

An Exploration of Theorists' Conceptual Frameworks for Enhancing Place Memorability and Attachment Using Q-Methodology

Sanaz Saeidi Mofrad¹

Department of Urbanism ,Ma.C., Islamic Azad University, Mashhad, Iran.

Hadi Farhangdoust

Department of Islamic Art and Architecture, Imam Reza International University, Mashhad, Iran.

Extended Abstract

Introduction

The contextual basis of this research is the conceptual gap within architectural and urban planning studies regarding the understanding of the reciprocal relationships among key components of the collective mindset in place. In the contemporary fast-paced world, the formation of this mindset, which directly impacts place memorability and place attachment, has become a primary concern. The present problem arises from the frequent neglect of a coherent theoretical framework capable of comprehensively explaining the dynamics among these three key constructs. This mindset is not merely a product of physical interactions but rather a complex outcome of social, historical, and psychological processes. The research problem focuses on this deficit in understanding these interrelations, as well as the urgent need to deeply investigate the socio-cultural impacts of places on these constructs, particularly in societies like Iran, which, despite a rich history, face rapid identity transformations. Accordingly, the primary objective of this research is to elucidate the interactive mechanisms between memorability and place attachment and to analyze the mediating role of the collective mindset in this relationship. More precisely, the goal is to analyze and explain the mental models of theorists concerning this tripartite interaction, thereby identifying factors that contribute to enhancing these connections and exploring their impact on social and cultural identity.

The rationale for this research is rooted in addressing existing theoretical weaknesses and the progressive decline in the quality of spatial experience within human settlements. In both theoretical and practical realms of architecture, we often encounter a disjuncture or a reductionist view of these concepts; contemporary urban environments are designed as alienating spaces, lacking the power to generate deep memories or attachment. This not only leads to the weakening of the sense of belonging and reduced social participation but can also result in the erosion of cultural and collective identity. Therefore, this research theoretically aids in bridging the existing conceptual gap and, on a practical level, presents more applied solutions for designers and policymakers to create spaces that reinforce human bonds and collective identity. This is particularly crucial in the revitalization of historic fabrics and the design of vibrant public spaces, potentially assisting in the recovery of indigenous place values.

Methodology

To achieve objectives, a mixed-methods (qualitative-quantitative) research design centered on Q-methodology was employed. Q-methodology is a potent tool for the systematic study of subjectivity and the exploration of perceptual structures regarding complex concepts like place experience. In a unique approach, instead of using human participants, the study utilized the works and perspectives of prominent theorists—such as Kevin Lynch, Christian Norberg-Schulz, Edward Relph, Yi-Fu Tuan, Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Jane Jacobs, Altman & Low, Scannell & Gifford, and Dolores Hayden—as representatives of the theoretical population (P-set). This approach facilitated a structured analysis of the existing theoretical discourse. The selection of these theorists was based on theoretical purposive sampling

¹ Corresponding Author: h.farhangdoust@imamreza.ac.ir

to ensure coverage of a diverse spectrum of viewpoints across architecture, urban planning, environmental psychology, and urban sociology.

The research process was executed in several distinct stages. In the first step, **identifying the concourse (discourse domain)** was conducted through a preliminary literature review and documentary analysis to precisely define the thematic territory and the theoretical population. The second stage was the **P-set selection**, where purposive sampling of theorists based on specific criteria was performed, and the final list was compiled. The third step, **research design**, involved revising and refining the research questions and objectives to achieve the final research framework. In the fourth stage, **context identification** was undertaken through a deeper analysis of the selected works to ensure the coverage and diversity of perspectives. The fifth step, **library sampling (concourse extraction)**, utilized indexing (Fiche-bardari) and qualitative content analysis to extract an initial set of potential Q-statements. The sixth stage, serving as an **alternative to pre-interviews**, involved a critical re-reading of theoretical texts to extract preliminary statements. In the seventh step, **data familiarization** was achieved through repeated, in-depth study of the texts and initial coding to reach theoretical saturation regarding the spectrum of viewpoints. The eighth stage was the **Q-set development**; here, through content analysis and statement refinement, the final set comprising 75 statements (deemed sufficient for theoretical saturation) was compiled.

Discussion and Result

The results from the factor analysis led to the identification of three distinct mental models. Statistical analysis of the data (KMO value = 0.748 and Bartlett's Test significance, $p < .001$) confirmed the suitability of the data for factor analysis. Based on the Total Variance Explained table and the Scree Plot, two principal factors with Initial Eigenvalues greater than 1 were identified (Factor 1 = 3.949 and Factor 2 = 2.079), which collectively explained 75.350% of the total variance before rotation and 65.607% after rotation. Factor 1 was named **"Lived-Experience and Affective Bond with Place"**; this factor showed the highest factor loadings for the concepts of "Phenomenology of Place" (P3) with a loading of 0.886 and "Place Identity" (P4) with a loading of 0.782. This pattern emphasizes the importance of the internal, sensory, psychological, and affective dimensions of the human-place relationship and the formation of attachment as an existential and identity-based bond. Factor 2 was named **"Collective Memory and Image of the Place."** This factor exhibited very high factor loadings for the concepts of "Collective Memory" (P1) with a loading of 0.959, "Places of Memory" (P5) with a loading of 0.963, and "Image of the City" (P2) with a loading of 0.924. This mental model clearly focuses on the collective, symbolic, and visual dimensions of place, indicating that a place's capacity for representing collective memory (aligning with Halbwachs and Nora) and its physical legibility (aligning with Lynch) are foundational to forming a shared perception. In addition to these two principal factors, two auxiliary factors were also extracted: **"Reconstruction of Memory and Return to Place Experience"** (primarily defined by the "Power of Place" (P7) concept with a loading of 0.973, emphasizing the role of conflict and inequality in memory representation) and **"Environmental Holism"** (defined by "Integrated Models" (P8) with a loading of 0.898, stressing the need for interdisciplinary and technological approaches).

Keywords: Q-Methodology, Collective Mindset, Place, Place's Sphere of Influence, Mental Models, Environmental Perception.

Citation:

Saeidi Mofrad, S & Farhangdoust, H. (2026). An Exploration of Theorists' Conceptual Frameworks for Enhancing Place Memorability and Attachment Using Q-Methodology. *Journal of Urban Studies on Space and Place*, 10(38), 53-104. <https://doi.org/10.22034/jspr.2026.2066012.1148>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jspr.2026.2066012.1148>

URL: https://jspr.jdisf.ac.ir/article_734027.html?lang=en

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by Journal of Urban Studies on Space and Place. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)).

واکاوی الگوهای مفهومی نظریه پردازان برای ارتقای خاطره انگیزی و دلبستگی به مکان با روش کیو

ساناز سعیدی مفرد

دانشیار گروه شهرسازی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

هادی فرهنگدوست^۱

کارشناس ارشد، معماری اسلامی، گروه هنر و معماری اسلامی، دانشکده هنر و معماری اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام رضا (ع)، مشهد، ایران

چکیده

مسئله پژوهش بر پایه شکاف مفهومی موجود در مطالعات معماری و شهرسازی پیرامون روابط میان مؤلفه‌های کلیدی ذهنیت جمعی در مکان شکل گرفته است. ضرورت آن در پاسخ به ضعف‌های نظری موجود، کاهش کیفیت تجربه فضایی در سکونتگاه‌ها و ناتوانی طراحی‌های شهری در ایجاد فضاهاى هویت‌مند و مشارکت‌پذیر نهفته است. براین اساس، از روش پژوهش ترکیبی (کیفی-کمی) مبتنی بر روش پژوهش کیو استفاده می‌کند. به‌جای استفاده از مشارکت‌کنندگان انسانی، از آثار و دیدگاه‌های نظریه‌پردازان برجسته‌ای همچون کوین لینچ، کریستین نوربرگ-شولتس، ادوارد رلف، یی‌فو توآن، موريس هالبواکس، پیر نورا، جین جیکوبز، آلتمن و لو، اسکنل و گیفورد و دولورس هیدن به‌عنوان نمایندگان جامعه نظری بهره گرفته شد. انتخاب این نظریه‌پردازان بر پایه نمونه‌گیری هدفمند نظری صورت گرفت تا طیف متنوعی از دیدگاه‌ها در حوزه‌های معماری، شهرسازی، روان‌شناسی محیطی و جامعه‌شناسی شهری پوشش داده شود. ابتدا، دیدگاه‌های نظریه‌پردازان به‌صورت کارت‌های کیو در قالب مجموعه‌ای از ۷۵ گویه استخراج می‌شوند. سپس، با استفاده از تحلیل محتوای منابع علمی، گویه‌های کیو شناسایی و با تحلیل عاملی در نرم‌افزار SPSS دسته‌بندی شدند. سه الگوی ذهنی متمایز (بازنمایی نمادین، پیوند عاطفی با مکان و ویژگی‌های محیطی) شناسایی شدند. بررسی دیدگاه‌ها، عوامل «زیست تجربه و پیوند عاطفی با مکان» برآمده از مفاهیم پدیدارشناسی مکان و هویت مکانی و «حافظه و سیمای جمعی مکان» برآمده از مفاهیم حافظه جمعی، مکان‌های حافظه و سیمای شهری را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر بر ارتقای خاطره‌انگیزی و دلبستگی به مکان آشکارسازی کردند. همچنین عوامل کمکی «بازسازی حافظه و بازگشت به تجربه مکانی» و «همه‌جانبه‌گرایی محیطی» نیز استحصال شدند.

واژگان کلیدی: روش کیو، ذهنیت جمعی، مکان، حوزه نفوذ مکان، الگوهای ذهنی، ادراک محیطی.

^۱. ایمیل نویسنده مسئول: h.farhangdoust@imamreza.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

در دنیای پرشتاب امروز، مکان‌ها فراتر از صرفاً فضاهای فیزیکی، بسترهایی برای زندگی، تعامل و انباشت خاطرات هستند (Hashemi Toghraljerdi, Safaverdi, & Erfani, 2019; Ghaemi, 2024). اما چگونگی شکل‌گیری ذهنیت جمعی نسبت به این مکان‌ها که به‌طور مستقیم بر خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی تأثیر می‌گذارد، همواره دغدغه اصلی برنامه‌ریزان شهری و نظریه‌پردازان حوزه مکان بوده است (Mojtabavi, Motalebi, & Ghoddusi Far, 2022). این ذهنیت، نه تنها حاصل تعاملات کالبدی، بلکه برآیند پیچیده‌ای از فرایندهای اجتماعی، تاریخی و روان‌شناختی است (Hasani Mianroudi, Majedi, Saeide Zarabadi, & Ziari, 2018).

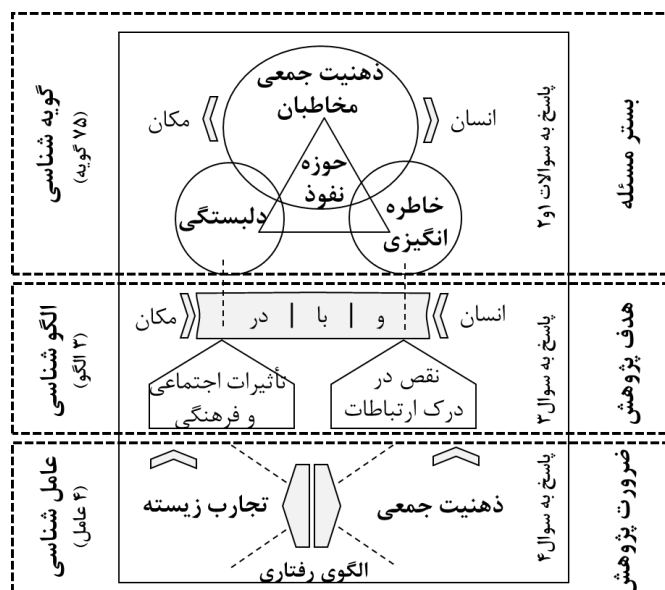
نقش حافظه جمعی و خاطره در مکان‌سازی را نمی‌توان نادیده گرفت (Halbwachs, 2020: 50-55)، همان‌طور که کریستین بویر در چند اثر اخیر خود، به‌خصوص در کتابی با عنوان *یک شهر از خاطرات جمعی* تأکید می‌کند که شهرها خود «بایگانی‌های زنده» از خاطرات جمعی هستند (Boyer, 1996; Burgum, 2020). این خاطرات، از طریق بناهای یادبود، فضاهای عمومی و حتی رویدادهای روزمره در مکان‌ها، به‌صورت مداوم بازتولید و به نسل‌های جدید منتقل می‌شوند (Rossi, 1984: 130; Gurler & Ozer, 2013: 5). در حقیقت، مکان‌سازی فرآیندی دوسویه است که در آن هم فضا بر خاطرات تأثیر می‌گذارد و هم خاطرات و حافظه جمعی به مکان، معنا و هویت می‌بخشند (Hayden, 1998: 46-47; Tuan, 2001: 387).

همچنین، جایگاه فرایندهای اجتماعی و ذهنی در شکل‌گیری حس تعلق به مکان حیاتی است (Scannell & Gifford, 2010: 1-5; Cross, 2015: 503). اثر برجسته‌ای با عنوان *ساختن مکان: فضا و تجسم در شهر (مطالعات قرن بیست و یکم)* به‌خوبی نشان می‌دهد که حس تعلق به مکان، نه یک ویژگی ذاتی فضا، بلکه محصول پویایی از تعاملات ذهنی و عاطفی فرد با محیط است (Sen & Silverman, 2014). این فرایندها شامل ادراک حسی، تجربه‌های زیسته و به‌اشتراک‌گذاری داستان‌ها و روایت‌ها در بستر جامعه است که به تدریج پیوندهای عمیق عاطفی و هویتی را شکل می‌دهد (Lewicka, 2011: 210; Prezioso & Alessandroni, 2022: 972-975).

بنابراین، ارتقای خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی، مستلزم واکاوی عمیق این فرایندهای ناملموس و تأثیر آن‌ها بر ذهنیت مشترک ساکنان است (Chan, Zhang, & Li, 2025: 5). رابطه انسان و مکان، محور بنیادین بسیاری از کاوش‌های نظری در علوم انسانی، معماری و شهرسازی بوده است (Khan, Moulaert, & Schreurs, 2013: 292). مکان فقط ظرفی کالبدی نیست، بلکه عرصه‌ای است که در آن تجربه‌های انسانی شکل می‌گیرد، خاطرات ثبت می‌شوند، پیوندهای عاطفی ایجاد می‌گردند و هویت‌های فردی و جمعی قوام می‌یابند (Relph, 2008, pp. 34-37; Tuan, 2001).

در این میان، سه مفهوم کلیدی خاطره‌انگیزی مکان، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند و درک تعاملات پیچیده میان آن‌ها برای ارتقای کیفیت زندگی در سکونتگاه‌های انسانی، به‌ویژه در عصر دگرگونی‌های سریع شهری و چالش‌های هویتی، ضروری به نظر می‌رسد (Chavoshi, et.al., 2024). خاطره‌انگیزی به ظرفیت یک مکان برای حک شدن در حافظه فردی و جمعی اشاره دارد، درحالی‌که دلبستگی مکانی پیوند عاطفی و معناداری است که افراد با محیط‌های خود برقرار می‌کنند (Altman, 2013, pp. 9-11). این دو، در کنار یکدیگر، در ساخت و بازساخت ذهنیت

جمعی (یعنی آن اشتراک نامرئی اما قدرتمند در باورها، ارزش‌ها و خاطرات یک گروه نسبت به فضای زیسته‌شان)، نقشی تعیین‌کننده دارند (Halbwachs, 2024, pp. 48-51).

شکل شماره (۱): چهارچوب آگاهی بخشی پیرامون ارکان پژوهش

درک پویایی‌های درونی رابطه میان انسان و مکان، مستلزم تبیینی جامع از فرآیندهای ذهنی، عاطفی و اجتماعی است که در پس تجربه زیسته مکان نهفته‌اند (شکل شماره (۱)). در واقع، شکل‌گیری ذهنیت جمعی نسبت به مکان، نتیجه هم‌زمان تعامل سه مؤلفه اصلی یعنی خاطره‌انگیزی، دل‌بستگی مکانی و ساختارهای ادراکی و فرهنگی است که در بستر زمان و زیست اجتماعی تکوین می‌یابند (Tuan, 2001; Scannell & Gifford, 2010). این فرآیند، برخلاف نگرش‌های فقط انتقادی به کمبودهای طراحی شهری یا نارسایی‌های فضایی، نیازمند رویکردی تبیینی است که بتواند چگونگی پیوند عواطف، خاطرات و هویت را در بستر مکان روشن سازد (Boyer, 1996; Rossi, 1984). از این منظر، مکان نه به‌عنوان عنصری ایستا و محصولی کالبدی، بلکه به‌عنوان نظامی پویا از معنا، حافظه و تجربه درک می‌شود که در آن تعاملات انسانی، روایت‌های جمعی و بازنمایی‌های فرهنگی نقشی تعیین‌کننده در شکل‌دهی به ذهنیت مشترک ایفا می‌کنند^۱ (Hayden, 1976; 1998; Lynch, 1976).

بر این اساس، مسئله پژوهش حاضر از دو منظر قابل طرح است: نخست، نقص در درک ارتباطات؛ به این معنا که چهارچوب نظری منسجمی که بتواند به‌طور همه‌جانبه به توضیح پویایی‌های میان خاطره‌انگیزی، دل‌بستگی مکانی و ذهنیت جمعی بپردازد و عوامل مؤثر بر ارتقای هم‌زمان آن‌ها را شناسایی کند، کمتر مورد توجه قرار گرفته است (Erfani, 2022). دوم، تأثیرات اجتماعی و فرهنگی مکان‌ها بر این سازه‌ها؛ به بررسی عمیق‌تر این تأثیرات نیاز مبرمی وجود دارد تا مشخص شود چگونه ویژگی‌های خاص مکانی می‌توانند به تقویت یا تضعیف حافظه جمعی، احساس تعلق و هویت اجتماعی در بستر فرهنگ‌های گوناگون منجر شوند (Cercleux, Harfst, & Ilovan, 2022; Hubner & Dirksmeier, 2022). آیا مکان‌ها می‌توانند به‌مثابه بسترسازهایی برای همبستگی اجتماعی عمل کنند یا برعکس، به ابزاری برای جدایی و فراموشی تبدیل شوند؟

این پرسش‌ها، به‌ویژه در جوامعی همانند ایران، با تاریخ و فرهنگ غنی اما در معرض تحولات شتابان، اهمیت دوچندان می‌یابد (Lak & Hakimian, 2019: 3).

چنین نگاهی، مسیر را برای تبیین نظریه‌پردازانه و تحلیلی از سازوکارهای درونی دلبستگی و خاطره‌انگیزی هموار می‌سازد و از تکرار صرف نقدها به‌سوی ارائه الگوی مفهومی مبتنی بر ادراک و تجربه زیسته سوق می‌دهد (Seamon, 2024; Kwon et al., 2021). با وجود اهمیت این مفاهیم، در حوزه نظری و عملی معماری و شهرسازی، اغلب با نوعی گسست یا نگاه تقلیل‌گرایانه به آن‌ها مواجه هستیم. بسیاری از محیط‌های شهری معاصر، در بهترین حالت، کارکردی و در بدترین حالت، بیگانه و فاقد قدرت ایجاد خاطره یا دلبستگی عمیق طراحی می‌شوند (Kamani Fard & Paydar, 2024: 4-6). این امر نه تنها به کاهش کیفیت تجربه فضایی منجر می‌شود (Zahid & Misirlisoy, 2021: 173-175)، بلکه پیامدهای عمیق‌تری چون تضعیف حس تعلق، کاهش مشارکت اجتماعی و فرسایش هویت فرهنگی و جمعی را به دنبال دارد (Castells, 2009).

ضرورت انجام این پژوهش از چند جنبه قابل توجه است. اول اینکه، در سطح نظری، به توسعه دانش موجود در زمینه روان‌شناسی محیطی، جامعه‌شناسی شهری و مطالعات معماری کمک می‌کند و به پر کردن شکاف مفهومی در ارتباط سه‌گانه خاطره‌انگیزی، دلبستگی و ذهنیت جمعی یاری می‌رساند (Kwon, et al., 2021). دوم اینکه، در سطح عملی، راهکارهای کاربردی‌تری را پیش‌روی طراحان شهری، معماران و سیاست‌گذاران قرار می‌دهد تا فضاهایی خلق کنند که نه تنها پاسخگوی نیازهای عملکردی، بلکه تقویت‌کننده پیوندهای انسانی و هویت جمعی باشند (Chadha, 2024; HogoNext, 2024). این امر به‌ویژه در زمینه بازآفرینی بافت‌های تاریخی، طراحی فضاهای عمومی سرزنده و ایجاد مجتمع‌های مسکونی با حس تعلق بالا مهم است. سوم اینکه، با توجه به زمینه گفتمانی معماری و شهرسازی ایران که سرشار از نمونه‌های تاریخی مکان‌های خاطره‌انگیز و هویت‌بخش است، اما در دهه‌های اخیر با چالش‌هایی در حفظ و تداوم این کیفیت‌ها روبه‌رو بوده، انجام چنین پژوهشی به بازیابی و تقویت ارزش‌های مکان بومی کمک می‌کند (Ochizi & Mehdinejad Darzi, 2019).

هدف این پژوهش، تبیین سازوکارهای تعاملی میان خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی و تحلیل نقش میانجی ذهنیت جمعی در این ارتباط، به‌منظور ارائه چهارچوبی نظری برای ارتقای کیفیت تجربه مکان در حوزه نفوذ آن است. به بیانی دیگر، هدف این پژوهش، تحلیل و تبیین الگوهای ذهنی نظریه‌پردازان در ارتباط با تعامل میان خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی و نقش ذهنیت جمعی در این فرآیند است. این هدف با تمرکز بر گفتمان نظری موجود و بهره‌گیری از روش تحقیق کیفی دنبال می‌شود؛ روشی که به‌طور خاص برای کشف ساختارهای ذهنی و تحلیل درک‌های عاطفی و ادراکی از مفاهیم پیچیده‌ای، چون تجربه مکان طراحی شده است و امکان تبیین الگوهای ذهنی متفاوت را در چهارچوبی نظام‌مند فراهم می‌آورد (Ramlo, 2023; McKeown & Thomas, 2013).

این مطالعه در پی شناسایی عواملی است که به ارتقای این ارتباطات کمک می‌کنند و تأثیر آن‌ها را بر هویت اجتماعی و فرهنگی افراد واکاوی می‌کند. در چهارچوب نظری این پژوهش، شکاف معناشناختی به فاصله میان درک مفهومی سه‌سازه کلیدی، یعنی خاطره‌انگیزی مکان، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی، اشاره دارد که در ادبیات نظری موجود اغلب به‌صورت مجزا بررسی شده‌اند. در راستای دستیابی به هدف مذکور، پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

۱. نظریه پردازان حوزه معماری و شهرسازی چه مؤلفه‌های کالبدی، اجتماعی و معنایی را در افزایش خاطره‌انگیزی مکان‌ها مؤثر می‌دانند و چگونه این مؤلفه‌ها در گفتمان نظری آنان بازتاب یافته است؟
۲. از دیدگاه نظریه پردازان، دل‌بستگی مکانی از چه سازوکارهای شناختی، عاطفی یا فرهنگی ناشی می‌شود و چه نقشی در شکل‌گیری ذهنیت جمعی نسبت به مکان ایفا می‌کند؟
۳. بر اساس تحلیل دیدگاه‌های اندیشمندان، چه نوع رابطه‌ای میان خاطره‌انگیزی و دل‌بستگی مکانی برقرار است و این رابطه چگونه می‌تواند بر انسجام یا تشتت ذهنیت جمعی تأثیرگذار باشد؟
۴. چگونه تفاوت در رویکردهای نظری، فرهنگی و اجتماعی نظریه پردازان مختلف، به شکل‌گیری الگوهای متمایز در تبیین ارتباط میان خاطره‌انگیزی، دل‌بستگی مکانی و ذهنیت جمعی منجر می‌شود؟

جدول شماره (۱): خلاصه سؤالات پژوهش، اهداف مرتبط

سؤال	هدف مرتبط از پژوهش
۱	شناسایی و طبقه‌بندی مؤلفه‌های کالبدی و غیرکالبدی مؤثر بر خاطره‌انگیزی از دیدگاه‌های مختلف
۲	تبیین فرآیندهای تأثیرگذاری دل‌بستگی (در ابعاد مختلف آن نظیر تعلق، هویت وابستگی) بر باورها و ارزش‌های مشترک جامعه
۳	تحلیل ماهیت تعاملی خاطره‌انگیزی و دل‌بستگی و نقش هم‌افزای یا متقابل آن‌ها در ساخت ذهنیت جمعی
۴	شناسایی و تحلیل الگوهای ذهنی متمایز گروه‌های مختلف فرهنگی و اجتماعی در مورد این مفاهیم و تأثیراتشان

پیشینه‌شناسی

این بخش به بررسی تحلیلی و مقایسه‌ای ادبیات نظری و پژوهش‌های پیشین در سه حوزه اصلی مرتبط با موضوع، یعنی خاطره‌انگیزی مکان، دل‌بستگی مکانی و ذهنیت جمعی و مکان می‌پردازد. هدف، شناسایی مفاهیم کلیدی، رویکردهای نظری غالب، نقاط قوت و ضعف آن‌ها و شکاف‌های موجود در دانش است که پژوهش حاضر در صدد پاسخگویی به بخشی از آن‌هاست.

۱. خاطره‌انگیزی مکان^۲

خاطره، به عنوان توانایی ذهن برای حفظ و یادآوری تجربه‌های گذشته، در تعریف کیستی ما و ارتباطمان با جهان پیرامون نقشی اساسی ایفا می‌کند (Graci, Watts, & Fivush, 2018). مکان‌ها، به عنوان بسترهای فیزیکی و اجتماعی تجربه‌های ما، به طور جدایی‌ناپذیری با خاطرات گره خورده‌اند (Homayouni, Pourmahabadian, & Razaghi, 2021). خاطره‌انگیزی یک مکان، به ظرفیت آن در برانگیختن، ثبت و تداوم خاطرات در سطح فردی و جمعی اشاره دارد (Karami, Basiri, & Zeynali Azim, 2021).

کوین لینچ در اثر کلاسیک خود، سیمای شهر، بر اهمیت خوانایی^۳ و تصویرپذیری^۴ محیط شهری تأکید می‌کند. به باور او، مکان‌هایی که دارای عناصر مشخص، ساختار واضح و ویژگی‌های متمایز هستند (مانند راه‌ها، لبه‌ها، محله‌ها، گره‌ها و نشانه‌ها)،

2. Memorability of Place

3. legibility

4. imageability

بهتر در ذهن ساکنان و کاربران نقش می‌بندند و به ایجاد یک تصویر ذهنی^۵ منسجم کمک می‌کنند که پایه و اساس خاطرات مکانی است (Lynch, 1988, pp. 13-16). اگرچه تمرکز لینچ بیشتر بر جنبه‌های کالبدی-ادراکی است، اما کار او راه را برای درک اهمیت طراحی در خاطره‌سازی شهری هموار کرد.

موریس هالباکس (هولباخ)، جامعه‌شناس فرانسوی، مفهوم حافظه جمعی^۶ را مطرح ساخت و استدلال کرد که خاطرات فردی همواره در چهارچوب‌های اجتماعی^۷ ساخته و پرداخته می‌شوند. او تأکید کرد که مکان‌ها نقش مهمی به عنوان نقاط اتکای بیرونی برای حافظه جمعی ایفا می‌کنند (Halbwachs, On Collective Memory, 2024, pp. 145-150). گروه‌های اجتماعی خاطرات مشترک خود را به مکان‌های خاصی پیوند می‌زنند و این مکان‌ها به تداوم و بازتولید آن خاطرات در طول نسل‌ها کمک می‌کنند. از این منظر، خاطره‌انگیزی یک مکان تنها به ویژگی‌های فیزیکی آن وابسته نیست، بلکه به میزان توانایی آن در تجسم و یادآوری تجربه‌ها، رویدادها و معانی مشترک یک گروه بستگی دارد (Degnen, 2016). پیرنورا، این ایده را با مفهوم مکان‌های حافظه^۸ گسترش داد. به اعتقاد نورا، در دوران مدرن که حافظه زنده و خودانگیزه رو به افول است، جوامع به‌طور آگاهانه مکان‌ها، اشیاء یا آیین‌هایی را به عنوان تجسم مادی یا نمادین حافظه جمعی خلق یا تعیین می‌کنند تا از فراموشی جلوگیری شود. این مکان‌های حافظه می‌توانند از بناهای یادبود و موزه‌ها تا میدان‌های شهری و حتی مناظر طبیعی را در بر گیرند (Nora, 1989). تحلیل نورا نشان می‌دهد که خاطره‌انگیزی یک برساخت اجتماعی و سیاسی نیز هست.

پژوهش‌های معاصرتر در روان‌شناسی محیطی و علوم‌شناختی نیز به بررسی عوامل مؤثر بر خاطره‌انگیزی مکان‌ها پرداخته‌اند (Kaplan & Kaplan, 2017; Russell & Snodgrass, 1987). این عوامل شامل ویژگی‌های کالبدی (مانند پیچیدگی، تازگی، نظم، رنگ، نور) و ویژگی‌های عملکردی (مانند نوع فعالیت‌های جاری در مکان) و ویژگی‌های معنایی و نمادین (مانند تاریخچه، داستان‌ها و افسانه‌های مرتبط با مکان) می‌شوند (Zhang, et al., 2022) که می‌توانند بر ادراک و یادآوری مکان تأثیرگذار باشند (Cassarino & Setti, 2016). همچنین، تجربه‌های شخصی، شدت هیجانات تجربه‌شده در مکان و اهمیت آن رویداد برای فرد، در میزان خاطره‌انگیزی مکان نقشی کلیدی دارند (Holland, 2010).

۲. دلبستگی مکانی^۹

دلبستگی مکانی پیوندی عاطفی مثبت و معنادار است که بین افراد و محیط‌های خاص شکل می‌گیرد و اغلب با احساساتی چون تعلق، امنیت، راحتی و هویت همراه است (Altman & Low, 2012: 1-10). این مفهوم چندوجهی است و از تعامل پیچیده بین فرد، فرآیندهای روان‌شناختی و ویژگی‌های مکان ناشی می‌شود (Behroozi, Majedi, & Saeede Zarabadi, 2022). آلتمن و لو در کتاب تأثیرگذار خود دلبستگی مکانی، چهارچوبی جامع برای فهم این پدیده ارائه دادند. آن‌ها دلبستگی مکانی را نتیجه تعاملات طولانی مدت و معنادار با مکان، سرمایه‌گذاری‌های عاطفی، شناختی و رفتاری در آن و برآورده شدن نیازهای اساسی انسان مانند امنیت، هویت و تعلق می‌دانند. آن‌ها همچنین بر ابعاد اجتماعی دلبستگی

5. mental map

6. collective memory

7. cadres sociaux (social frameworks)

8. lieux de mémoire (places of memory)

9. Place Attachment

مکانی تأکید می‌کنند و نشان می‌دهند که چگونه پیوندهای اجتماعی و تعاملات با دیگران در یک مکان خاص به تقویت دلبستگی به آن مکان منجر می‌شود.

اسکنل و گیفورد یک مدل سه‌بعدی از دلبستگی مکانی ارائه کرده‌اند که شامل ابعاد فرد، فرآیند و مکان است^{۱۰} (Scannell & Gifford, 2010). بعد فردی به این اشاره دارد که چه کسی دلبسته است و این دلبستگی می‌تواند در سطح فردی (تجربه شخصی) یا گروهی (هویت اجتماعی، فرهنگ، دین) باشد. بعد فرآیندی، به چگونگی شکل‌گیری دلبستگی از طریق مؤلفه‌های عاطفی، شناختی و رفتاری می‌پردازد^{۱۱}. احساسات مثبت نسبت به مکان، باورها و خاطرات مرتبط با آن و رفتارهایی، چون ماندن در مکان، مراقبت از آن و بازگشت به آن، همگی در این بعد قرار می‌گیرند. بعد مکانی نیز به این می‌پردازد که دلبستگی به چه چیزی است و شامل ویژگی‌های فیزیکی مکان (مانند محیط طبیعی، محیط ساخته‌شده) و ویژگی‌های اجتماعی آن (مانند روابط با دیگران در مکان، نمادهای فرهنگی) می‌شود.

نظریات مختلفی در مورد چگونگی شکل‌گیری دلبستگی مکانی ارائه شده است. از جمله نظریه‌های توسعه‌ای مانند مدل چرخه امنیت-اکتشاف مورگان که بر نقش تجربه‌های کودکی در شکل‌گیری دلبستگی تأکید می‌کند (Morgan, 2010). نظریه هویت مکانی^{۱۲} که پروشانسکی و همکاران مطرح کردند (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983)، بیان می‌کند که مکان‌ها بخشی از خودپنداره فرد را تشکیل می‌دهند و افراد از طریق مکان‌ها به تعریف کیستی خود می‌پردازند. نظریه وابستگی مکانی^{۱۳} بر اهمیت کارکردی مکان در برآوردن نیازها و اهداف فرد تأکید می‌کند، یعنی فرد به مکانی دلبسته می‌شود که بهتر از سایر گزینه‌ها نیازهای او را تأمین می‌کند (Stokols, 1981). نظریه ریشه‌دار شدن^{۱۴} که توان آن را بسط داده است، به احساس عمیق و ناخودآگاه تعلق و در خانه بودن در یک مکان اشاره دارد که اغلب نتیجه تجربه‌های طولانی‌مدت و انباشته‌شده از دوران کودکی است (Tuan, 2001).

۳. ذهنیت جمعی و مکان^{۱۵}

ذهنیت جمعی، اگرچه مفهومی نزدیک به حافظه جمعی هالبواکس (هولباخ) است، اما گستره وسیع‌تری از باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و احساسات مشترک یک گروه یا جامعه را نسبت به یک موضوع یا پدیده خاص، از جمله مکان، در بر می‌گیرد (Cole, 2025; Durkheim, 2019). مکان‌ها نه تنها میزبان خاطرات جمعی هستند، بلکه در شکل‌دهی و بازتاب ذهنیت‌های جمعی نیز نقش فعالی دارند (Oldenburg, 2023). لینچ در کتاب شهر چه وقت و چگونه شکل می‌گیرد، به بررسی زمان و تغییر در شهرها و تأثیر آن بر ادراک و حافظه جمعی پرداخت. او استدلال کرد که یک محیط خوب شهری باید بتواند حس تداوم زمانی و ارتباط با گذشته را برای ساکنانش فراهم آورد. این امر به تقویت هویت جمعی و احساس معناداری کمک می‌کند (Lynch, 1976).

10. Person, Process, Place

11. Affect, cognition, behavior

12. Place Identity

13. Place Dependence

14. Rootedness

15. Collective Subjectivity/Memory and Place

دولورس هیدن در کتاب قدرت مکان، به بررسی چگونگی بازنمایی تاریخ و حافظه گروه‌های مختلف اجتماعی (به‌ویژه گروه‌های به حاشیه رانده شده، مانند زنان، اقلیت‌های قومی و کارگران) در منظر شهری می‌پردازد. او نشان می‌دهد که چگونه مکان‌ها به عرصه‌ای برای روایت داستان‌های ناگفته و به چالش کشیدن روایت‌های مسلط از تاریخ و هویت جمعی تبدیل می‌شوند. از این منظر، ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان چندصدایی، متکثر و حتی محل مناقشه است (Hayden, 1998). کستلر در تحلیل خود از جامعه شبکه‌ای، به تأثیرات جهانی شدن و فضای جریان‌ها^{۱۶} بر مفهوم مکان و هویت اشاره می‌کند. او استدلال می‌کند که در چنین شرایطی، هویت‌های محلی و مکان‌منا^{۱۷} ممکن است به‌عنوان نوعی مقاومت در برابر یکسان‌سازی فرهنگی و بی‌مکانی عمل کنند؛ بنابراین، مکان‌هایی که حامل ذهنیت جمعی قوی و متمایز هستند، به پناهگاه‌هایی برای هویت فرهنگی تبدیل می‌شوند (Castells, 2009).

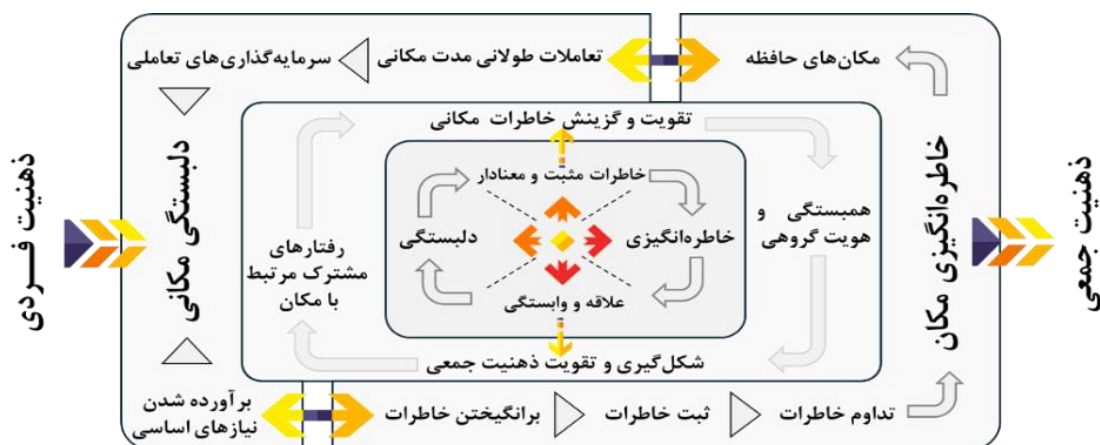
پژوهش‌های اخیر در حوزه مطالعات شهری انتقادی نیز به بررسی نقش قدرت در شکل‌دهی به معانی و خاطرات مرتبط با مکان پرداخته‌اند (Harvey, 1996; Bakshi, 2014). این پژوهش‌ها نشان می‌دهند که گروه‌های مسلط در جامعه اغلب تلاش می‌کنند تا روایت خود از مکان و تاریخ آن را به‌عنوان روایت غالب تحمیل کنند، درحالی که گروه‌های فرودست ممکن است روایت‌های بدیل یا مقاومی را توسعه دهند (Fay, 2023)؛ بنابراین، ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان، محصول یک فرآیند پویا و گاه مناقشه‌آمیز از مذاکره و تقابل معناهاست (Hubner & Dirksmeier, 2022).

۴. ارتباط سه گانه: خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی

اگرچه هریک از مفاهیم فوق به‌طور جداگانه بررسی شده‌اند، اما ارتباطات متقابل و پیچیده آن‌ها کمتر به‌صورت یکپارچه تحلیل شده است (شکل شماره ۲). به نظر می‌رسد که خاطره‌انگیزی یکی از پیش‌زمینه‌های مهم برای شکل‌گیری دلبستگی مکانی است (Rishbeth & Powell, 2013). مکان‌هایی که حامل خاطرات مثبت و معنادار برای افراد هستند، احتمال بیشتری دارد که مورد علاقه و دلبستگی آن‌ها قرار گیرند (Giuliani, 2016: 145). از سوی دیگر، دلبستگی مکانی به تقویت و گزینش خاطرات مرتبط با آن مکان کمک می‌کند. افرادی که به یک مکان دلبسته‌اند، به یادآوری و بازگویی خاطرات مثبت آن مکان و حتی دفاع از آن در برابر تهدیدها تمایل بیشتری دارند (Ratcliffe & Korpela, 2016). این تعامل دوجانبه بین خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی، در سطح جمعی، به شکل‌گیری و تقویت ذهنیت جمعی کمک می‌کند (Ghaslani, Aghalatifi, NematiMehr, & Nadimi, 2024). هنگامی که گروهی از افراد خاطرات مشترکی را به یک مکان پیوند می‌زنند و نسبت به آن مکان احساس دلبستگی مشترک پیدا می‌کنند، نوعی همبستگی و هویت گروهی حول آن مکان شکل می‌گیرد (Escalera-Reyes, 2020). این ذهنیت جمعی در قالب روایت‌ها، نمادها، آیین‌ها و رفتارهای مشترک مرتبط با مکان تجلی می‌یابد (Low, 1992; Gülüm, 2023; Liao & Dai, 2020). برای مثال، یک میدان تاریخی در شهر که شاهد رویدادهای مهم اجتماعی بوده و نسل‌های مختلف در آن خاطرات مشترکی دارند، به نمادی از هویت جمعی آن شهر تبدیل می‌شود و افراد نسبت به آن احساس دلبستگی عمیقی پیدا می‌کنند (Namwar, Mutlaq, 2024).

¹⁶. space of flows

¹⁷. place-based identities

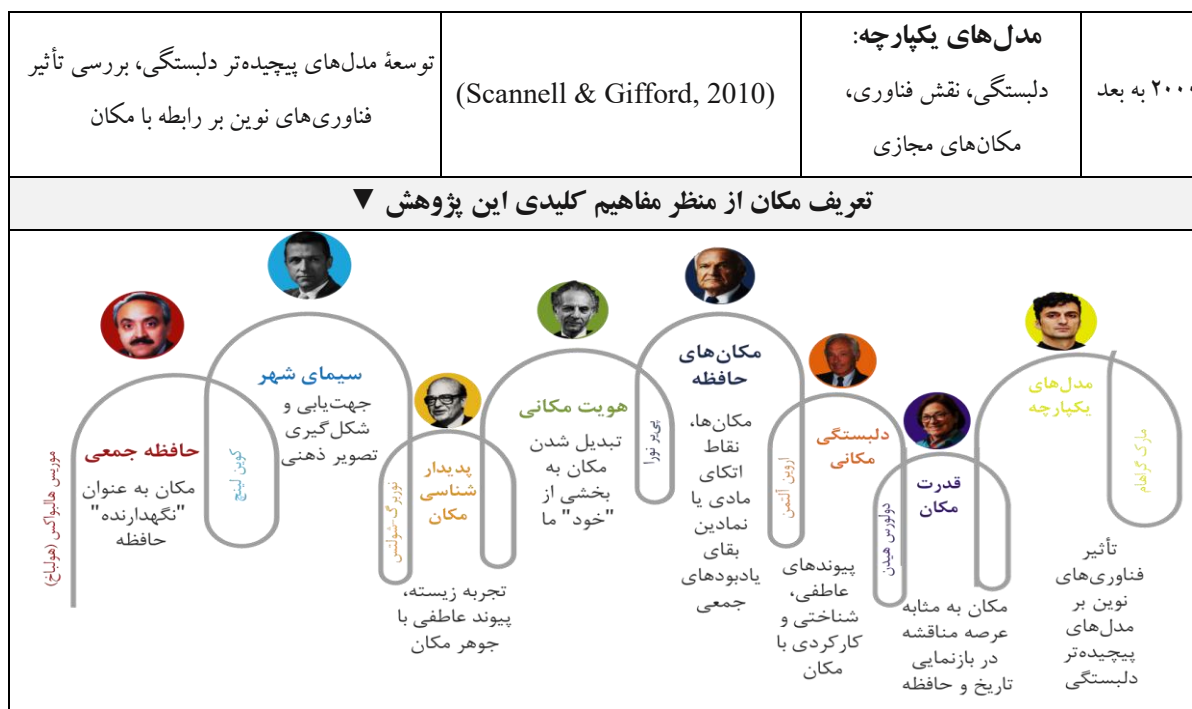

شکل شماره (۲): انگاره‌های نظری موجود دربارهٔ ارتباط سه‌گانه:
خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی با ذهنیت مخاطبان مکان

با این حال، این ارتباطات همیشه ساده و خطی نیستند (جدول شماره ۲). ممکن است یک مکان بسیار خاطره‌انگیز باشد (مثلاً به دلیل یک رویداد تاریخی تلخ)، اما لزوماً حس دلبستگی مثبتی را در همگان برانگیزد. همچنین، ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان در طول زمان تغییر می‌کند و حتی مورد مناقشه قرار می‌گیرد، به‌ویژه زمانی که گروه‌های مختلف با خاطرات و دلبستگی‌های متفاوت در آن مکان حضور دارند (Gibbeson, 2020).

جدول شماره (۲): سیر تحول تاریخی برخی مفاهیم کلیدی در مطالعات ذهنیت مکانی

دهه م	مفهوم/نظریه کلیدی	نظریه پرداز (ان) اصلی	تأکید اصلی
۱۹۵۰-۱۹۲۵	حافظه جمعی	(Halbwachs, 2024)	نقش چهارچوب‌های اجتماعی و مکان در ساخت و یادآوری خاطرات گروهی
۱۹۶۰	سیمای شهر	(Lynch, 1964)	اهمیت خوانایی و تصویرپذیری کالبدی شهر برای جهت‌یابی و شکل‌گیری تصویر ذهنی
۱۹۷۰	پدیدارشناسی مکان، حس مکان	(Tuan, 2001) (Seamon, 2024); (Relph, 2008)	تجربه زیسته، پیوند عاطفی با مکان، اهمیت جوهر و معنای مکان
۱۹۸۰-۱۹۷۰	هویت مکانی وابستگی مکانی	(Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983)	نقش مکان در خودپنداره فردی، اهمیت کارکردی مکان در برآوردن نیازها
۱۹۸۰	مکان‌های حافظه	(Nora, 1989)	نقش مکان‌ها به‌عنوان نقاط اتکای مادی/نمادین حافظه جمعی در عصر فراموشی مدرن
۱۹۹۰	دلبستگی مکانی	(Altman & Low, 2012)	ابعاد چندگانه (فرد، فرآیند، مکان) و پیچیدگی پیوندهای عاطفی با محیط در چهارچوب جامع
۲۰۰۰-۱۹۹۰	قدرت مکان: مطالعات شهری انتقادی، حافظه شهری	(Harvey, 1996); (Hayden, 1998)	نقش قدرت در بازنمایی تاریخ و حافظه گروه‌های مختلف در منظر شهری، مکان به‌مثابه عرصه مناقشه

بر پایه مرور نظام‌مند ادبیات نظری، می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه مفاهیمی چون خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی هریک به‌طور مستقل در پژوهش‌های مختلف تبیین شده‌اند (Altman & Low, 2001; Tuan, 2001)، اما هنوز مدلی یکپارچه برای توضیح رابطه تعاملی میان آن‌ها در بستر مکان وجود ندارد. بخش عمده‌ای از مطالعات، یا بر ابعاد کالبدی و خوانایی محیط (Norberg-Schulz, 1964; Lynch, 1964) متمرکز بوده‌اند، یا فقط از منظر روان‌شناسی محیطی به پیوندهای عاطفی فرد با فضا پرداخته‌اند (Scannell & Gifford, 2010; Giuliani, 2016).

در این میان، خلأ نظری در درک چگونگی برساخت ذهنیت جمعی از طریق تجميع این دو بعد مشاهده می‌شود؛ شکافی که در آن، سازوکارهای معناسازی، حافظه جمعی و بازتولید هویت فضایی به‌طور هم‌زمان واکاوی نشده‌اند (Hayden, 1998; Hubner & Dirksmeier, 2022). از این رو، پژوهش حاضر در پی پر کردن این شکاف است و می‌کوشد با بهره‌گیری از روش تحقیق کیو، الگوهای ذهنی نظریه‌پردازان را در خصوص نحوه تعامل خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی در شکل‌گیری ذهنیت جمعی شناسایی و تحلیل کند. چنین رویکردی امکان می‌دهد تا تعامل میان سازه‌های یادشده نه در سطح توصیفی، بلکه در سطح تبیینی و مفهومی بررسی شود و به توسعه چهارچوبی نظری برای ارتقای تجربه مکان بینجامد (Erfani, 2021; Kwon et al., 2022).

روش پژوهش

این پژوهش از روش پژوهش ترکیبی (کیفی و کمی) با محوریت روش‌شناسی کیو^{۱۸} بهره می‌برد. روش کیو، ابزاری قدرتمند برای مطالعه نظام‌مند ذهنیت^{۱۹} است و امکان شناسایی، توصیف و تفسیر دیدگاه‌های مختلف افراد یا الگوهای موجود در یک

¹⁸. Q Methodology

¹⁹. subjectivity

گفتمان خاص را فراهم می‌آورد (McKeown & Thomas, 2013: 9-13). انتخاب این روش مبتنی بر ماهیت اکتشافی پژوهش و تأکید آن بر فهم عمیق دیدگاه‌های متنوع در مورد مفاهیم پیچیده‌ای، چون خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی است.

در این پژوهش، به‌جای استفاده از مشارکت کنندگان انسانی برای مرتب‌سازی گویه‌ها، از آثار و دیدگاه‌های نظریه‌پردازان برجسته در رشته‌های معماری، شهرسازی، روان‌شناسی محیطی و جامعه‌شناسی به‌عنوان نماینده دیدگاه‌های مختلف استفاده می‌شودⁱⁱ (Brown, 1980). این رویکرد، امکان تحلیل ساختاریافته گفتمان نظری موجود را فراهم می‌کندⁱⁱⁱ (Danaeifard, Hosseini, & Sheikhha, 2013). انتخاب نظریه‌پردازان به‌عنوان جامعه پژوهش، با هدف تحلیل ساختارهای گفتمانی و مفهومی در حوزه مطالعات مکان انجام شده است تا از طریق روش کیو، روابط میان مفاهیم نظری و نحوه درک آن‌ها در ادبیات تخصصی شناسایی و طبقه‌بندی شود.

جدول شماره ۳: مراحل پژوهش کیو و ابزارهای مورد استفاده

مرحله پژوهش	ابزارها و فنون اصلی مورد استفاده	خروجی مورد انتظار
۱. شناسایی زمینه گفتمان	مرور اولیه ادبیات، تحلیل اسنادی	تعریف دقیق قلمرو موضوعی و جامعه نظری
۲. انتخاب نمونه (P-set)	نمونه‌گیری هدفمند از نظریه‌پردازان بر اساس معیارها	فهرست نظریه‌پردازان منتخب برای نمایندگی دیدگاه‌ها
۳. طراحی پژوهش	بازبینی و تدقیق سؤالات و اهداف پژوهش	چهارچوب نهایی پژوهش
۴. شناسایی زمینه	تحلیل عمیق‌تر آثار منتخب	اطمینان از پوشش و تنوع دیدگاه‌ها
۵. نمونه‌گیری کتابخانه‌ای	فیش‌برداری، تحلیل محتوای کیفی	مجموعه اولیه از گزاره‌های بالقوه برای گویه‌های کیو
۶. (جایگزین پیش مصاحبه)	بازخوانی انتقادی متون نظری	استخراج گویه‌های اولیه
۷. آشنایی با داده‌ها	مطالعه مکرر و عمیق متون، کدگذاری اولیه	اشباع نظری در مورد طیف دیدگاه‌ها
۸. ایجاد مجموعه کیو (Q-set)	تحلیل محتوا، پالایش و اعتبارسنجی گویه‌ها (۷۰-۸۵ گویه برای اشباع نظری لازم و کافی است که ۷۵ گویه ایجاد شد)	مجموعه نهایی گویه‌های کیو
۹. مرتب‌سازی کیو (Q-sort)	مرتب‌سازی مفهومی توسط پژوهشگران از منظر هر نظریه با استفاده از نمودار توزیع اجباری کیو	ماتریس داده‌های مرتب‌سازی شده کیو (نمرات گویه‌ها برای هر نظریه)
۱۰. ساماندهی داده‌های مرتب‌سازی شده	ایجاد فایل داده در نرم‌افزار آماری	فایل داده آماده برای تحلیل
۱۱. جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای (مستمر)	تحلیل اسنادی، فیش‌برداری	بانک اطلاعاتی از منابع و گزاره‌های کلیدی
۱۲. پشتیبان‌شناسی (جایگزین جمع‌آوری داده میدانی)	تحلیل گفتمان نظری	داده‌های کیفی برای پشتیبانی از تفسیر عامل‌ها
۱۳. اشباع نظری (جایگزین مصاحبه پس از مرتب‌سازی)	تفسیر انتقادی و بازخوانی عمیق آثار نظریه‌پردازان نماینده هر عامل	درک عمیق‌تر دلایل و منطق درونی هر الگوی ذهنی

۱۴. شناسایی الگوها	تحلیل عاملی در SPSS	استخراج عامل‌ها (الگوهای ذهنی)
۱۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها	تحلیل کمی (بارهای عاملی، نمرات عاملی گویه‌ها) و تحلیل کیفی (تفسیر و روایت‌پردازی عامل‌ها)	توصیف و تبیین الگوهای ذهنی متمایز
۱۶. بحث	جمع‌بندی، پاسخ به سؤالات، مقایسه با ادبیات، ارائه پیشنهادها	گزارش نهایی پژوهش

منبع: (Ghasemi & et.al., 2024, pp. 690-698)

در این پژوهش، انتخاب خبرگان بر مبنای نمونه‌گیری هدفمند نظری^{۲۰} انجام شده است. معیار انتخاب شامل سه ویژگی اصلی بوده است:

۱. داشتن سوابق پژوهشی یا تألیف‌های مرتبط با مفاهیم ذهنیت جمعی، دلبستگی مکانی یا خاطره‌انگیزی مکان؛
 ۲. آشنایی با نظریه‌های اجتماعی، فرهنگی و محیطی مؤثر بر تجربه مکان؛
 ۳. دارا بودن حداقل مدرک کارشناسی‌ارشد در حوزه‌های معماری، شهرسازی، یا روان‌شناسی محیطی.
- در مجموع، ده نفر از اندیشمندان و پژوهشگران واجد شرایط به‌عنوان مرتب‌کنندگان منتخب (P-set) برگزیده شدند. این افراد پیش از اجرای فرآیند مرتب‌سازی، در یک کارگاه آموزشی کوتاه، با هدف‌های پژوهش، مفهوم گویه‌ها و شیوه انجام مرتب‌سازی آشنا شدند تا ثبات مفهومی در برداشت‌ها حاصل شود (Brown, 1993).
- به‌منظور سنجش پایایی مرتب‌سازی‌ها دو اقدام انجام شد: نخست، دو نفر از خبرگان منتخب یک مرتب‌سازی تکراری را پس از گذشت یک هفته انجام دادند که ضریب توافق بین دو مرتب‌سازی با استفاده از همبستگی اسپیرمن اندازه‌گیری شد ($r = 0.82$). دوم، برای اطمینان از انسجام درونی الگوها، تحلیل عاملی با چرخش Varimax انجام و همپوشانی عوامل به‌صورت عددی بررسی شد. ضریب همپوشانی پایین‌تر از ۰.۵۰ حذف و الگوهای پایدارتر مبنای تحلیل نهایی قرار گرفتند (McKeown & Thomas, 2013؛ Watts & Stenner, 2012). این اقدام‌ها موجب افزایش اطمینان از ثبات مفهومی و درونی داده‌ها شد.

مبانی نظری

این بخش به تبیین مفاهیم نظری پایه‌ای می‌پردازد که چهارچوب مفهومی پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند. هدف، ارائه بنیان نظری است که نه تنها انتخاب گویه‌های کیو را هدایت کند، بلکه به تفسیر الگوهای ذهنی حاصل از تحلیل داده‌های کیفی و کمی کیو نیز عمق بخشد. این چهارچوب بر نظریه‌های مرتبط با شناخت محیطی، هویت، معناشناسی مکان و حافظه جمعی استوار است.

20. Theoretical Purposive Sampling

۱. **ماهیت ذهنیت در روش کیو:** روش کیو بر این فرض استوار است که ذهنیت، اگرچه فردی و منحصر به فرد است (Hatami Khaneqhai, Stephenson, 1953; Sandling, 2025)، اما قابل اندازه‌گیری و مطالعه علمی است (Zargar, & Sartipipour, 2016). ذهنیت در اینجا به معنای دیدگاه، باور، احساس، ارزش یا نگرش یک فرد یا گروه نسبت به یک موضوع خاص است (Safari & Kheyri, 2018). برخلاف روش‌های پژوهش رایج که به دنبال عینیت و تعمیم‌پذیری هستند، روش کیو به دنبال کشف و فهم الگوهای موجود در این ذهنیت‌هاست (Ramlo, 2023). این روش، ساختار درونی دیدگاه‌های افراد را آشکار می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه افراد مختلف، مفاهیم و گزاره‌های یکسان را به شیوه‌های متفاوتی درک، ارزش‌گذاری و به یکدیگر مرتبط می‌کنند (Brown, 1993; Smith, 2024). در این پژوهش، ذهنیت مورد بررسی، دیدگاه‌های نظری موجود در گفتمان معماری و شهرسازی در مورد خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی است.

۲. **نظریه‌های شناخت محیطی و معنایابی مکان:** چگونگی درک و تفسیر انسان از محیط اطراف خود، موضوع اصلی نظریه‌های شناخت محیطی است (Azarian, 2023). از دیدگاه ساخت‌گرایی^{۲۱}، معنای مکان امری از پیش تعیین شده و ذاتی نیست، بلکه افراد و گروه‌ها در طی فرآیند تعامل با محیط و با یکدیگر می‌سازند (Ittelson, 1974; Marques, Ursi, Silva, & Katon, 2020). افراد تجربه‌های خود را بر اساس طرح‌واره‌های ذهنی^{۲۲} و دانش پیشین خود تفسیر می‌کنند (Bonnes, 2017)؛ بنابراین، خاطره‌انگیزی و دلبستگی به یک مکان، نتیجه این فرآیند فعال معنا بخشی است. پدیدارشناسی مکان، بر تجربه زیسته و بی‌واسطه فرد از مکان تأکید دارد (Seamon, 2024; Morgan, 2010). این رویکرد به دنبال فهم جوهر^{۲۳} مکان و چگونگی آشکار شدن آن در تجربه انسانی است (Sorge, et.al., 2022). مفاهیمی چون حس مکان^{۲۴} و در - مکان - بودن^{۲۵} از این دیدگاه برخاسته‌اند و به ارتباط عمیق و وجودی انسان با محیط اشاره می‌کنند (Simms, 2017). خاطره و دلبستگی از این منظر، نه فقط کارکردهای شناختی، بلکه تجربه‌های اگریستانسپال هستند (Sustainability Directory, 2025).

۳. **نظریه‌های هویت و مکان:** مکان نقش مهمی در شکل‌گیری و تداوم هویت فردی و جمعی ایفا می‌کند (Rollero, & Piccoli, 2010; Youssef, 2022). نظریه هویت مکانی^{۲۶} که پیش‌تر در ادبیات پژوهش ذکر شد، بیان می‌کند که مکان‌ها به بخشی از خودپنداره ما تبدیل می‌شوند (Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983; Fitch, 2013; Peng, Strijker, & Wu, 2020). از دست دادن یک مکان مهم به بحران هویت منجر می‌شود (Cherry, 2024). نظریه هویت اجتماعی^{۲۷} نیز بیان می‌کند که افراد بخشی از هویت خود را از عضویت در گروه‌های اجتماعی کسب می‌کنند (Tajfel & Turner, 2001: 33-47; McLeod, 2023; Ellemers, 2025). مکان‌هایی که با هویت یک گروه خاص گره خورده‌اند (مانند محله قومی، مکان مذهبی)، به تقویت انسجام گروهی و تمایز آن از سایر

21. Constructivism

22. schemas

23. essence

24. sense of place

25. being-in-place

26. Place Identity

27. Social Identity Theory

گروه‌ها کمک می‌کنند. ذهنیت جمعی نسبت به چنین مکان‌هایی اغلب بسیار قوی و ریشه‌دار است (Awwad, et.al., 2025).

۴. **نظریه‌های حافظه جمعی و فضاهای شهری:** همان‌طور که (Halbwachs, 2024) و (Nora, 1989) نشان داده‌اند، حافظه جمعی برای تداوم خود نیازمند چهارچوب‌های مکانی است. موریس هالبواکس، در نظریه خود درباره حافظه جمعی تأکید می‌کند، حافظه فردی در بستر اجتماعی و مکانی شکل می‌گیرد و بدون چهارچوب‌های فضایی، حافظه جمعی پایدار نمی‌ماند. او معتقد است که مکان‌ها و فضاهای فیزیکی نقش اساسی در ساختاردهی به حافظه جمعی دارند و به‌عنوان چهارچوب‌های مکانی حافظه عمل می‌کنند (Wagoner, 2015; Cankurt Semiz & Özsoy, 2024).

فضاهای شهری (میدان، خیابان‌ها، بناها) به‌عنوان ظروف و تجسم‌های مادی حافظه جمعی عمل می‌کنند. این فضاها حامل روایت‌های تاریخی، اسطوره‌ها و ارزش‌های یک جامعه هستند. برای مثال، مفهوم «lieux de mémoire» که پیر نورا مطرح کرده است، به مکان‌هایی اشاره می‌کند که حامل بار معنایی و تاریخی خاصی برای یک جامعه هستند (Rezende, 2025). این مکان‌ها به‌عنوان نقاطی از حافظه جمعی عمل می‌کنند و در شکل‌گیری و تداوم هویت فرهنگی نقش مهمی دارند (Lak & Hakimian, 2019). علاوه بر این، نظریه پردازانی مانند آلدوروسی با معرفی مفهوم «آثار شهری»^{۲۸} تأکید می‌کنند که عناصر شهری مانند ساختمان‌ها و فضاهای عمومی، حافظه تاریخی را در خود حفظ و به‌عنوان پل‌هایی بین گذشته و حال عمل می‌کنند (Elrasoul, 2019). این عناصر نه تنها ساختار فیزیکی شهر را تشکیل می‌دهند، بلکه حامل ارزش‌ها و خاطرات جمعی هستند که به هویت شهری معنا می‌بخشند (Wang, 2016; Kutnarova, 2025).

با این حال، حافظه جمعی امری یکپارچه و بی‌تنش نیست. چنانچه نظریه پردازان انتقادی (Hayden, 1998) و (Young, 1992) اشاره کرده‌اند، فضاهای شهری اغلب عرصه‌ای برای سیاست حافظه^{۲۹} هستند (Sereda, 2009)، جایی که روایت‌های گروه‌های مسلط با روایت‌های گروه‌های به حاشیه رانده‌شده در مورد گذشته و معنای مکان به رقابت می‌پردازند؛ بنابراین، ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان می‌تواند چندلایه، متکثر و حتی متناقض باشد (Budiman & Kusno, 2025; Hubner & Dirksmeier, 2022; Fioravanti & Moncusí-Ferré, 2022; Jein, Rorato, & Saunders, 2017).

چهارچوب نظری این پژوهش بر پایه تلفیق این مبانی نظری و با هدف فهم الگوهای ذهنی مختلف در گفتمان ارتباط بین خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی شکل گرفته است. این چهارچوب فرض می‌کند که:

- ذهنیات متنوعی در مورد عوامل مؤثر بر این سه سازه و ارتباطات آن‌ها در میان نظریه پردازان وجود دارد.
- این ذهنیات را می‌توان از طریق روش کیفی به صورت الگوهای متمایز شناسایی و توصیف کرد.
- هر الگوی ذهنی، منطبق درونی و اولویت‌بندی خاص خود را در مورد اهمیت نسبی عوامل کالبدی، اجتماعی، فرهنگی، فردی و تجربی دارد.
- این الگوهای ذهنی در برخی جنبه‌ها هم‌پوشانی و در برخی دیگر واگرایی دارند.
- فهم این الگوها به ایجاد یک مدل نظری جامع‌تر برای توضیح ارتباط بین خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی کمک می‌کند و راهکارهای عملی‌تری را برای طراحی و برنامه‌ریزی مکان‌های معنادارتر ارائه می‌دهد.

²⁸. urban artifacts

²⁹. politics of memory

چهارچوب نظری و تقابل‌های مطرح‌شده در جدول شماره (۴)، به پژوهشگران کمک کرد تا در فرآیند تحلیل داده‌های کیفی و تفسیر عامل‌های استخراج‌شده، به درکی عمیق‌تر و چندوجهی‌تر از دیدگاه‌های مختلف در مورد ارتقای خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی دست یابد.

جدول شماره (۴): برخی تقابل‌های نظری کلیدی در چهارچوب مفهومی پژوهش

تقابل نظری	مفهوم مرتبط با خاطره‌انگیزی	مفهوم مرتبط با دلبستگی مکانی	مفهوم مرتبط با ذهنیت جمعی
عینیت‌گرایی در مقابل ذهنیت‌گرایی	تأکید بر ویژگی‌های کالبدی قابل اندازه‌گیری مکان	تأکید بر تجربه زیسته و معنای فردی از مکان	تأکید بر ساختارهای اجتماعی بیرونی حافظه
فردگرایی در مقابل جمع‌گرایی	در مقابل تأکید بر ادراک و تفسیر فردی از ویژگی‌های مکان	در مقابل تأکید بر پیوندهای عاطفی و نمادین شخصی	در مقابل تأکید بر روایت‌ها و تفسیر متکثر از گذشته
خاطره به مثابه تجربه و ثبت فردی (روان‌شناسی شناختی)	در مقابل خاطره به مثابه تجربه و ثبت فردی	دلبستگی به مثابه پیوند شخصی و منحصر به فرد با مکان	ذهنیت به مثابه مجموعه‌ای از باورهای فردی
در مقابل خاطره به مثابه بر ساخت اجتماعی	در مقابل خاطره به مثابه بر ساخت اجتماعی	در مقابل دلبستگی به مثابه پدیده گروهی و فرهنگی	در مقابل ذهنیت به مثابه پدیده‌ای مشترک و بین‌الذهانی
تأکید بر کالبد در مقابل تأکید بر فرآیند	عناصر فیزیکی مکان	دلبستگی ناشی از کیفیت‌های محیطی و امکانات مکان	ذهنیت جمعی مجسم در بناها و یادمان‌های فیزیکی
در مقابل خاطره‌انگیزی ناشی از رویدادها، تعاملات و تجربه‌ها در مکان	در مقابل خاطره‌انگیزی ناشی از رویدادها، تعاملات و تجربه‌ها در مکان	در مقابل دلبستگی ناشی از فرآیندهای اجتماعی، تعاملات و تاریخچه	در مقابل ذهنیت جمعی شکل گرفته از طریق روایت‌ها، آیین‌ها و کنش‌ها
مکان به عنوان زمینه ثابت و پایدار برای خاطرات	مکان به عنوان زمینه ثابت و پایدار برای خاطرات	دلبستگی به عنوان پیوندی پایدار و ریشه‌دار	ذهنیت جمعی به عنوان میراثی ثابت و تغییرناپذیر
در مقابل مکان به عنوان پدیده‌ای پویا و در حال تغییر	در مقابل مکان به عنوان پدیده‌ای پویا و در حال تغییر	در مقابل دلبستگی به عنوان فرآیندی پویا و قابل تغییر	در مقابل ذهنیت جمعی به عنوان امری سیال، قابل مذاکره و بازتفسیر
تولید از بالا در مقابل تولید از پایین	خاطره‌انگیزی مکان را طراحان و برنامه‌ریزان حرفه‌ای ایجاد می‌کنند	دلبستگی را سیاست‌ها و طراحی‌های کلان‌شهری هدایت می‌کنند	ذهنیت جمعی را نهادهای رسمی و روایت‌های مسلط شکل می‌دهند
در مقابل خاطره‌انگیزی از تجربه‌های روزمره و استفاده‌های مردمی نشئت می‌گیرد	در مقابل خاطره‌انگیزی از تجربه‌های روزمره و استفاده‌های مردمی نشئت می‌گیرد	در مقابل دلبستگی از طریق استفاده و منابع‌بخشی ساکنان ایجاد می‌شود	در مقابل ذهنیت جمعی از طریق تجربه‌های و حافظه‌های مردمی و مقاومت‌های محلی بروز می‌یابد

(Social Identity Theory, 2025; Anderson, 2024; Aman, 2024; Vinney, 2024)

در جمع‌بندی مبانی نظری، می‌توان «ذهنیت مکان» را به عنوان برآیند فرآیندهای ادراکی، عاطفی و اجتماعی دانست که از هم‌پوشانی سه مؤلفه کلیدی - خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی - پدید می‌آید. این مفهوم نه فقط تجربه‌ای فردی از فضا، بلکه

بازنمایی‌ای جمعی از معنا و هویت مکان است که در تعامل میان حافظه، احساس و فرهنگ شکل می‌گیرد. بر اساس این رویکرد، ذهنیت مکان نوعی ساخت ذهنی پویا و بیناذهنی است که به افراد امکان می‌دهد تا از طریق اشتراک در معانی، مکان را به‌عنوان پدیده‌ای هویت‌بخش و خاطره‌انگیز تجربه کنند. این چهارچوب مفهومی، بنیان نظری پژوهش حاضر را تشکیل داده و مبنای استخراج گویه‌ها و تفسیر الگوهای ذهنی در مراحل بعدی پژوهش قرار گرفته است.

در این پژوهش، مبانی نظری صرفاً به‌منزله پیش‌زمینه مفهومی تلقی نشده‌اند، بلکه به‌عنوان بنیان اصلی برای استخراج گویه‌های کیو و تحلیل ساختارهای ذهنی نظریه‌پردازان استفاده شده‌اند. ترتیب ارائه مفاهیم نیز بر اساس منطق درونی سه سازه کلیدی - خاطره‌انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی - تنظیم شده است تا مسیر مفهومی از تجربه فردی تا بازنمایی جمعی مکان به‌صورت تدریجی شکل گیرد. این سازمان‌دهی موجب پیوستگی میان مبانی نظری، تدوین گویه‌ها و تفسیر نهایی الگوهای ذهنی در نتایج شده است. در این پژوهش، ترتیب مبانی نظری بر اساس منطق درونی روش تحقیق کیو تنظیم شده است، به‌گونه‌ای که سیر مفهومی از خاطره‌انگیزی مکان به دلبستگی مکانی و سپس ذهنیت جمعی، مسیر شکل‌گیری گویه‌ها و چهارچوب تحلیلی پژوهش را بازنمایی می‌کند. این توالی موجب شده است تا مبانی نظری نه تنها به‌عنوان مرور ادبیات، بلکه به‌مثابه بنیان ساختاری برای استخراج داده‌ها، تحلیل عاملی و تفسیر یافته‌ها عمل کند.

گویه‌شناسی

بخش حاضر با هدف معرفی گویه‌های اصلی پژوهش تنظیم شده است که مبنای تحلیل عاملی در روش تحقیق کیو و استخراج ذهنیت‌های نظریه‌پردازان را تشکیل می‌دهند. این گویه‌ها به‌طور مستقیم از مبانی نظری و دیدگاه‌های اندیشمندان استخراج و به‌عنوان داده‌های ورودی تحلیل در مرحله بعد (یافته‌ها) استفاده شده‌اند. بر همین اساس، گویه‌شناسی در این پژوهش نه پیش‌زمینه‌ای توصیفی، بلکه بخش مقدماتی فرآیند تحلیلی محسوب می‌شود که یافته‌های نهایی بر پایه آن شکل گرفته‌اند. همان‌گونه که در روش پرداخته شد، در نهایت، مجموعه‌ای شامل ۷۵ گویه نهایی شد. این تعداد، هم امکان پوشش مناسب گفتمان را فراهم می‌کند و هم از نظر عملی برای فرآیند مرتب‌سازی (حتی به‌صورت مفهومی) و تحلیل عاملی، مناسب ارزیابی شد. هر گویه دارای یک شناسه منحصر به فرد (از گ ۱ تا گ ۷۵) است. در ادامه، فهرست ۷۵ گویه نهایی^{۳۰} به‌همراه استناد درون‌متنی به منبعی که آن گویه از آن الهام گرفته یا استخراج شده است، ارائه می‌شود.

جدول شماره (۵): فهرست گویه‌های کیوی استخراج شده از منابع

گویه	متن گویه	منبع
Q1	خوانایی کالبدی شهر، شامل مسیرها و نشانه‌های واضح، اساس شکل‌گیری خاطرات جمعی از فضا است.	(Lynch, 1964)
Q2	دلبستگی عمیق به مکان، ریشه در تجربه‌های زیسته و درگیری حسی مستقیم با جوهر آن مکان دارد.	(Seamon, 2024)
Q3	حافظه جمعی را همواره چهارچوب‌های اجتماعی، به‌ویژه مکان‌های فیزیکی، می‌سازند و پشتیبانی می‌کنند.	(Halbwachs, 2024)
Q4	مکان‌های حافظه نقاط اتکای نمادینی هستند که جوامع برای مقابله با فراموشی تاریخی خلق می‌کنند.	(Nora, 1989)
Q5	حس مکان از طریق سکونت طولانی‌مدت و آشنایی عمیق با جزئیات یک محیط شکل می‌گیرد.	(Relph, 2008)

³⁰. Q-Statements

گویه	متن گویه	منبع
Q6	دلبستگی مکانی، پیوندی عاطفی است که از طریق تعاملات اجتماعی معنادار در یک بستر مکانی تقویت می شود.	(Altman & Low, 2012)
Q7	معنای مکان محصول فرآیند فعال ساخت و ساز شناختی توسط افراد است، نه یک ویژگی ذاتی مکان.	(Ittelson, 1974)
Q8	خاطرات دوران کودکی و فضاهایی مانند خانه رؤیایی در شکل گیری عمیق ترین لایه های دلبستگی ما به مکان نقش دارند.	(Bachelard, 2014)
Q9	پیچیدگی بصری و تنوع در محیط ساخته شده، به شرط وجود نظم، به خاطره انگیزی و جذابیت مکان کمک می کند.	(Kaplan & Kaplan, 1996)
Q10	فضاهای عمومی سرزنده با امکان تعاملات اجتماعی خودانگیخته، حافظه جمعی شهر را غنی می سازند.	(Jacobs, 2020)
Q11	قدرت و روابط اجتماعی نابرابر در شکل دهی به اینکه کدام خاطرات در مکان ها بازنمایی و کدام ها به حاشیه رانده می شوند، نقش اساسی دارد.	(Hayden, 1998)
Q12	هویت مکانی، بخشی از خودپنداره فرد است که از طریق تعامل با محیط های فیزیکی معنادار شکل می گیرد.	(Proshansky, Fabian, & Kaminoff, 1983)
Q13	مکان هایی که امکان سکونت گزیدن و احساس در خانه بودن را فراهم می کنند، عمیق ترین دلبستگی ها را ایجاد می کنند.	(Heidegger, 2008)
Q14	وابستگی عملکردی به یک مکان، یعنی توانایی آن در برآوردن نیازهای روزمره، عامل مهمی در ایجاد دلبستگی است.	(Stokols, 1981)
Q15	روایت ها و داستان هایی که در مورد یک مکان نقل می شوند، به اندازه ویژگی های کالبدی آن در خاطره انگیزی اش مؤثر است.	(Hayden, 1998) (Rose, 2022)
Q16	تغییرات سریع و بی توجه به تاریخ در منظر شهری به فراموشی اجباری و گسست حافظه جمعی منجر می شود.	(Lynch, 1976)
Q17	نمادهای فرهنگی و مذهبی تعبیه شده در فضا، در پیوند دادن افراد به مکان و ایجاد ذهنیت جمعی مشترک نقش مهمی دارند.	(Eliade, 1987)
Q18	احساس امنیت و راحتی در یک مکان، پیش شرط اساسی برای شکل گیری دلبستگی عاطفی است.	(Giuliani, 2016)
Q19	مشارکت شهروندان در فرآیند طراحی و مدیریت فضاهای شهری، به تقویت حس تعلق و دلبستگی آن ها به آن فضاها می انجامد.	(Hester, 1984)
Q20	طبیعت و عناصر طبیعی در محیط شهری، مانند پردیس ها و درختان، بر خاطره انگیزی و ایجاد حس آرامش و دلبستگی تأثیر زیادی دارند.	(Ulrich, 1984)
Q21	روح مکان یا جوهر منحصربه فرد یک مکان، باید در طراحی های جدید حفظ و تقویت شود تا تداوم خاطره و هویت تضمین شود.	(Norberg-Schulz, 1993)
Q22	مکان هایی که امکان انتخاب، واپایش و شخصی سازی فضا را به کاربران می دهند، دلبستگی بیشتری را موجب می شوند.	(Perkins & Taylor, 1996)

گویه	متن گویه	منبع
Q23	خاطرات جمعی تنها یک بازتاب خنثی از گذشته نیستند، بلکه در زمان حال و برای اهداف کنونی بازسازی و تفسیر می‌شوند.	(Connerton, 1989)
Q24	فضاهای شهری که امکان پرسه زدن و کشف غیرمنتظره را فراهم می‌کنند، به غنای خاطرات فردی و جمعی می‌افزایند.	(Benjamin, 2010); (Benjamin, Adorno, & Sontag, Walter Benjamin, 2020)
Q25	بی‌توجهی به مقیاس انسانی در طراحی شهری، به ایجاد فضاهای بیگانه و مانع از شکل‌گیری دلبستگی منجر می‌شود.	(Gehl, 2013)
Q26	مکان‌های مناقشه‌برانگیز که حامل خاطرات متضاد برای گروه‌های مختلف هستند، نیازمند رویکردهای حساس به تنوع فرهنگی در بازنمایی تاریخ‌اند.	(Young, 1992)
Q27	اصالت کالبدی و تاریخی یک مکان، ارزش آن را برای خاطره‌انگیزی و دلبستگی افزایش می‌دهد.	(Alexander, et al., 2018)
Q28	دلبستگی مکانی منبعی برای مقاومت در برابر تغییرات نامطلوب و بسیج اجتماعی برای حفاظت از مکان است.	(Manzo & Perkins, 2006)
Q29	فضاهای گذار و ناکجاآبادها ³¹ ، مانند فرودگاه‌ها و مراکز خرید بزرگ، به دلیل نبود هویت و تاریخ‌مندی، معمولاً خاطره‌انگیز و دلبستگی‌آور نیستند.	(Auge, 2009)
Q30	ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان، از طریق آیین‌ها، مراسم و رویدادهای تکرارشونده در آن مکان، تقویت و بازتولید می‌شود.	(Turner, Abrahams, & Harris, 2017)
Q31	حس نوستالژی نسبت به مکان‌های گذشته، می‌تواند هم‌سازنده (در جهت بازیابی ارزش‌ها) و هم مخرب (در صورت ایدئال‌سازی غیرواقعی) باشد.	(Boym, 2002)
Q32	استفاده از هنر عمومی و چیدمان‌های شهری به ایجاد نقاط عطف جدید، خاطره‌سازی و شکل‌گیری ذهنیت جمعی نوین کمک می‌کند.	(Deutsche, 1998)
Q33	خاطرات حسی (بو، صدا، بافت) نقش بسیار قدرتمندی در یادآوری ناخودآگاه مکان‌ها و ایجاد حس دلبستگی دارند.	(Porteous, 1990)
Q34	مکان‌هایی که امکان بازی و فعالیت‌های خلاقانه را برای کودکان فراهم می‌کنند، در شکل‌گیری دلبستگی‌های پایدار در بزرگسالی مؤثرند.	(Moore, 1997)
Q35	حس تعلق به یک مکان، فراتر از دلبستگی صرف است و به معنای احساس پذیرفته شدن و جزئی از یک جامعه مکانی بودن است.	(McMillan & Chavis, 1986)
Q36	تخریب مکان‌های خاطره‌انگیز، حتی اگر با ساخت‌وسازهای جدید و مدرن همراه باشد، به آسیب روانی و گسست هویت جمعی منجر می‌شود.	(Fried, 2018)
Q37	داستان‌ها و افسانه‌های محلی مرتبط با یک مکان، به غنای معنایی و خاطره‌انگیزی آن می‌افزایند، حتی اگر از نظر تاریخی دقیق نباشند.	(schama, 2010)

³¹. Non-places

منبع	متن گویه	گویه
(Koolhaas, 1997)	معماری و شهرسازی باید به دنبال ایجاد مکان‌هایی باشخصیت باشند که از یکنواختی و بی‌هویتی فضاهای جهانی شدن متمایز شوند.	Q38
(BRANDI, 2011)	تداوم حضور برخی عناصر کالبدی قدیمی در کنار ساختارهای جدید، به حفظ پیوستگی حافظه جمعی و تسهیل دلبستگی به مکان کمک می‌کند.	Q39
(Lang, 1987)	کیفیت‌های زیبایی‌شناختی یک مکان، مانند تناسبات، رنگ، نور و مصالح، در ایجاد تجربه مثبت، خاطره‌انگیزی و دلبستگی مؤثرند.	Q40
(Westin & Solove, 2015)	مکان‌هایی که امکان خلوت‌گزینی و تأمل را فراهم می‌کنند، به اندازه فضاهای تعامل اجتماعی برای سلامت روان و شکل‌گیری دلبستگی مهم هستند.	Q41
(Somerville, 2002)	حس مالکیت (روانی، نه لزوماً قانونی) نسبت به یک فضا، از طریق امکان تغییر و شخصی‌سازی آن، دلبستگی را افزایش می‌دهد.	Q42
(Samuel, 2012)	خاطره‌انگیزی یک مکان فقط به گذشته آن مربوط نیست، بلکه به ظرفیت آن برای ایجاد خاطرات جدید و آینده‌نگر نیز بستگی دارد.	Q43
(Till, 2005)	فضاهای شهری باید به گونه‌ای طراحی شوند که روایت‌های تاریخی و فرهنگی متنوع جامعه را بازتاب دهند، نه فقط روایت گروه مسلط.	Q44
(Putnam, 2020)	دلبستگی مکانی به‌عنوان یک سرمایه اجتماعی عمل می‌کند و مشارکت مدنی و بهبود کیفیت محلات را تسهیل می‌کند.	Q45
(Maslow, 2019)	مکان‌هایی که تجربه‌های اوج ^{۳۲} یا بسیار معنادار را برای افراد رقم زده‌اند، معمولاً خاطره‌انگیزترین و دلبستگی‌آورترین مکان‌ها هستند.	Q46
(Basso, 1996)	فرآیند نام‌گذاری مکان‌ها و عناصر آن، نقش مهمی در تثبیت هویت، خاطره‌انگیزی و احساس تعلق به آن‌ها دارد.	Q47
(Ingold, 2021)	مناظر طبیعی و ویژگی‌های توپوگرافیک یک منطقه، اغلب به‌عنوان چهارچوب‌های پایدار برای حافظه جمعی و هویت محلی عمل می‌کنند.	Q48
(Erikson, 2012)	بحران‌های طبیعی یا انسانی در یک مکان، به شکل‌گیری خاطرات جمعی بسیار قوی (اعم از مثبت یا منفی) و تغییر در ذهنیت نسبت به آن مکان منجر می‌شوند.	Q49
(Southworth, 2005)	پیاده‌مداری و کیفیت فضاهای پیاده در شهر، به افزایش تعاملات اجتماعی، مشاهده جزئیات و در نتیجه خاطره‌انگیزی و دلبستگی کمک می‌کند.	Q50
(Bell & Valentine, 2013)	مکان‌های مرتبط با غذا و فرهنگ خوراک، در خاطرات فردی، خانوادگی و جمعی و همچنین در شکل‌گیری هویت فرهنگی نقش مهمی دارند.	Q51
(Urry, 1990)	گردشگری و بازنمایی مکان‌ها برای گردشگرها هم به تقویت و هم به تحریف یا کالایی شدن حافظه جمعی و هویت مکانی منجر می‌شود.	Q52

³². peak experiences

گویه	متن گویه	منبع
Q53	مکان‌های متروک یا فراموش شده نیز حامل خاطرات و معانی پنهانی هستند و الهام‌بخش هنرمندان و کاوشگران شهری قرار می‌گیرند.	(Edensor, 2005)
Q54	احساس عدالت فضایی و توزیع عادلانه امکانات و کیفیت‌های مکانی در شهر، بر حس تعلق و دلبستگی همه گروه‌های اجتماعی تأثیر گذار است.	(Soja, 2013)
Q55	موسیقی، ادبیات و هنرهای تجسمی مرتبط با یک مکان، به ساخت و تداوم خاطرات و ذهنیت جمعی درباره آن کمک شایانی می‌کنند.	(Stokes, 1997)
Q56	حفظ مهارت‌ها، صنایع‌دستی و دانش بومی مرتبط با یک مکان، به حفظ هویت و خاطره جمعی آن کمک می‌کند.	(UNESCO, 2024)
Q57	فضاهای بازی کودکان نباید صرفاً ایمن باشند، بلکه باید چالش برانگیز، خلاقانه و امکان تعامل با طبیعت را فراهم کنند تا به رشد دلبستگی آن‌ها کمک شود.	(Louv, 2008)
Q58	راحتی روان‌شناختی در یک مکان که شامل عواملی چون خوانایی، آشنایی و نبود تهدید است، برای ایجاد دلبستگی ضروری است.	(Herzog & Kropscott, 2004)
Q59	مکان‌هایی که امکان تغییر و تحول تدریجی و انطباق با نیازهای متغیر نسل‌ها را دارند، بهتر می‌توانند تداوم دلبستگی و خاطره جمعی را تضمین کنند.	(Habraken, 2000)
Q60	حس تقدس یا معنویت یک مکان، حتی اگر خارج از چهارچوب‌های مذهبی رسمی باشد، به دلبستگی عمیق و شکل‌گیری ذهنیت جمعی خاصی منجر می‌شود.	(Swan, 1990)
Q61	مکان‌های کار و فعالیت اقتصادی نیز حامل خاطرات جمعی مهمی برای یک جامعه هستند، به‌ویژه اگر با تاریخ و هویت آن جامعه گره‌خورده باشند.	(Hareven, 1993)
Q62	اینترنت و فضاهای مجازی، با ایجاد امکان اشتراک‌گذاری خاطرات و تجربه‌های مکانی، به تقویت یا تغییر ذهنیت جمعی نسبت به مکان‌های فیزیکی کمک می‌کنند.	(Graham & Zook, 2013)
Q63	طراحی فضاهایی که سکوت و آرامش را در محیط‌های شهری شلوغ فراهم می‌کنند، برای سلامت روان و ایجاد امکان خاطره‌سازی و دلبستگی ضروری است.	(Pallasmaa, 2012)
Q64	وجود فضاهای سوم مانند کافه‌ها و کتابخانه‌های عمومی که نه خانه هستند و نه محل کار، برای ایجاد تعاملات اجتماعی و حس تعلق به جامعه محلی حیاتی‌اند.	(Oldenburg, 2023)
Q65	مناقشات بر سر تغییر نام مکان‌ها یا تخریب بناهای یادبود، نشان‌دهنده اهمیت این عناصر در تثبیت یا به چالش کشیدن ذهنیت جمعی است.	(Foote, 2003)
Q66	عدالت حافظه ^{۳۳} ایجاب می‌کند که روایت‌ها و خاطرات گروه‌های به حاشیه رانده شده در فضاهای عمومی به رسمیت شناخته شوند و بازنمایی شوند.	(Volf, 2015); (Huyssen, 2003)
Q67	پایداری اکولوژیکی و سلامت محیطی یک مکان، به‌طور فزاینده‌ای به عاملی مهم در ایجاد حس دلبستگی و مسئولیت‌پذیری جمعی نسبت به آن تبدیل می‌شود.	(Orr, 2004)

گویه	متن گویه	منبع
Q68	خاطرات منفی و تروماتیک مرتبط با یک مکان (مانند مکان‌های وقوع فاجعه یا خشونت) نیز بخشی از ذهنیت جمعی هستند و نیازمند رویکردهای خاصی برای یادبود و التیام‌اند.	(Hirsch, 2012)
Q69	فرهنگ پیاده‌روی و امکان کشف شهر با پای پیاده، به تقویت ارتباط حسی و عاطفی با مکان و در نتیجه خاطره‌انگیزی و دلبستگی کمک می‌کند.	(Solnit, 2001)
Q70	مکان‌هایی که در آن‌ها مهمان‌نوازی و استقبال گرم از دیگران (اعم از ساکنان یا تازه‌واردان) رواج دارد، حس تعلق و دلبستگی را تقویت می‌کنند.	(Derrida & Dufourmantelle, 2000)
Q71	حس پیش‌بینی‌پذیری و آشنایی در یک محیط، ضمن حفظ جذابیت، به کاهش فشار روانی و افزایش احساس راحتی و دلبستگی کمک می‌کند.	(Nasar, 1998)
Q72	مشارکت در فعالیت‌های جمعی داوطلبانه برای بهبود یک مکان (مانند پاک‌سازی محله یا درخت کاری) به‌شدت حس دلبستگی و مالکیت معنوی را افزایش می‌دهد.	(Chawla, 2001)
Q73	مکان‌هایی که داستان می‌گویند و لایه‌های مختلف تاریخ خود را به نمایش می‌گذارند، جذابیت و عمق بیشتری برای خاطره‌سازی و دلبستگی دارند.	(Ricoeur, 1990)
Q74	حس استمرار و پیوند با نسل‌های گذشته از طریق مکان، به‌ویژه در مکان‌های تاریخی و خانوادگی، عامل مهمی در دلبستگی عمیق است.	(Low, 1992)
Q75	توانایی یک مکان در برانگیختن کنجکاوی و میل به کاوش در کاربران، به خاطره‌انگیزی و ایجاد پیوند عاطفی با آن کمک می‌کند.	(Grahm & Stigsdotter, 2003)

فرآیند مرتب‌سازی کیو^{۳۴} بر اساس توصیف مفهومی و ارائه داده‌های خام مرتب‌سازی کیو

همان‌طور که در بخش روش‌شناسی توضیح دادیم، مرتب‌سازی گویه‌ها در این پژوهش (جدول شماره ۷)، به‌صورت مفهومی و توسط پژوهشگران، با قرار دادن خود به‌جای نظریه‌پردازان این گویه‌ها^{۳۵} انجام شد. برای هریک از ۷۵ گویه، روی یک طیف ۱۱ درجه‌ای از کاملاً مخالفم (کمترین اهمیت (-۵) از منظر این گویه) تا کاملاً موافقم (بیشترین اهمیت (+۵) از منظر این گویه) توزیع شد. در جدول زیر، داده‌های خام مرتب‌سازی شده براساس میزان ارتباط گویه‌ها با مفاهیم کلیدی در مطالعات ذهنیت مکانی (جدول شماره ۲)، که هریک نماینده یک مکتب فکری خاص هستند، برای همه گویه‌ها ارائه شده است. در این پژوهش، هر گویه یک گزاره نظری است. بنابراین، معنای درجات می‌تواند به این صورت تعریف شود:

جدول شماره ۶: معنای درجات در طیف ۱۱ درجه‌ای (-۵ تا +۵) و ویژگی توزیعی آن برای این پژوهش

امتیاز	معنای درجه (میزان موافقت گویه با مفهوم کلیدی/اهمیت گویه برای آن مفهوم)	ویژگی‌های این توزیع پیشنهادی
۵+	کاملاً موافقم / بیشترین اهمیت / کاملاً معرف آن مفهوم است	تقارن: توزیع نسبت به امتیاز صفر کاملاً متقارن است که یک فرض رایج و مطلوب در روش کیو است.
۴+	بسیار موافقم / اهمیت زیادی دارد	

³⁴. Q-Sorting

³⁵. P-set

۳+	موافقم / اهمیت نسبتاً زیادی دارد	شبه‌نرمال بودن: تعداد گویه‌ها در مرکز طیف (امتیازهای ۱-، ۰، +۱) حداکثر است (هر کدام ۱۱ گویه) و به تدریج به سمت دو انتهای طیف کاهش می‌یابد (۳ گویه برای +۵ و -۵). این ساختار، شکل کلی یک منحنی نرمال را تقلید می‌کند. انعطاف‌پذیری در مرکز: با اختصاص تعداد نسبتاً زیادی گویه (مجموعاً ۳۳ گویه) به سه ستون مرکزی (۱-، ۰، +۱)، این توزیع امکان جای‌گذاری مناسب‌تری را برای گویه‌هایی فراهم می‌کند که ممکن است ارتباط قوی مثبت یا منفی با یک مفهوم نداشته باشند، اما کاملاً بی‌ارتباط یا خنثی نیز نباشند. این امر به افزایش دقت و سازگاری مفهومی کمک می‌کند؛ زیرا از اجبار گویه‌ها به سمت امتیازات شدید یا کاملاً خنثی (در صورتی که فضای کافی در امتیازات میانی ملایم‌تر وجود نداشته باشد) جلوگیری می‌کند. تمایز در انتها: تعداد کم گویه‌ها در امتیازات انتهایی (مانند +۵ و -۵) تضمین می‌کند که تنها گویه‌هایی که به‌طور واضح و قوی با مفهوم موردنظر موافق یا مخالف هستند، در این جایگاه‌ها قرار گیرند که به برجسته‌سازی دیدگاه‌های کلیدی کمک می‌کند.
۲+	تا حدی موافقم / تا حدی اهمیت دارد	
۱+	کمی موافقم / اهمیت کمی دارد (اما همچنان در جهت موافقت)	
۰	خنثی / بی‌نظر / نامربوط / ارتباط یا عدم ارتباط مشخصی ندارد / اهمیت خاصی ندارد	
۱-	کمی مخالفم / اهمیت کمی در جهت مخالف دارد	
۲-	تا حدی مخالفم / تا حدی در تضاد با مفهوم است	
۳-	مخالفم / اهمیت نسبتاً زیادی در جهت مخالف دارد	
۴-	بسیار مخالفم / اهمیت زیادی در جهت مخالف دارد	
۵-	کاملاً مخالفم / کمترین اهمیت / کاملاً در تضاد با آن مفهوم است	

یک طیف ۱۱ درجه‌ای (از ۵- تا ۵+) برای مرتب‌سازی ۷۵ گویه در روش تحقیق کیو، عموماً کافی و مناسب در نظر گرفته می‌شود. این گستردگی طیف، بین امکان ایجاد تمایز معنادار بین گویه‌ها و جلوگیری از بار شناختی بیش از حد روی مفاهیم کلیدی، تعادل خوبی ایجاد می‌کند. دلایل کفایت طیف ۱۱ درجه‌ای به این شرح است:

۱. **قدرت تفکیک‌پذیری مناسب:** این طیف به فرد امکان می‌دهد تا پنج سطح از موافقت (یا ارتباط مثبت/اهمیت بالا) و پنج سطح از مخالفت (یا ارتباط منفی/اهمیت پایین) را به‌همراه یک نقطه کاملاً خنثی یا بی‌طرف مشخص کند. این میزان از تفکیک برای اکثر مطالعات کیو، به‌ویژه با حدود ۷۵ گویه، کفایت می‌کند تا الگوهای ذهنی مختلف به‌خوبی شناسایی شوند.

۲. **استاندارد بودن:** طیف‌های ۹، ۱۱ و ۱۳ درجه‌ای در مطالعات کیو رایج هستند و طیف ۱۱ درجه‌ای یکی از پرکاربردترین‌هاست. این امر مقایسه روش شناختی با سایر مطالعات را نیز تسهیل می‌کند.

۳. **مدیریت‌پذیری:** مرتب‌سازی گویه‌ها در یک طیف بسیار گسترده (مثلاً ۱۵ یا ۱۷ درجه) برای ارزیابی مفاهیم کلیدی دشوار است و به کاهش پایایی در جای‌گذاری گویه‌ها منجر می‌شود؛ زیرا تمایز بین درجات بسیار نزدیک به هم (مثلاً بین +۶ و +۷) ممکن است ذهنی و غیردقیق شود.

اعمال شرط «مجموع امتیازهای هر گویه در هر ردیف مجزا، با استفاده از یک توزیع فراوانی شبه‌نرمال استاندارد باید برابر صفر شود» یک چالش تحلیلی پیچیده است. توزیع امتیازها به‌گونه‌ای که هم معناداری ارتباط گویه با هر مفهوم را نشان دهد و هم مجموع جبری آن‌ها صفر شود و هم توزیع امتیازها در هر سطر «شبه‌نرمال» باشد، نیازمند قضاوت‌های دقیق برآمده از گویه‌ها برای ایجاد تعادل است. شبه‌نرمال بودن در اینجا به معنای تمایل به تمرکز امتیازات حول صفر و کاهش تعداد امتیازهای بیشینه و کمینه تفسیر شده است. امتیازهای ارائه‌شده در جدول، تلاشی برای برآورده ساختن این شروط است. با این حال، این امتیازها نمایانگر یک تفسیر

ممکن از ارتباط گویه‌ها با مفاهیم هشت گانه در چهارچوب این پژوهش هستند. برای دستیابی به توزیع دقیق‌تر و معتبرتر امتیازها که منعکس‌کننده واقعی دیدگاه‌های مختلف باشد، از مشارکت کنندگان خبره برای اطمینان از صحت مرتب‌سازی گویه‌ها بر اساس طیف کیو استفاده شد.

جدول شماره (۷): مرتب‌سازی گویه‌ها بر اساس مفاهیم کلیدی در مطالعات ذهنیت مکان

گویه	حافظه جمعی	سیمای شهر	پدیدارشناسی مکان	هویت مکانی	مکان‌های حافظه	دل‌بستگی مکانی	قدرت مکان	مدل‌های یک‌پارچه
Q1	۳+	۵+	۲+	۲+	۴+	۳+	۰	۱+
Q2	۲+	۰	۵+	۳+	۲+	۵+	۰	۳+
Q3	۵+	۱+	۳+	۲+	۵+	۴+	۱+	۲+
Q4	۴+	۱+	۱+	۱+	۵+	۲+	۲+	۱+
Q5	۲+	۱+	۴+	۴+	۲+	۵+	۰	۲+
Q6	۳+	۰	۲+	۳+	۲+	۵+	۱+	۳+
Q7	۱+	۱+	۴+	۴+	۱+	۳+	۰	۲+
Q8	۳+	۰	۴+	۴+	۲+	۵+	۰	۲+
Q9	۲+	۴+	۱+	۱+	۲+	۲+	۰	۱+
Q10	۴+	۳+	۲+	۲+	۳+	۳+	۱+	۲+
Q11	۳+	۱-	۱+	۱+	۳+	۰	۵+	۱+
Q12	۲+	۱+	۳+	۵+	۲+	۴+	۰	۳+
Q13	۳+	۰	۵+	۴+	۲+	۵+	۰	۳+
Q14	۱+	۰	۲+	۵+	۱+	۴+	۰	۲+
Q15	۴+	۱+	۲+	۲+	۴+	۳+	۲+	۲+
Q16	۴+	۳+	۲-	۲-	۴+	۲-	۳+	۱+
Q17	۴+	۲+	۳+	۳+	۵+	۴+	۱+	۲+
Q18	۱+	۱+	۳+	۳+	۱+	۵+	۰	۲+
Q19	۳+	۲+	۲+	۳+	۲+	۵+	۱+	۳+
Q20	۲+	۳+	۳+	۲+	۲+	۴+	۰	۲+
Q21	۳+	۳+	۴+	۴+	۴+	۴+	۰	۳+
Q22	۱+	۱+	۲+	۲+	۳+	۵+	۰	۲+
Q23	۵+	۰	۱+	۱+	۴+	۱+	۲+	۱+
Q24	۳+	۳+	۲+	۲+	۳+	۲+	۰	۱+
Q25	۱+	۴-	۲-	۲-	۱-	۳-	۰	۱-

گوبه	حافظه جمعی	سیمای شهر	دیدارشناسی مکان	هویت مکانی	مکان های حافظه	دلبستگی مکانی	قدرت مکان	مدل های یک پارچه
Q26	۴+	۰	۱+	۱+	۴+	۰	۵+	۱+
Q27	۳+	۳+	۳+	۲+	۴+	۳+	۰	۲+
Q28	۲+	۰	۳+	۳+	۱+	۵+	۲+	۳+
Q29	۳-	۲-	۴-	۳-	۳-	۴-	۰	۲-
Q30	۵+	۱+	۳+	۲+	۵+	۴+	۱+	۲+
Q31	۴+	۰	۲+	۲+	۳+	۲+	۰	۱+
Q32	۳+	۴+	۲+	۲+	۳+	۳+	۱+	۲+
Q33	۳+	۲+	۴+	۲+	۳+	۴+	۰	۲+
Q34	۲+	۰	۳+	۳+	۱+	۴+	۰	۲+
Q35	۳+	۱+	۴+	۵+	۲+	۵+	۱+	۳+
Q36	۴+	۳-	۴-	۳-	۴+	۳-	۳+	۱-
Q37	۴+	۱+	۲+	۲+	۴+	۳+	۱+	۲+
Q38	۱+	۴+	۳+	۳+	۲+	۳+	۰	۲+
Q39	۳+	۳+	۲+	۲+	۴+	۳+	۰	۲+
Q40	۱+	۴+	۳+	۲+	۱+	۳+	۰	۲+
Q41	۱+	۱+	۴+	۳+	۱+	۴+	۰	۲+
Q42	۱+	۱+	۲+	۴+	۱+	۵+	۰	۲+
Q43	۳+	۱+	۲+	۲+	۴+	۳+	۰	۲+
Q44	۴+	۱+	۱+	۱+	۴+	۰	۵+	۱+
Q45	۲+	۰	۲+	۳+	۱+	۵+	۱+	۳+
Q46	۲+	۰	۴+	۳+	۲+	۵+	۰	۲+
Q47	۳+	۱+	۲+	۳+	۴+	۳+	۰	۲+
Q48	۴+	۲+	۳+	۳+	۴+	۳+	۰	۲+
Q49	۵+	۰	۲+	۱+	۵+	۱+	۳+	۱+
Q50	۲+	۴+	۲+	۲+	۲+	۳+	۰	۱+
Q51	۴+	۰	۲+	۳+	۳+	۳+	۰	۲+
Q52	۳+	۲+	۱+	۱+	۴+	۱+	۲+	۱+
Q53	۲+	۱+	۳+	۲+	۳+	۲+	۰	۱+
Q54	۲+	۱+	۱+	۳+	۱+	۴+	۴+	۲+

گویه	حافظهٔ جمعی	سیمای شهر	دیدارشناسی مکان	هویت مکانی	مکان‌های حافظه	دلبستگی مکانی	قدرت مکان	مدل‌های یک پارچه
Q55	۴+	۲+	۲+	۲+	۴+	۳+	۰	۲+
Q56	۳+	۱+	۲+	۳+	۴+	۳+	۰	۲+
Q57	۱+	۱+	۳+	۲+	۱+	۴+	۰	۲+
Q58	۱+	۲+	۴+	۳+	۱+	۵+	۰	۲+
Q59	۲+	۳+	۳+	۳+	۳+	۴+	۰	۳+
Q60	۴+	۰	۵+	۳+	۴+	۵+	۰	۳+
Q61	۴+	۱+	۲+	۳+	۴+	۳+	۰	۲+
Q62	۲+	۰	۱+	۱+	۲+	۱+	۰	۴+
Q63	۱+	۲+	۴+	۳+	۱+	۴+	۰	۲+
Q64	۳+	۲+	۲+	۳+	۲+	۴+	۰	۲+
Q65	۴+	۱+	۱+	۱+	۵+	۱+	۵+	۱+
Q66	۵+	۰	۱+	۱+	۵+	۰	۵+	۱+
Q67	۱+	۲+	۳+	۳+	۱+	۴+	۱+	۳+
Q68	۵+	۱-	۲-	۱-	۵+	۱-	۴+	۱+
Q69	۲+	۴+	۳+	۲+	۲+	۴+	۰	۲+
Q70	۲+	۰	۳+	۳+	۱+	۵+	۱+	۲+
Q71	۱+	۳+	۳+	۲+	۱+	۴+	۰	۲+
Q72	۲+	۱+	۲+	۳+	۱+	۵+	۱+	۳+
Q73	۳+	۲+	۳+	۲+	۴+	۳+	۰	۲+
Q74	۳+	۰	۴+	۴+	۳+	۵+	۰	۳+
Q75	۱+	۲+	۳+	۲+	۱+	۴+	۰	۲+

۵. ساماندهی داده‌ها و آماده‌سازی برای تحلیل^{۳۶}

داده‌های خام جدول شماره (۷)، به صورت یک ماتریس، در یک فایل داده SPSS وارد می‌شوند. در این فایل، هر سطر^{۳۷} نماینده یک مفهوم کلیدی و هر ستون^{۳۸} نماینده یک گویه کیو خواهد بود. مقادیر سلول‌ها، نمرات تخصیص داده شده به هر گویه توسط هر نظریه پرداز (از ۵- تا ۵+) هستند. این ساختار داده، برخلاف تحلیل عاملی رایج^{۳۹} که متغیرها را همبسته می‌کند، برای تحلیل عاملی کیو^{۴۰} که افراد (یا در اینجا، دیدگاه‌های نظری) را همبسته می‌کند، مناسب است. پس از ورود داده‌ها،

36. Organizing Q-Sorts Data

37. Case

38. Variable

39. R-methodology

40. Q-methodology

بررسی‌های اولیه برای اطمینان از صحت ورود داده‌ها انجام شد. این روند باعث می‌شود که داده‌های جدول شماره (۷) از رویکرد «بی‌ساختار» فعلی، به صورت «استقرایی» در تحلیل استفاده شوند تا الگوها به صورت طبیعی از داده‌ها پدیدار شوند.

Statement ID	P1	P2	P3	P4	P5	P6	P7	P8	var	var	var	var	var	var	var	var	var	var
1 Q1	3	5	2	2	4	3	0	1										
2 Q2	2	0	5	3	2	5	0	3										
3 Q3	5	1	3	2	5	4	1	2										
4 Q4	4	1	1	1	5	2	2	1										
5 Q5	2	1	4	4	2	5	0	2										
6 Q6	3	0	2	3	2	5	1	3										
7 Q7	1	1	4	4	1	3	0	2										
8 Q8	3	0	4	4	2	5	0	2										
9 Q9	2	4	1	1	2	2	0	1										
10 Q10	4	3	2	2	3	3	1	2										
11 Q11	3	-1	1	1	3	0	5	1										
12 Q12	2	1	3	5	2	4	0	3										
13 Q13	3	0	5	4	2	5	0	3										
14 Q14	1	0	2	5	1	4	0	2										
15 Q15	4	1	2	2	4	3	2	2										
16 Q16	4	3	-2	-2	4	-2	3	1										
17 Q17	4	2	3	3	5	4	1	2										
18 Q18	1	1	3	3	1	5	0	2										
19 Q19	3	2	2	3	2	5	1	3										
20 Q20	2	3	3	2	2	4	0	2										
21 Q21	3	3	4	4	4	4	0	3										
22 Q22	1	1	2	3	1	6	0	2										

شکل شماره (۳): ورود گویه‌ها و مفاهیم به نرم‌افزار SPSS

۶. جمع‌آوری داده‌های کتابخانه‌ای (مستمر)^{۴۱}: داده‌های اصلی را که از منابع کتابخانه‌ای (گویه‌ها) جمع‌آوری شده‌اند، بر اساس تطبیق با مفاهیم کلیدی (جدول شماره (۲))، مورد جمع‌بندی فراوانی در ساختار توزیع اجباری قرار گرفت. این توزیع، یک منحنی شبه‌نرمال ایجاد می‌کند و مرتب‌کننده (پژوهشگر به نیابت از نظریه پرداز) را ملزم می‌کند تا تنها تعداد محدودی از گویه‌ها را در قطب‌های انتهایی (بسیار مهم یا بسیار بی‌اهمیت) و تعداد بیشتری را در قسمت‌های میانی طیف قرار دهد. این امر به تمایز دقیق‌تر دیدگاه‌ها کمک می‌کند.

برای مثال، پژوهشگر با مطالعه آثار کوین لینچ، گویه‌هایی مانند Q1 (خوانایی کالبدی) را در ستون ۵+ یا ۴+ قرار می‌دهد، درحالی‌که ممکن است گویه‌ای مانند Q11 (نقش قدرت و روابط نابرابر) را با توجه به تمرکز اصلی لینچ بر فرم شهری، در ستون‌های میانی یا حتی منفی (از منظر اولویت در نظریه او) قرار دهد. این فرآیند برای هریک از ۷۵ گویه تکرار می‌شود تا میزان ارتباط آن‌ها با مفاهیم کلیدی مرتبط با ذهنیت مکانی (جدول شماره (۲)) آشکارسازی شود. به صورتی که مجموع هر ردیف از این ارزش‌گذاری، برابر با تعداد ۷۵ گویه می‌شود. این ماتریس داده‌ها (نمرات گویه‌ها برای هر مفهوم) ورودی اصلی برای تحلیل عاملی در نرم‌افزار SPSS خواهد بود.

جدول شماره (۸): گزارش ساختار توزیع اجباری که برای ۷۵ گویه استفاده شده

طیف امتیاز ارزش‌گذاری ◀	۵+	۴+	۳+	۲+	۱+	۰	۱-	۲-	۳-	۴-	۵-	جمع کل
	۷	۱۴	۲۴	۱۴	۷	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵
حافظه جمعی												

۴۱. Data Collection

طیف امتیاز ارزش گذاری ◀	۵+	۴+	۳+	۲+	۱+	۰	۱-	۲-	۳-	۴-	۵-	جمع کل
سیمای شهر	۱	۵	۱۱	۱۴	۱۱	۲۹	۲	۲	۱	۰	۰	۷۵
پدیدار شناسی مکان	۳	۱۲	۲۷	۱۵	۱۰	۶	۰	۲	۰	۰	۰	۷۵
هویت مکانی	۲	۱۱	۲۴	۱۹	۱۲	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵
مکان‌های حافظه	۸	۲۱	۱۶	۱۳	۱۰	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵
دلبستگی مکانی	۱۱	۲۰	۲۴	۱۵	۳	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵
قدرت مکان	۵	۲	۳	۵	۱۰	۴۸	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵
مدل‌های یکپارچه	۱	۲	۱۸	۲۹	۱۶	۹	۰	۰	۰	۰	۰	۷۵

یافته‌ها

در این مرحله از پژوهش، با اتکا به تحلیل گفتمان نظری و نتایج کمی حاصل از رتبه‌بندی گویه‌ها در چهارچوب روش کیو، به تبیین و پشتیبان‌شناسی عوامل هشت‌گانه می‌پردازیم. هدف، استخراج داده‌های کیفی معنادار از توزیع امتیازها و روشن ساختن ارتباط هر گویه با مفاهیم محوری است. تلاش بر این است که با وجود تمایل توزیع امتیازها به مرکز (شبه‌نرمال)، اهمیت گویه‌هایی که امتیازهای شدید دریافت کرده‌اند، برجسته شود. همچنین در این مرحله، با رویکرد اشباع نظری به جای مصاحبه پس از مرتب‌سازی، به تفسیر انتقادی و بازخوانی عمیق آثار نظریه‌پردازان محوری هر عامل می‌پردازیم. هدف، درک عمیق‌تر دلایل و منطق درونی الگوهای ذهنی است که در رتبه‌بندی گویه‌ها منعکس شده‌اند. این تحلیل بر گویه‌هایی که در رتبه‌های افراطی (۵+، ۵-، ۴+، ۴-) قرار گرفته‌اند، تمرکز دارد و خصوصیات موردانتظار برای گویه‌های متمایزکننده هر عامل را با ارجاع به نظریه‌های مربوطه تبیین می‌کند.

متون تحلیل‌شده در این پژوهش شامل مجموعه‌ای از آثار نظریه‌پردازان و اندیشمندان شاخص در حوزه‌های معماری، شهرسازی، روان‌شناسی محیطی و مطالعات فرهنگی مکان است که بیشترین بسامد ارجاع در ادبیات مرتبط با مفاهیم «ذهنیت جمعی»، «دلبستگی مکانی» و «خاطره‌انگیزی مکان» را دارند. این متون با استفاده از رویکرد تحلیل محتوای جهت‌دار^{۴۲} بررسی اولیه شدند تا گزاره‌ها و مفاهیم کلیدی از آن‌ها استخراج شود. سپس، گویه‌های منتخب از این متون به‌عنوان داده‌های ورودی در فرآیند کیو استفاده شدند. معیار انتخاب متون، شامل جامعیت نظری، اصالت مفهومی، و تأثیر آن‌ها در شکل‌دهی به گفتمان نظری درباره تجربه و معنا در مکان بوده است. بدین ترتیب، تحلیل انجام‌شده بر پایه مجموعه‌ای از متون معتبر و بینارشته‌ای است که چهارچوب نظری پژوهش را شکل داده‌اند.

حافظه جمعی:

42. directed content analysis

نظریه پرداز محوری: موریس هالبواکس (هولباخ) با تأکید بر چهارچوب‌های اجتماعی و مکانی حافظه جمعی. هالبواکس (هولباخ) معتقد است که حافظه فردی نه در انزوا، بلکه در چهارچوب‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و حفظ می‌شود. مکان‌های فیزیکی، به‌ویژه، این چهارچوب‌ها را فراهم می‌آورند و به‌عنوان نگهدارنده حافظه عمل می‌کنند. امتیازهای بالای گویه‌ها در این عامل، عمق این ارتباط را تأیید می‌کند. این عامل بر نقش چهارچوب‌های اجتماعی و مکان در ساخت و یادآوری خاطرات گروهی تأکید دارد. گویه‌هایی که بالاترین امتیازات (+5) را در این ستون کسب کرده‌اند (مانند Q3، Q30، Q49)، به‌وضوح نشان‌دهنده تأثیر بنیادین فضای کالبدی، رویدادها و تجربه‌های مشترک در شکل‌گیری و دوام حافظه جمعی هستند. گویه‌هایی با امتیازهای بالا (مانند Q4، Q15، Q16، Q17، Q23، Q26، Q31، Q36، Q37، Q44، Q48، Q51، Q52، Q55، Q61، Q65، Q66، Q68) نیز به ابعاد مختلف این مفهوم از جمله مکان‌های حافظه، روایات و داستان‌ها، تغییرات شهری، نمادها، بازسازی و تفسیر گذشته، مناقشات و خاطرات تروماتیک اشاره دارند. توزیع امتیازی نشان می‌دهد که بخش زیادی از گویه‌ها به‌طور مثبت به این عامل مرتبط هستند که مؤید مرکزیت حافظه جمعی در مباحث مکان‌پردازی است.

• گویه‌های +5:

○ هالبواکس (هولباخ) (Q3): حافظه جمعی همواره توسط چهارچوب‌های اجتماعی، به‌ویژه مکان‌های فیزیکی، ساخته و پشتیبانی می‌شود. این گویه بیانگر اصل بنیادی نظریه هالبواکس (هولباخ) است که مکان را نه فقط پس‌زمینه‌ای برای خاطرات، بلکه جزئی فعال در ساختاردهی آن‌ها می‌داند. منطق آن در این است که حافظه جمعی بدون تکیه بر نقاط مرجع مشترک که غالباً مکانی هستند، قابل تصور نیست.

○ Q30 (Turner, Abrahams, & Harris): ذهنیت جمعی نسبت به یک مکان، از طریق آیین‌ها، مراسم و رویدادهای تکرارشونده در آن مکان، تقویت و بازتولید می‌شود. این گویه، مکمل دیدگاه هالبواکس (هولباخ) است و نشان می‌دهد چگونه فعالیت‌های جمعی در مکان، به‌جای تثبیت، حافظه را به‌طور مداوم بازتولید و تقویت می‌کنند.

○ Q49 (Erikson): بحران‌های طبیعی یا انسانی در یک مکان، به شکل‌گیری خاطرات جمعی بسیار قوی... و تغییر در ذهنیت نسبت به آن مکان منجر می‌شوند. این گویه، بُعد دراماتیک و تحول‌آفرین در شکل‌گیری حافظه جمعی را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه تجربه‌های شدید در مکان به نقاط عطف حافظه جمعی تبدیل می‌شوند.

- گویه‌های +4: گویه‌هایی مانند Q4 (Nora) در مورد مکان‌های حافظه و Q15 (Hayden; Rose) در مورد روایت‌ها و داستان‌ها نیز تأکید هالبواکس (هولباخ) را بر ابعاد نمادین و گفتگومانی حافظه جمعی در بستر مکان تأیید می‌کنند.
- گویه‌های منفی Q16 (Lynch) و Q36 (Fried): با امتیازهای منفی، به پیامدهای گسست و تخریب حافظه جمعی بر اثر تغییرات بی‌رویه اشاره می‌کنند که با مفهوم حفظ و تداوم حافظه جمعی از طریق مکان در تضاد است. این گویه‌ها، خصوصیات متمایزکننده‌ای برای درک آسیب‌پذیری حافظه جمعی در برابر مداخلات برنامه‌ریزی‌نشده هستند.

سیمای شهر:

نظریه‌پرداز محوری: کوین لینچ با تأکید بر خوانایی و تصویرپذیری شهر. لینچ در تصویر شهر، بر این باور است که کیفیت درک‌پذیری و نقشه‌پذیری محیط کالبدی، برای سلامت روان و جهت‌یابی انسان حیاتی است. شهری با سیمای خوانا، فضایی است که به‌آسانی قابل تشخیص و درک است و عناصر آن در ذهن شهروندان تصویر ذهنی روشنی ایجاد می‌کنند. این عامل بر اهمیت

خوانایی و تصویرپذیری کالبدی شهر برای جهت‌یابی و شکل‌گیری تصویر ذهنی تمرکز دارد. گویه Q1 با امتیاز +۵، مهم‌ترین گزاره در این عامل است. این گویه به‌طور مستقیم بر ارتباط میان ویژگی‌های فیزیکی شهر و توانایی انسان در درک و یادآوری آن تأکید می‌کند. گویه‌هایی نظیر Q9، Q10، Q20 و Q32 نیز با امتیازهای مثبت، ابعاد مختلف این مفهوم از جمله تنوع بصری، سرزندگی فضاها، حضور طبیعت و نقش هنر عمومی را برجسته می‌سازند. امتیازهای منفی برای گویه‌هایی مانند Q25 و Q29 نشان‌دهنده اهمیت منفی عدم خوانایی و مقیاس نامناسب در سیمای شهر است.

- گویه +۵:

- Q1 (Lynch): خوانایی کالبدی شهر، شامل مسیرها و نشانه‌های واضح، اساس شکل‌گیری خاطرات جمعی از فضا است. این گویه عصاره نظریه لینچ است. منطق این امتیاز بالا در این است که بدون خوانایی و درک بصری از شهر، شکل‌گیری هرگونه تصویر ذهنی و متعاقباً خاطرات جمعی، دشوار یا ناممکن خواهد بود.
- گویه‌های +۴: Q9 (Kaplan & Kaplan) در مورد پیچیدگی بصری و تنوع و Q32 (Deutsche) در مورد هنر عمومی نیز به غنای بصری شهر و نقاط عطف آن اشاره دارند که با مفهوم تصویرپذیری لینچ همراستا هستند.
- گویه‌های منفی (-۴ و -۳):

- Q25 (Gehl): بی‌توجهی به مقیاس انسانی در طراحی شهری، به ایجاد فضاهای بیگانه و مانع از شکل‌گیری دلبستگی منجر می‌شود. این گویه به‌طور مستقیم با اصول لینچ در تضاد است. فضاهای بیگانه خوانایی و تصویرپذیری ندارند و به‌جای کمک به جهت‌یابی و شکل‌گیری تصویر ذهنی، باعث سردرگمی می‌شوند.
- Q29 (Auge): فضاهای گذار و ناکجاآبادها... معمولاً خاطره‌انگیز و دلبستگی‌آور نیستند. این گویه، به‌طور خاص، مصداق فضاهایی است که لینچ آن‌ها را ناخوانا می‌نامد؛ فضاهایی که هویت متمایز و نشانه‌های بصری قوی ندارند که بتوانند در ذهن تصویر ایجاد کنند. این گویه‌ها، متمایزکننده‌های مهمی برای تشخیص سیمای شهری ناکارآمد هستند.

پدیدارشناسی مکان:

نظریه پرداز محوری: کریستیان نوربرگ-شولتس با تأکید بر روح مکان و زیستن. نوربرگ-شولتس معتقد است که مکان دارای جوهر یا روح منحصر به فردی است که فراتر از ویژگی‌های کالبدی آن است و از طریق تجربه زیست انسان در آن مکان درک می‌شود. زیستن به معنای برقراری یک رابطه عمیق و معنادار با محیط است. این عامل به تجربه زیسته، پیوند عاطفی با مکان و اهمیت جوهر و معنای مکان می‌پردازد. گویه‌های Q2، Q13 و Q60 با امتیاز +۵، کانون این مفهوم را تشکیل می‌دهند. این گویه‌ها بر ابعاد اگزیستانسیالیستی و عاطفی رابطه انسان با مکان، فراتر از صرفاً ویژگی‌های کالبدی، تأکید می‌کنند. امتیازهای بالای گویه‌هایی چون Q5، Q7، Q8، Q33، Q41، Q58، Q63، Q74 بر اهمیت سکونت، ساخت‌وساز شناختی، خاطرات دوران کودکی، خاطرات حسی، خلوت‌گزینی، راحتی روان‌شناختی و حس استمرار تأکید می‌کنند که همگی ابعادی از تجربه زیسته مکان هستند. امتیاز منفی Q29 نشان می‌دهد که ناکجاآبادها این تجربه زیسته عمیق را ندارند.

- گویه‌های +۵:

- Q2 (Seamon): دلبستگی عمیق به مکان، در تجربه‌های زیسته و درگیری حسی مستقیم با جوهر آن مکان ریشه دارد. این گویه به‌طور مستقیم به تجربه زیسته و جوهر مکان اشاره دارد که مفاهیم کلیدی در پدیدارشناسی نوربرگ-شولتس و مکاتب مرتبط مانند اکولوژی رفتاری سی‌مون هستند.

- Q13 (Heidegger): مکان‌هایی که امکان سکونت گزیدن و احساس در خانه بودن را فراهم می‌کنند، عمیق‌ترین دل‌بستگی‌ها را ایجاد می‌کنند. این گویه با مفهوم زیستن هایدگر که نوربرگ-شولتس آن را بسط داده، همخوانی کامل دارد. حس در خانه بودن نقطهٔ اوج پیوند پدیدارشناختی با مکان است.
- Q60 (Swan): حس تقدس یا معنویت یک مکان... به دل‌بستگی عمیق و شکل‌گیری ذهنیت جمعی خاصی منجر می‌شود. این گویه به جنبه‌های فرامادی و عمیق‌تر معنای مکان می‌پردازد که در پدیدارشناسی مکان و مفهوم روح مکان جایگاه ویژه‌ای دارد.
- گویه‌های ۴+: گویه‌هایی مانند Q5 (Relph) در مورد سکونت طولانی‌مدت، Q8 (Bachelard) در مورد خاطرات دوران کودکی، Q33 (Porteous) در مورد خاطرات حسی و Q41 (Westin & Solove) در مورد خلوت‌گزینی، همگی به ابعاد مختلف تجربهٔ زیسته و درگیری حسی با مکان اشاره می‌کنند.
- گویهٔ منفی (۴-): Q29 (Auge) فضاهای گذار و ناکجاآبادها... معمولاً خاطره‌انگیز و دل‌بستگی‌آور نیستند. این گویه نمایانگر نبود روح مکان و تجربهٔ زیسته در فضاهایی است که فقط عملکردی و گذرا هستند و امکان برقراری پیوندی عمیق را فراهم نمی‌کنند.

هویت مکانی:

نظریه پرداز محوری: هرولد پروشانسکی با تأکید بر هویت مکانی به عنوان بخشی از خودپندارهٔ فردی. پروشانسکی هویت مکانی را به عنوان زیرمجموعه‌ای از هویت فردی تعریف می‌کند که از طریق تجربه‌ها، احساسات و افکار انسان در ارتباط با محیط‌های فیزیکی شکل می‌گیرد. مکان‌ها به بخشی از خود ما تبدیل می‌شوند. این عامل شامل نقش مکان در خودپندارهٔ فردی و اهمیت کارکردی مکان در برآوردن نیازها است. گویهٔ Q12 با امتیاز ۵+، به طور مستقیم به تعریف هویت مکانی می‌پردازد. این گویه نشان می‌دهد که مکان نه تنها یک بستر برای زندگی است، بلکه جزئی جدایی‌ناپذیر از تعریف خود فرد محسوب می‌شود. گویهٔ Q14 با امتیاز ۵+، بر بعد کارکردی هویت مکانی تأکید می‌کند که در آن برآورده شدن نیازهای روزمره، اساس پیوند با مکان را فراهم می‌کند. گویه‌هایی مانند Q5، Q7، Q8، Q13، Q35، Q42، Q54 و Q61 با امتیازهای مثبت، به ابعاد مختلف هویت مکانی از جمله سکونت طولانی‌مدت، ساخت و ساز شناختی معنا، خاطرات کودکی، احساس تعلق، حس مالکیت، عدالت فضایی و نقش مکان‌های کار در شکل‌گیری هویت اشاره دارند.

- گویهٔ ۵+:

- Q12 (Proshansky, Fabian, & Kaminoff): هویت مکانی، بخشی از خودپندارهٔ فرد است که از طریق تعامل با محیط‌های فیزیکی معنادار شکل می‌گیرد. این گویه به طور مستقیم نظریهٔ پروشانسکی را منعکس می‌کند. منطق آن این است که ما با مکان‌هایی که با آن‌ها تعامل داریم و برایمان معنادار می‌شوند، خودمان را تعریف می‌کنیم.
- Q14 (Stokols): وابستگی عملکردی به یک مکان، یعنی توانایی آن در برآوردن نیازهای روزمره، در ایجاد دل‌بستگی عامل مهمی است. اگرچه استوکولز مستقیماً هویت مکانی را تبیین نمی‌کند، اما بُعد کارکردی مکان را برجسته می‌کند که در شکل‌گیری هویت مکانی (به عنوان مکانی که نیازهای ما را برآورده می‌کند) بسیار حیاتی است.

○ Q35 (McMillan & Chavis): حس تعلق به یک مکان، فراتر از دلبستگی صرف است و به معنای احساس پذیرفته شدن و جزئی از یک جامعه مکانی بودن است. حس تعلق، بعد اجتماعی هویت مکانی را کامل می کند و نشان می دهد که هویت مکانی تنها فردی نیست، بلکه در بستر جامعه نیز شکل می گیرد.

- گویه های +4: گویه هایی مانند Q5 (Relph) در مورد آشنایی عمیق با جزئیات، Q8 (Bachelard) در مورد خاطرات دوران کودکی و Q42 (Somerville) در مورد حس مالکیت روانی همگی به فرایندهای شکل گیری هویت مکانی اشاره دارند.

مکان های حافظه:

نظریه پرداز محوری: پیر نورا با تأکید بر مکان های حافظه در عصر مدرن. نورا بر این باور است که در دوران مدرن، حافظه حقیقی در حال زوال است و جای خود را به مکان های حافظه می دهد. این مکان ها، نقاط اتکای مادی یا نمادینی هستند که جوامع برای حفظ بقای یادبودهای جمعی به آنها متوسل می شوند. این عامل نقش مکان ها به عنوان نقاط اتکای مادی/نمادین حافظه جمعی در عصر فراموشی مدرن را تبیین می کند. گویه های Q3، Q4، Q17، Q30، Q49، Q65، Q66 و Q68 با امتیاز +5، این عامل را به وضوح تعریف می کنند. این گویه ها اهمیت مکان را نه تنها به عنوان مخزنی برای خاطرات، بلکه به عنوان بستری فعال برای بازنمایی، مناقشه و حتی التیام حافظه جمعی تأکید می کنند.

- گویه های +5:

○ Q4 (Nora): مکان های حافظه، نقاط اتکای نمادینی هستند که جوامع برای مقابله با فراموشی تاریخی خلق می کنند. این گویه تعریف اصلی نورا از lieux de mémoire است.

○ Q3 (هالباکس (هولباخ))، Q17 (الیاده) در مورد نمادهای فرهنگی و مذهبی، Q30 (Turner, Abrahams, & Harris) در مورد آیین ها و مراسم، Q49 (Erikson) در مورد بحران ها، Q65 (Foote) در مورد مناقشات بر سر تغییر نام و Q66 (Volf; Huyssen) در مورد عدالت حافظه و Q68 (Hirsch) در مورد خاطرات تروماتیک همگی به ابعاد مختلف و پیچیده مکان های حافظه (از تثبیت تا مناقشه و فراموشی) اشاره دارند. منطق امتیاز بالا برای این گویه ها در این است که آنها تنوع و چندوجهی بودن مکان های حافظه را به عنوان نقاط لنگرگاه حافظه جمعی در دنیای معاصر نشان می دهند.

- گویه های منفی (-3): Q29 (Auge) که به ناکجا آبادها اشاره دارد، به وضوح مصداق فضاهایی است که در نقطه مقابل مکان های حافظه نورا قرار می گیرند؛ زیرا تاریخ مندی، نماد و ظرفیت لنگرگاه حافظه ندارند.

دلبستگی مکانی:

نظریه پردازان محوری: آلتمن و لوو با تأکید بر ابعاد چندگانه (فرد، فرآیند، مکان) دلبستگی. آلتمن و لوو دلبستگی مکانی را به عنوان پیوندهای عاطفی، شناختی و کارکردی پیچیده ای تعریف می کنند که بین افراد و مکان ها شکل می گیرد. این پیوندها تحت تأثیر عوامل فردی، فرآیندهای تعاملی و ویژگی های خود مکان هستند. این عامل شامل ابعاد چندگانه (فرد، فرآیند، مکان) و پیچیدگی پیوندهای عاطفی با محیط در چهارچوب جامع است. گویه های با امتیاز +5 مؤید این عامل هستند. این گویه ها به طور جامع به طیف وسیعی از ابعاد دلبستگی مکانی می پردازند. این گویه ها نشان دهنده پیچیدگی و چندوجهی بودن مفهوم دلبستگی مکانی هستند.

- گویه های +5:

- Q2 (Seamon)، Q5 (Relph)، Q6 (Altman & Low): دلبستگی مکانی، پیوندی عاطفی است که از طریق تعاملات اجتماعی معنادار در بستر مکانی تقویت می‌شود. این گویه به‌طور مستقیم نظریه آلمن و لوو را بازتاب می‌دهد.
- Q8 (Bachelard)، Q13 (Heidegger)، Q18 (Giuliani) در مورد امنیت و راحتی، Q19 (Hester) در مورد مشارکت شهروندان، Q22 (Perkins & Taylor) در مورد امکان انتخاب و واپایش، Q28 (Manzo & Perkins) در مورد مقاومت در برابر تغییرات نامطلوب، Q35 (McMillan & Chavis) در مورد حس تعلق، Q42 (Somerville) در مورد مالکیت روانی، Q45 (Putnam) در مورد سرمایه اجتماعی، Q46 (Maslow) در مورد تجارب اوج، Q60 (Swan) در مورد تقدس و Q72 (Chawla) در مورد مشارکت داوطلبانه همگی ابعاد گوناگون این پیوند عاطفی و شناختی را تبیین می‌کنند. منطق این امتیازات بالا در این است که هریک از این گویه‌ها به یک جنبه حیاتی و مثبت در شکل‌گیری و تقویت دلبستگی مکانی اشاره دارند و همگی با چهارچوب جامع آلمن و لوو همخوانی دارند.
- گویه‌های منفی (-۴ و -۳): Q25 (Gehl) و Q29 (Auge) با اشاره به فضاهای بیگانه و ناکجاآبادها به‌عنوان موانع دلبستگی، گویه‌های متمایزکننده‌ای هستند که به شرایطی اشاره دارند که در آن پیوند عاطفی با مکان شکل نمی‌گیرد یا تضعیف می‌شود.

قدرت مکان:

- نظریه پردازان محوری: دولورس هیدن با تأکید بر منظر به مثابه عرصه مناقشه و نابرابری. این نظریه پرداز معتقد است که منظر شهری و مکان‌ها، بی‌طرف نیستند، بلکه عرصه بازنمایی و مناقشه قدرت و ایدئولوژی‌ها هستند. خاطرات و روایت‌های گروه‌های مسلط، غالباً بر فضاهای عمومی حاکم می‌شوند، درحالی‌که خاطرات گروه‌های به حاشیه رانده شده، حذف یا به حاشیه رانده می‌شوند. این عامل بر نقش قدرت در بازنمایی تاریخ و حافظه گروه‌های مختلف در منظر شهری و مکان به مثابه عرصه مناقشه تمرکز دارد. گویه‌های Q11، Q26، Q44، Q65 و Q66 با امتیاز +۵، این عامل را به بهترین شکل تبیین می‌کنند. این گویه‌ها به وضوح نشان می‌دهند که چگونه مکان‌ها صحنه‌ای برای مبارزات قدرت، نابرابری‌ها و بازنمایی‌های متضاد از تاریخ و حافظه جمعی هستند. گویه‌هایی که امتیاز +۵ یا منفی در این ستون دریافت کرده‌اند، معمولاً مستقیماً به ابعاد قدرت و مناقشه اشاره‌ای ندارند.
- گویه‌های +۵:

- Q11 (Hayden): قدرت و روابط اجتماعی نابرابر در شکل‌دهی به اینکه کدام خاطرات در مکان‌ها بازنمایی و کدام‌ها به حاشیه رانده می‌شوند، نقش اساسی دارد. این گویه هسته مرکزی نظریه هیدن را بازتاب می‌دهد.
- Q26 (Young): مکان‌های مناقشه‌برانگیز که حامل خاطرات متضاد برای گروه‌های مختلف هستند، نیازمند رویکردهای حساس به تنوع فرهنگی در بازنمایی تاریخ‌اند.
- Q44 (Till): فضاهای شهری باید به گونه‌ای طراحی شوند که روایت‌های تاریخی و فرهنگی متنوع جامعه را بازتاب دهند، نه فقط روایت گروه مسلط. این گویه‌ها به وضوح بر چالش‌های قدرت و لزوم بازنمایی (متنوع) در مکان تأکید دارند.
- Q65 (Foote): مناقشات بر سر تغییر نام مکان‌ها یا تخریب بناهای یادبود، نشان‌دهنده اهمیت این عناصر در تثبیت یا به چالش کشیدن ذهنیت جمعی است.
- Q66 (Volf; Huyssen): عدالت حافظه ایجاب می‌کند که روایت‌ها و خاطرات گروه‌های به حاشیه رانده، در فضاهای عمومی به رسمیت شناخته و بازنمایی شوند. این گویه‌ها، همه، به‌طور مستقیم به جنبه‌های مناقشه،

نابرابری و ضرورت عدالت در بازنمایی حافظه در مکان اشاره دارند. منطق آن‌ها در این است که مکان‌ها صرفاً ظرف نیستند، بلکه بازیگران فعال در فرآیندهای قدرت هستند.

- گویه‌های منفی: نبود امتیازات منفی قابل توجه در این ستون، نشان می‌دهد که تقریباً تمام گویه‌های مرتبط با قدرت مکان به‌نوعی به نقش آن در ایجاد چالش یا نابرابری می‌پردازند و گویه‌ای که به‌طور صریح نقش خنثی یا مثبت مطلق قدرت را بیان کند، در این مجموعه وجود ندارد.

مدل‌های یکپارچه:

نظریه پرداز محوری: این عامل به‌طور مستقیم به یک نظریه پرداز خاص ارجاع ندارد، بلکه بر نیاز به رویکردهای میان‌رشته‌ای و جامع‌تر در فهم رابطه انسان-مکان تأکید دارد، شامل تأثیر فناوری‌های نوین. این مفهوم، بیشتر جنبه متا نظری و آینده‌نگر دارد و بر لزوم فراتر رفتن از تحلیل‌های سنتی و در نظر گرفتن پیچیدگی‌های روزافزون در تعامل انسان با مکان، به‌ویژه با ظهور فناوری‌های جدید، تأکید می‌کند. این عامل به توسعه مدل‌های پیچیده‌تر دلبستگی و بررسی تأثیر فناوری‌های نوین بر رابطه با مکان می‌پردازد. با توجه به اینکه هیچ گویه‌ای امتیاز +5 در این ستون دریافت نکرده است، می‌توان دریافت که گویه‌های ارائه شده بیشتر بر ابعاد مفهومی و نظری متمرکز بوده‌اند تا توسعه مدل‌های نظری جدید یا فناوری‌های نوین. با این حال، گویه‌هایی نظیر Q62 با امتیاز +4، به نقش فناوری‌های نوین اشاره می‌کند که خود پایه‌ای برای مدل‌های یکپارچه است. گویه‌های دیگر با امتیازات مثبت به ابعاد چندگانه دلبستگی و ارتباطات میان مفاهیم مختلف اشاره دارند که می‌تواند در جهت توسعه مدل‌های یکپارچه سودمند باشد، اما به‌طور مستقیم به این مفهوم نپرداخته‌اند. این توزیع نشان می‌دهد که ضرورت توسعه مدل‌های یکپارچه و بررسی فناوری‌های نوین در گویه‌ها کمتر صراحتاً بیان شده است و شاید نیاز به گویه‌هایی با تمرکز بیشتر بر این بعد وجود دارد.

- گویه +4:

○ Q62 (Graham & Zook): اینترنت و فضاهای مجازی، با ایجاد امکان اشتراک‌گذاری خاطرات و تجربه‌های مکانی، می‌توانند به تقویت یا تغییر ذهنیت جمعی نسبت به مکان‌های فیزیکی کمک کنند. این گویه تنها گویه‌ای است که به‌طور مستقیم به تأثیر فناوری‌های نوین بر رابطه با مکان اشاره دارد و جایگاه مهمی در این عامل دارد.

- گویه‌های +3 و +2: بسیاری از گویه‌های این عامل، به ارتباطات و هم‌افزایی میان مفاهیم مختلف اشاره می‌کنند (مانند Q28، Q45، Q59، Q67، Q72 که به جنبه‌های کاربردی و اجتماعی دلبستگی اشاره می‌کنند). این گویه‌ها اگرچه به‌طور مستقیم به مدل‌سازی یکپارچه اشاره نمی‌کنند، اما ماهیت خود را از رویکردهای یکپارچه وام می‌گیرند که به تعامل بین ابعاد مختلف (اکولوژیکی، اجتماعی، روان‌شناختی) مکان می‌پردازند.

- گویه‌های منفی: نبود گویه‌های با امتیاز منفی نشان می‌دهد که در مجموعه موجود، هیچ گویه‌ای به‌طور صریح، رویکردهای یکپارچه یا فناوری‌های نوین را به چالش نمی‌کشد یا پیامدهای منفی آن‌ها را مطرح نمی‌کند. این وضعیت، لزوم تدوین گویه‌هایی را در مراحل بعدی برای تکمیل این عامل و دستیابی به توزیع شبه‌نرمال برجسته‌تر می‌کند که به محدودیت‌ها، چالش‌ها و انتقادهای وارده بر مدل‌های یکپارچه یا تأثیرات منفی فناوری‌های جدید بر رابطه انسان با مکان بپردازند.

در مجموع، این تحلیل انتقادی و بازخوانی نظریه‌ها، به درک عمیق‌تر منطق درونی پشت رتبه‌بندی گویه‌ها کمک می‌کند و خصوصیات موردانتظار برای گویه‌های متمایزکننده هر عامل را روشن می‌سازد.

نتایج

در این بخش، اجرای تحلیل عاملی^{۴۳} با هدف یافتن همبستگی بین ستون‌ها (مفاهیم کلیدی) انجام گرفته است. ابتدا، ماتریس همبستگی^{۴۴} بین مفاهیم کلیدی (P1 تا P8). همبستگی‌های بالا بین برخی دیدگاه‌ها نشان‌دهنده تشابه در نحوه مرتب‌سازی گویه‌ها توسط آن‌هاست.

جدول شماره (۹): ماتریس همبستگی مفاهیم کلیدی

▼ مفاهیم کلیدی ◀	حافظه جمعی	سیمای شهر	پدیدارشناسی مکان	مکان	مکان‌های حافظه	مکانی دلبستگی	قدرت مکان	مدل‌های یکپارچه
حافظه جمعی	1.000	-.032	-.052	-.101	.901	-.131	.464	.034
سیمای شهر	-.032	1.000	.362	.271	.156	.343	-.278	.286
پدیدارشناسی مکان	-.052	.362	1.000	.844	-.018	.862	-.462	.736
هویت مکانی	-.101	.271	.844	1.000	-.108	.890	-.423	.778
مکان‌های حافظه	.901	.156	-.018	-.108	1.000	-.153	.395	.008
دلبستگی مکانی	-.131	.343	.862	.890	-.153	1.000	-.494	.811
قدرت مکان	.464	-.278	-.462	-.423	.395	-.494	1.000	-.312
مدل‌های یکپارچه	.034	.286	.736	.778	.008	.811	-.312	1.000
KMO and Bartlett's Test								
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy				.748	تفسیر این آزمون‌ها در کیو متفاوت است ^{۴۵} ، اما مقدار KMO بالاتر (نزدیک به ۱) و معناداری آزمون بارتلت ($p < 0.05$) می‌تواند نشانه‌ای از مناسب بودن داده‌ها برای تحلیل عاملی باشد.			
Bartlett's Test of Sphericity				493.632				
Approx. Chi-Square				df				
Sig.				28				
				.000				

باتوجه به ماتریس همبستگی ارائه شده، به منظور شناسایی الگوهای ذهنی (عامل‌ها) در میان مفاهیم کلیدی این پژوهش، به تفسیر نتایج تحلیل عاملی ضمنی می‌پردازیم. هدف این مرحله، گروه‌بندی مفاهیم بر اساس میزان همبستگی آن‌ها و استخراج ابعاد پنهانی است که روابط میان آن‌ها را تبیین می‌کنند. ابتدا به بررسی همبستگی‌های قوی و ضعیف (چه مثبت و چه منفی) می‌پردازیم:

الف) همبستگی‌های مثبت قوی:

- P1 (حافظه جمعی) با P5 (مکان‌های حافظه): همبستگی بسیار بالا ($r=0.901$) نشان می‌دهد که این دو مفهوم به شدت با یکدیگر همپوشانی دارند. این منطقی است؛ زیرا مکان‌های حافظه، تجلی فیزیکی و نمادین حافظه جمعی هستند.

^{۴۳}. Q-Factor Analysis

^{۴۴}. Correlation Matrix

^{۴۵}. برخی پژوهشگران کیو، آزمون KMO و بارتلت را ضروری نمی‌دانند؛ زیرا هدف نمونه‌گیری از افراد نیست، اما بررسی ماتریس همبستگی مفید است.

- P3 (پدیدارشناسی مکان) با P4 (هویت مکانی): همبستگی قوی ($r=0.844$) نشان‌دهنده ارتباط عمیق بین تجربه زیسته مکان و شکل‌گیری خودپنداره فردی در ارتباط با آن مکان است.
 - P3 (پدیدارشناسی مکان) با P6 (دلبستگی مکانی): همبستگی قوی ($r=0.862$) حاکی از آن است که تجربه زیسته عمیق مکان، پیوندی ناگسستنی با دلبستگی عاطفی به آن دارد.
 - P3 (پدیدارشناسی مکان) با P8 (مدل‌های یکپارچه): همبستگی مثبت و نسبتاً قوی ($r=0.736$) نشان می‌دهد که ابعاد پدیدارشناختی مکان (اهمیت جوهر و معنا) زیربنای توسعه مدل‌های یکپارچه دلبستگی است.
 - P4 (هویت مکانی) با P6 (دلبستگی مکانی): همبستگی بسیار قوی ($r=0.890$) تأکید می‌کند که نقش مکان در خودپنداره فردی و برآورده شدن نیازها، با پیوندهای عاطفی و ابعاد پیچیده دلبستگی مکانی ارتباط نزدیکی دارد.
 - P4 (هویت مکانی) با P8 (مدل‌های یکپارچه): همبستگی مثبت و قوی ($r=0.778$) نشان می‌دهد که هویت مکانی به‌عنوان مؤلفه‌ای کلیدی در ساخت مدل‌های جامع دلبستگی و ارتباط با مکان در نظر گرفته می‌شود.
 - P6 (دلبستگی مکانی) با P8 (مدل‌های یکپارچه): همبستگی قوی ($r=0.811$) حاکی از آن است که توسعه مدل‌های جامع و بررسی تأثیر فناوری‌های نوین، باید مفهوم پیچیده دلبستگی مکانی را در کانون توجه قرار دهد.
- ب) همبستگی‌های منفی قوی:

- P3 (پدیدارشناسی مکان) با P7 (قدرت مکان): همبستگی منفی قوی ($r=-0.462$) نشان می‌دهد که تأکید بر تجربه زیسته و جوهر مکان ممکن است در تضاد با رویکردهایی باشد که مکان را به‌مثابه عرصه مناقشه قدرت می‌نگرند. این می‌تواند به این معنی باشد که درک جوهر مکان، کمتر به ابعاد سیاسی آن می‌پردازد.
 - P4 (هویت مکانی) با P7 (قدرت مکان): همبستگی منفی نسبتاً قوی ($r=-0.423$) نیز مؤید این است که رویکردهای مبتنی بر هویت فردی و کارکردی مکان، ممکن است کمتر بر نابرابری‌ها و مناقشات قدرتی در منظر شهری تمرکز کنند.
 - P6 (دلبستگی مکانی) با P7 (قدرت مکان): همبستگی منفی قوی ($r=-0.494$) نشان می‌دهد که درک دلبستگی مکانی (به‌عنوان یک پیوند عاطفی و مثبت)، ممکن است کمتر بر نقش قدرت در شکل‌دهی به این دلبستگی‌ها یا چالش‌های آن تمرکز کند. این تضاد، بین جنبه‌های ایدئال‌گرایانه دلبستگی و واقعیت‌های سیاسی مکان قابل تفسیر است.
- ج) همبستگی‌های ضعیف یا نزدیک به صفر:

- P1 (حافظه جمعی) با P2 (سیمای شهر)، P3 (پدیدارشناسی مکان)، P4 (هویت مکانی)، P6 (دلبستگی مکانی)، P8 (مدل‌های یکپارچه): همبستگی‌های بسیار ضعیف یا منفی اندک نشان می‌دهد که حافظه جمعی در این ماتریس، رابطه مستقیم و قوی با مفاهیم دلبستگی فردی یا پدیدارشناسی مکان ندارد و بیشتر با مفهوم مکان‌های حافظه گره‌خورده است.
- P5 (مکان‌های حافظه) با P3 (پدیدارشناسی مکان)، P4 (هویت مکانی)، P6 (دلبستگی مکانی)، P8 (مدل‌های یکپارچه): مشابه P1، مکان‌های حافظه نیز همبستگی‌های ضعیفی با مفاهیم تجربه زیسته و دلبستگی فردی نشان می‌دهند.

اکنون بر اساس همبستگی‌های مذکور، می‌توان الگوهای ذهنی زیر را به‌عنوان راهکارهای ارتقای خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی پیشنهاد کرد که هریک مجموعه‌ای از مفاهیم مرتبط را در بر می‌گیرند:

الگوی ۱: بازنمایی نمادین

- مفاهیم هسته: P1 (حافظه جمعی) و P5 (مکان‌های حافظه). این عامل به‌وضوح بر محوریت حافظه جمعی و تجلی آن در مکان‌های نمادین تأکید دارد. این الگوی ذهنی نشان می‌دهد که افراد، حافظه گروهی خود را از طریق نقاط مرجع فیزیکی و نمادین بازسازی و حفظ می‌کنند.

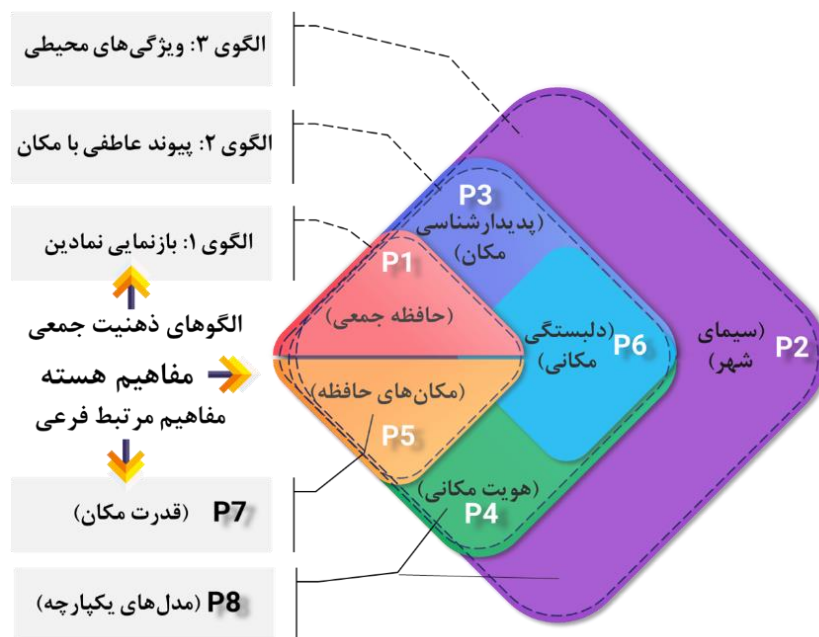
- مفاهیم مرتبط فرعی: P7 (قدرت مکان) با همبستگی مثبت متوسط ($r=0.464$ با P1 و $r=0.395$ با P5) نیز به این عامل متصل است. این نشان می‌دهد که فرآیندهای حافظه جمعی و شکل‌گیری مکان‌های حافظه، از تأثیرات و مناقشات قدرت جدا نیستند و قدرت در بازنمایی (یا حذف) خاطرات نقش دارد.
- این الگو بر نقش جمعی، نمادین و بصری مکان در شکل‌دهی به خاطرات و ادراک مشترک جامعه تأکید دارد.

الگوی ۲: پیوند عاطفی با مکان

- مفاهیم هسته: P3 (پدیدارشناسی مکان)، P4 (هویت مکانی) و P6 (دلبستگی مکانی). این عامل نشان‌دهنده یک الگوی ذهنی عمیق است که در آن تجربه فردی و حسی مکان، به شکل‌گیری هویت فرد در ارتباط با آن مکان و نهایتاً پیوندهای عمیق عاطفی (دلبستگی) منجر می‌شود. این عامل بر ابعاد کیفی و ذهنی رابطه انسان-مکان تأکید دارد.
- مفاهیم مرتبط فرعی: P8 (مدل‌های یکپارچه) با همبستگی قوی با P3، P4 و P6 (به ترتیب $r=0.736$ ، $r=0.778$ ، $r=0.811$) به شدت به این عامل نزدیک است. این امر نشان می‌دهد که هرگونه مدل یکپارچه در حوزه مکان، باید این ابعاد پدیدارشناختی، هویتی و دلبستگی را در قانون خود قرار دهد.
- این الگو بر تجربه شخصی، حسی، هویت‌بخش و عاطفی مکان تأکید می‌کند.

الگوی ۳: ویژگی‌های محیطی

- مفاهیم هسته: P2 (سیمای شهر). این مفهوم همبستگی‌های مثبت نسبتاً ضعیف‌تری با P3، P4 ($r=0.271$)، P6 ($r=0.343$) و P8 ($r=0.286$) دارد. این نشان می‌دهد که سیمای شهر، هرچند بر تجربه و دلبستگی تأثیر می‌گذارد، اما به‌عنوان یک عامل متمایز و مستقل در این ماتریس عمل می‌کند. این الگو بر جنبه‌های مادی و قابل مشاهده شهر و تأثیر آن بر درک و جهت‌یابی تأکید می‌کند.
- مفاهیم مرتبط فرعی: مفهوم P8 (مدل‌های یکپارچه) نیز هرچند به‌طور کامل در این تحلیل همبستگی، مفهومی مستقلی با مقدار همبستگی بالا را تشکیل نداده، اما حضور بالای آن در کنار مفاهیم دیگر، همچون دلبستگی مکانی، هویت مکانی و پدیدارشناسی مکان، نشان‌دهنده اهمیت آن به‌عنوان یک بعد روش‌شناختی یا تحلیلی برای آینده پژوهش در حوزه مکان است.
- این الگو به‌عنوان یک بعد متمایز و اغلب متضاد با دو الگوی پیشین عمل می‌کند و بر نقش مناقشه‌آمیز قدرت در شکل‌دهی سیمای دریافت‌شونده از مکان، بازنمایی حافظه و هویت در شرایط درآمیختگی با تأثیرات منفی خاطرات محیطی (ناشی از منازعات رخ داده در آن مکان) به‌صورت یکپارچه و غیر قابل تفکیک تمرکز دارد.

شکل شماره (۴): ارتباط الگوهای شکل‌گیری ذهنیت جمعی برآمده از مفاهیم کلیدی

در بررسی ارتباط عامل‌ها با یکدیگر، مشاهده می‌شود که الگوی ۱ (بازنمایی نمادین) و الگوی ۲ (پیوند عاطفی با مکان) دارای همبستگی‌های منفی قوی با P7 (قدرت مکان) هستند. این نشان می‌دهد که الگوهای ذهنی که بر جنبه‌های مثبت و عاطفی مکان (پدیدارشناسی، هویت، دلبستگی) تمرکز دارند، کمتر به ابعاد سیاسی، مناقشه‌آمیز و نابرابر قدرت در مکان می‌پردازند. این به‌عنوان یک دوگانگی در درک مکان تفسیر می‌شود: از یک سو، درکی ایدئال‌گرایانه و تجربه‌محور از مکان و از سوی دیگر، درکی انتقادی و قدرت‌محور. این تحلیل اولیه همبستگی، تصویری از الگوهای ذهنی نهفته در داده‌ها را ارائه می‌دهد. برای تأیید و پالایش دقیق‌تر این عامل‌ها، انجام تحلیل عاملی با نرم‌افزار SPSS ضروری است تا وزن (بار عاملی) هر مفهوم روی عامل‌های استخراج‌شده و واریانس تبیین‌شده توسط هر عامل مشخص شود.

در آمار، واریانس اندازه‌ای است که نشان می‌دهد داده‌ها چقدر دور از میانگین خود پراکنده هستند. هرچه واریانس بیشتر باشد، پراکندگی بیشتری وجود دارد. تحلیل عاملی تکنیکی آماری است که برای شناسایی ساختارهای نهفته در داده‌ها استفاده می‌شود. به عبارت دیگر، هدف تحلیل عاملی، کاهش تعداد متغیرها به تعداد کمتری از عوامل است که می‌توانند واریانس داده‌ها را توضیح دهند. در تحلیل عاملی وقتی از یک یا چند عامل برای توضیح داده‌ها استفاده می‌کنیم، «واریانس کل توضیح‌شده» نشان می‌دهد که چه درصد از واریانس کل داده‌ها توسط این عوامل توضیح داده می‌شود. برای مثال، اگر یک عامل ۷۰ درصد از واریانس را توضیح دهد، به این معنی است که ۷۰ درصد از پراکندگی داده‌ها توسط آن عامل قابل توضیح است.

جدول شماره (۱۰): واریانس کل توضیح شده^{۴۶}

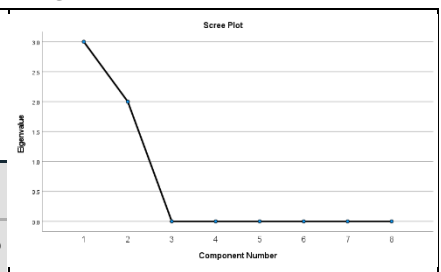
مفاهیم کلیدی ▼			مقادیر ویژه اولیه			مجموع چرخش بارهای مربعی		
جمع	درصد از واریانس	درصد تجمعی	جمع	درصد از واریانس	درصد تجمعی	جمع	درصد از واریانس	درصد تجمعی
3.949	49.356	49.356	3.291	41.133	41.133	3.291	41.133	41.133
2.079	25.993	75.350	1.958	24.474	65.607	1.958	24.474	65.607
.909	11.362	86.712	1.057	13.214	78.821	1.057	13.214	78.821
.491	6.132	92.844	.968	12.096	90.916	.968	12.096	90.916
.260	3.244	96.088	.383	4.786	95.702	.383	4.786	95.702
.143	1.793	97.881	.166	2.073	97.775	.166	2.073	97.775
.107	1.341	99.222	.102	1.281	99.056	.102	1.281	99.056
.062	.778	100.000	.076	.944	100.000	.076	.944	100.000

مدل سازی پروفیلی از واریانس هر مفهوم کلیدی

جدول شماره (۱۱): ماتریس مؤلفه دوران یافته^{۴۷} و نمودار سنگریزه^{۴۸}

مدل های یکپارچه	قدرت مکان	دلبستگی مکانی	مکان های حافظه	هویت مکانی	پدیدارشناسی	مکان	سیمای شهر	حافظه جمعی	
-0.008	-0.194	-0.121	0.025	-0.133	0.082	-0.061	0.959	0.959	هویت مکانی
0.023	0.252	-0.053	0.099	-0.195	0.152	-0.093	0.924	0.924	دلبستگی مکانی

46. Total Variance Explained

47. Rotated Component Matrix

48. Scree Plot

پدیدارشناسی مکان	.886	.015	.169	-.199	.014	.382	-.004	-.010
مدل‌های یکپارچه	.782	.048	.108	-.074	.608	.003	.009	.003
مکان‌های حافظه	-.049	.963	.130	.124	-.007	.029	-.028	-.193
حافظه جمعی	-.012	.961	-.062	.182	.027	-.023	.023	.194
سیمای شهر	.189	.053	.973	-.114	.036	.017	.004	-.007
قدرت مکان	-.289	.300	-.140	.898	-.032	-.022	-.005	.001

بر اساس نتایج تحلیل عاملی اعلام شده در جدول شماره (۱۰) و جدول شماره (۱۱)، به توصیف و تبیین الگوهای ذهنی متمایز برآمده از مفاهیم کلیدی، در پژوهش حاضر می‌پردازیم. این تحلیل، با ترکیب یافته‌های کمی و تفسیر کیفی پیشین، درک عمیق‌تری از شکل‌گیری ذهنیت جمعی در حوزه نفوذ مکان ارائه می‌دهد. ابتدا، با بررسی جدول شماره (۱۰)، تعداد عامل‌های قابل استخراج را تعیین می‌کنیم. دو معیار اصلی برای این منظور وجود دارد:

○ مقادیر ویژه اولیه^{۴۹} بزرگ‌تر از ۱: این معیار نشان می‌دهد که چند عامل واریانس بیشتری از یک متغیر واحد را تبیین می‌کنند. حافظه جمعی (۳.۹۴۹)، سیمای شهر (۲.۰۷۹)، پدیدارشناسی مکان (۰.۹۰۹)، هویت مکانی (۰.۴۹۱) که بر اساس این معیار، دو عامل اول دارای مقادیر ویژه بزرگ‌تر از ۱ هستند.

○ نمودار شیب (سنگریزه): معمولاً در تحلیل عاملی، به نمودار شیب نیز توجه می‌شود تا نقطه شکست^{۵۰} در آن تعیین شود. با توجه به داده‌های عددی، یک شکست واضح پس از مفهوم دوم (سیمای شهر) به سمت مفهوم سوم (پدیدارشناسی مکان) مشاهده می‌شود، جایی که مقدار ویژه از ۲.۰۷۹ به ۰.۹۰۹ کاهش می‌یابد.

با ترکیب این دو معیار، دو مفهوم اصلی را برای تفسیر انتخاب می‌کنیم. این دو تفسیر (حافظه جمعی، سیمای شهر)، به ترتیب ۴۹.۳۵۶ درصد و ۲۵.۹۹۳ درصد از واریانس کل را پیش از دوران تبیین می‌کنند که در مجموع ۷۵.۳۵۰ درصد از واریانس کل را پوشش می‌دهند. پس از دوران نیز، این دو عامل به ترتیب ۴۱.۱۳۳ درصد و ۲۴.۴۷۴ درصد واریانس را تبیین می‌کنند که مجموعاً ۶۵.۶۰۷ درصد از واریانس کل را شامل می‌شود. کاهش اندک درصد واریانس تبیین شده پس از دوران طبیعی است و نشان‌دهنده توزیع بهتر واریانس در بین عامل‌ها پس از چرخش برای تفسیرپذیری بیشتر است. با استفاده از جدول شماره (۱۱) به تفسیر عامل‌ها بر اساس ماتریس مؤلفه دوران یافته که بار عاملی^{۵۱} هر مفهوم (ستون‌ها) را روی هر عامل (ردیف‌ها) نشان می‌دهد. بارهای عاملی بالاتر (چه مثبت و چه منفی) نشان‌دهنده ارتباط قوی‌تر مفهوم با آن عامل هستند. نتیجه آنکه، عوامل اصلی شکل‌گیری ذهنیت جمعی در حوزه نفوذ مکان بر اساس یافته‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

عامل ۱: «زیست تجربه و پیوند عاطفی با مکان»: این عامل بالاترین بار عاملی را برای مفاهیم زیر نشان می‌دهد:

• P3 (پدیدارشناسی مکان): ۰.۸۸۶

• P4 (هویت مکانی): ۰.۷۸۲

⁴⁹. Initial Eigenvalues

⁵⁰. elbow

⁵¹. Factor Loading

• P8 (مدل‌های یکپارچه): -۰.۲۸۹ (بار منفی، اما به دلیل ماهیت چرخش می‌تواند در این عامل قرار گیرد یا نشان از عدم همسویی مستقیم باشد).

باتوجه به بارهای بالای P3 و P4 و همچنین همبستگی‌های قوی این مفاهیم با P6 (دلبستگی مکانی) در تحلیل همبستگی اولیه، این عامل به‌طور قوی با ابعاد درونی، حسی، روان‌شناختی و عاطفی رابط انسان با مکان مرتبط است. این الگوی ذهنی بر اهمیت تجربه زیسته، شکل‌گیری معنا و هویت فردی در بستر مکان و پیوندهای عاطفی عمیق تأکید می‌کند. مفهوم مدل‌های یکپارچه نیز با بار ۰.۸۹۸ در عامل دوم (که در ادامه توضیح داده می‌شود) و بار منفی ۰.۲۸۹ در این عامل، نشان‌دهنده آن است که مدل‌های یکپارچه بیشتر به ابعاد کلان‌تر و ارتباطات سیستمی می‌پردازند تا صرفاً تجربه زیسته فردی.

تفسیر کیفی این عامل، بازتاب‌دهنده دیدگاه‌هایی است که مکان را نه فقط یک فضای فیزیکی، بلکه بستری برای تعاملات حسی، شکل‌گیری خاطرات شخصی عمیق (مانند خاطرات دوران کودکی P8 باشلار) و حس در خانه بودن (P13 هایدگر) می‌داند. این الگوی ذهنی، دلبستگی را فراتر از یک وابستگی ساده، بلکه یک پیوند هویتی و وجودی می‌داند که از طریق حضور و درگیری فعال در مکان شکل می‌گیرد. بارهای بالای P3، P4 و ارتباط ضمنی آن‌ها با P6، نشان می‌دهد که این عامل بر جنبه‌های انسان‌محور و پدیدارشناختی مکان تأکید می‌کند.

عامل ۲: «حافظه و سیمای جمعی مکان»: این عامل بالاترین بار عاملی را برای مفاهیم زیر نشان می‌دهد:

• P1 (حافظه جمعی): ۰.۹۵۹

• P5 (مکان‌های حافظه): ۰.۹۶۳

• P2 (سیمای شهر): ۰.۹۲۴

این عامل به‌وضوح بر ابعاد جمعی، نمادین و بصری مکان تمرکز دارد. این الگوی ذهنی نشان می‌دهد که افراد، درک و ارزیابی خود از مکان را بر اساس ظرفیت آن در حفظ و بازنمایی حافظه جمعی و همچنین خوانایی و تصویرپذیری کالبدی آن انجام می‌دهند. تفسیر کیفی این عامل، دربرگیرنده دیدگاه‌هایی است که بر نقش اجتماعی و فرهنگی مکان‌ها در شکل‌دهی به ادراک مشترک از گذشته و حال تأکید می‌کنند. حافظه جمعی (P1 هالبواکس (هولباخ)) و مکان‌های حافظه (P5 نورا) هسته اصلی این عامل هستند؛ چراکه هر دو به نحوه ساخت و نگهداری خاطرات گروهی در بستر مکان می‌پردازند. بار بالای سیمای شهر (P2 لینچ) در این عامل نشان می‌دهد که خوانایی و تصویرپذیری کالبدی شهر، زیربنای مهمی برای شکل‌گیری حافظه جمعی و تسهیل بازنمایی آن در مکان‌هاست. به عبارت دیگر، شهری که به آسانی قابل درک و یادآوری است، بستر مناسب‌تری برای ایجاد و تداوم خاطرات مشترک فراهم می‌کند. این عامل، به‌خصوص، به مفهوم قدرت مکان (P7) با بار ۰.۱۸۹ در این عامل مرتبط است که نشان می‌دهد جنبه‌های جمعی و نمادین مکان‌ها اغلب تحت تأثیر روابط قدرت و مناقشات مربوط به بازنمایی حافظه قرار دارند.

بررسی سایر مفاهیم و بارهای عاملی نیز عوامل کمکی را که بار عاملی نزدیک به یک داشتند، نمایان کرد. نتیجه آنکه، عوامل فرعی شکل‌گیری ذهنیت جمعی در حوزه نفوذ مکان بر اساس یافته‌های این پژوهش عبارت‌اند از:

عامل ۳: «بازسازی حافظه و بازگشت به تجربه مکانی»

• P7 (قدرت مکان): این مفهوم با بار عاملی ۰.۹۷۳ در عامل ۳ (که در مقادیر ویژه اولیه کمتر از ۱ بود، اما پس از دوران،

مقدار ویژه ۱.۰۵۷ را کسب کرده است و درصد واریانس ۱۳.۲۱۴ درصد را تبیین می‌کند) بالاترین بار را دارد. این نشان می‌دهد که قدرت مکان به‌عنوان یک عامل متمایز و مستقل عمل می‌کند و با دو الگوی ذهنی اصلی (زیست تجربه و حافظه

جمعی) در تضاد است. این تضاد در همبستگی‌های منفی قوی P7 با P3، P4 و P6 در تحلیل همبستگی اولیه نیز مشاهده شد. این الگو بر تأثیر منفی جنبه‌های سیاسی، اجتماعی-اقتصادی و مناقشه‌آمیز مکان تمرکز دارد، جایی که مکان به‌عنوان صحنه نابرابری‌ها و مبارزات برای بازنمایی حافظه و هویت عمل می‌کند.

عامل ۴: «همه‌جانبه‌گرایی محیطی»

- P8 (مدل‌های یکپارچه): این مفهوم با بار عاملی ۰.۸۹۸ در عامل ۴ (که مقدار ویژه آن ۰.۹۶۸ است و ۱۲.۰۹۶ درصد از واریانس را تبیین می‌کند) دارای بالاترین بار است. هرچند مقدار ویژه آن کمتر از ۱ است، اما بار عاملی بالای آن نشان می‌دهد که این مفهوم می‌تواند یک عامل بالقوه مستقل باشد، به‌ویژه اگر در پژوهش‌های آینده تعداد گویه‌ها و مفاهیم مربوط به آن گسترش یابد. این عامل بر نیاز به رویکردهای جامع و بین‌رشته‌ای در تحلیل مکان و نیز تأثیر فناوری‌های نوین تأکید می‌کند.

بحث

نتایج حاصله به‌وضوح نشان می‌دهند که ذهنیت جمعی در حوزه نفوذ مکان، یک سازه چندبعدی است که فقط به ابعاد کالبدی یا حافظه تاریخی محدود نمی‌شود. این ذهنیت، هم تحت تأثیر تجربه‌های عمیق و شخصی افراد (عامل ۱) است که به پیوندهای عاطفی و هویتی منجر می‌شود و هم از تصویر جمعی، نمادین و خوانایی کالبدی شهر (عامل ۲) متأثر است. علاوه بر این، ابعاد قدرت و مناقشه در فضا (عامل ۳)، به‌طور چشمگیری بر نحوه بازنمایی و دریافت حافظه و هویت تأثیر می‌گذارد و این پژوهش ضرورت استفاده از رویکردهای یکپارچه و همه‌جانبه (عامل ۴) را برای درک این پیچیدگی‌ها برجسته می‌کند.

شکل شماره (۵): فرایند شکل‌گیری ذهنیت جمعی در حوزه نفوذ مکان

بر اساس تمام تحلیل‌ها و مباحث مطرح‌شده در این پژوهش، در ادامه به سؤالات اصلی پژوهش پاسخ می‌دهیم:

۱. نظریه‌پردازان حوزه معماری و شهرسازی چه مؤلفه‌های کالبدی، اجتماعی و معنایی را در افزایش خاطره‌انگیزی مکان‌ها مؤثر می‌دانند و چگونه این مؤلفه‌ها در گفتمان نظری آنان بازتاب یافته است؟

افزایش خاطره‌انگیزی مکان‌ها یک فرآیند چندوجهی است که شامل ابعاد کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و روان‌شناختی می‌شود. بر اساس یافته‌های پژوهش، عوامل اصلی مؤثر بر خاطره‌انگیزی مکان‌ها در دو الگوی ذهنی «زیست تجربه و پیوند عاطفی با مکان» و «حافظه و سیمای جمعی مکان» ریشه دارند:

- زیست تجربه و پیوند عاطفی: این عامل بر نقش تجربه زیسته و تعامل حسی عمیق افراد با مکان تأکید دارد. مکان‌هایی که امکان سکونت گزیدن و حس در خانه بودن (P13) را فراهم می‌کنند، جایی که فرد بتواند خاطرات شخصی و دوران کودکی (Q8) را تجربه کند و حس تعلق (Q35) و مالکیت روانی (Q42) را بیابد، بسیار خاطره‌انگیزتر می‌شوند. همچنین، فضاهایی که احساس امنیت و راحتی (Q18) را القا می‌کنند و امکان مشارکت (Q19) در شکل‌دهی به آن‌ها وجود دارد، به دلیل ایجاد پیوند عاطفی (P6)، عمیقاً در ذهن باقی می‌مانند.
- حافظه و سیمای جمعی: این عامل بر نقش ابعاد جمعی، نمادین و بصری مکان در خاطره‌انگیزی تأکید می‌کند. مکان‌هایی که به عنوان نقاط اتکای نمادین برای حافظه جمعی (P5) عمل می‌کنند، یعنی جایی که آیین‌ها و رویدادهای تکرارشونده (Q30) در آنجا اتفاق می‌افتد یا نمادهای فرهنگی و مذهبی (Q17) در آن تعبیه شده‌اند، به شدت خاطره‌انگیز می‌شوند. علاوه بر این، خوانایی کالبدی و تصویرپذیری سیمای شهر (P2)، شامل مسیرها و نشانه‌های واضح، به افراد کمک می‌کند تا مکان را درک کنند و تصویر ذهنی روشنی از آن داشته باشند که این خود به خاطره‌انگیزی کمک می‌کند.

۲. از دیدگاه نظریه پردازان، دلبستگی مکانی از چه سازوکارهای شناختی، عاطفی یا فرهنگی ناشی می‌شود و چه نقشی در شکل‌گیری ذهنیت جمعی نسبت به مکان ایفا می‌کند؟

دلبستگی مکانی (P6)، به عنوان یک پیوند عاطفی پیچیده و چندوجهی، از طرق مختلفی بر ذهنیت جمعی یک جامعه تأثیر می‌گذارد:

- تقویت حافظه جمعی: دلبستگی عمیق افراد به یک مکان، آن‌ها را به حفظ و بازتولید خاطرات جمعی (P1) مرتبط با آن مکان ترغیب می‌کند. زمانی که افراد به مکانی دلبستگی دارند، تمایل بیشتری به روایت داستان‌ها، شرکت در آیین‌ها و مراسم مرتبط با آن مکان و به طور کلی، زنده نگاه داشتن گذشته مشترک در آن فضا دارند. این امر به تداوم و غنای حافظه جمعی کمک می‌کند.
- شکل‌گیری هویت جمعی: دلبستگی مکانی به شکل‌گیری هویت مکانی (P4) فردی و جمعی منجر می‌شود. وقتی افراد به مکانی دلبسته می‌شوند، این مکان بخشی از خودپنداره آن‌ها و همچنین بخشی از تعریف ما به عنوان یک جامعه محلی یا ملی می‌شود. این حس مشترک هویت، اساس ذهنیت جمعی را تشکیل می‌دهد.
- افزایش سرمایه اجتماعی و مشارکت: دلبستگی به یک مکان، اغلب به افزایش سرمایه اجتماعی (Q45) و مشارکت داوطلبانه (Q72) شهروندان در بهبود و حفظ آن مکان منجر می‌شود. این مشارکت‌ها، تعاملات اجتماعی را تقویت می‌کند و به ایجاد تجربه‌های مشترک مثبت منجر می‌شود که به نوبه خود، ذهنیت جمعی را غنی می‌سازد.
- مقاومت در برابر تغییرات نامطلوب: جوامع دلبسته به مکان، اغلب در برابر تغییرات شهری که به نظرشان به هویت یا حافظه مکان آسیب می‌رساند، مقاومت می‌کنند (Q28). این مقاومت جمعی، نشان‌دهنده شکل‌گیری یک ذهنیت مشترک در مورد ارزش و اهمیت مکان است.

۳. بر اساس تحلیل دیدگاه‌های اندیشمندان، چه نوع رابطه‌ای میان خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی برقرار است و این رابطه چگونه می‌تواند بر انسجام یا تشتت ذهنیت جمعی تأثیرگذار باشد؟

رابطه بین خاطره‌انگیزی و دلبستگی مکانی یک چرخه پویا و دوسویه است که به طور مستقیم بر شکل‌گیری ذهنیت جمعی تأثیر می‌گذارد:

• خاطره‌انگیزی به دل‌بستگی منجر می‌شود: مکان‌هایی که به دلیل ویژگی‌های کالبدی، رویدادهای تاریخی یا تجربه‌های شخصی، خاطره‌انگیز هستند، بستر مناسبی برای شکل‌گیری پیوندهای عاطفی و دل‌بستگی فراهم می‌کنند. وقتی یک مکان خاطره‌انگیز است، افراد تمایل بیشتری به بازگشت به آن، وقت گذراندن در آن و در نتیجه، ایجاد تجربه‌های مثبت بیشتر در آن دارند که به دل‌بستگی عمق می‌بخشد.

• دل‌بستگی خاطره‌انگیزی را تقویت می‌کند: وقتی افراد به مکانی دل‌بسته‌اند، به آن توجه بیشتری می‌کنند و جزئیات آن را بهتر به خاطر می‌سپارند. دل‌بستگی باعث می‌شود که افراد خاطرات خود را با مکان در هم آمیزند و آن را با احساسات مثبت بیشتری به یاد آورند. این رابطه، خاطره‌انگیزی مکان را برای فرد و در نهایت برای جامعه تقویت می‌کند.

• تأثیر بر ذهنیت جمعی: این چرخه خاطره‌انگیزی-دل‌بستگی، در سطح جمعی به شکل‌گیری یک ذهنیت جمعی غنی و پایدار کمک می‌کند:

○ تقویت حافظه جمعی: مکان‌های خاطره‌انگیز و دل‌بستگی آور، به مکان‌های حافظه (P5) تبدیل می‌شوند که محل لنگرگاه خاطرات مشترک یک جامعه هستند. آیین‌ها و رویدادهای جمعی در این مکان‌ها، خاطرات را بازتولید و تقویت می‌کنند و به این ترتیب، ذهنیت جمعی حول محور این تجربه‌های مشترک شکل می‌گیرد.

○ تثبیت هویت جمعی: وقتی خاطرات جمعی در مکان‌های دل‌بستگی آور و خاطره‌انگیز تثبیت می‌شوند، این مکان‌ها به بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت جمعی آن جامعه تبدیل می‌شوند. ذهنیت جمعی نه تنها شامل خاطرات، بلکه شامل احساس مشترک تعلق و خودشناسی از طریق مکان نیز می‌شود.

○ مقابله با فراموشی: در عصر مدرن که تمایل به فراموشی افزایش یافته است، مکان‌های خاطره‌انگیز و دل‌بستگی آور به عنوان سدهایی در برابر فراموشی عمل می‌کنند و به جامعه کمک می‌کنند تا با گذشته خود ارتباط برقرار کنند و آن را به نسل‌های بعدی منتقل کنند.

۴. چگونه تفاوت در رویکردهای نظری، فرهنگی و اجتماعی نظریه‌پردازان مختلف، به شکل‌گیری الگوهای متمایز در تبیین ارتباط میان خاطره‌انگیزی، دل‌بستگی مکانی و ذهنیت جمعی منجر می‌شود؟

تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی تأثیرات چشمگیری بر نحوه تجربه خاطره‌انگیزی و دل‌بستگی مکانی دارند و در نتیجه، بر شکل‌گیری ذهنیت جمعی نیز اثر می‌گذارند. این موضوع به ویژه در عامل «بازسازی حافظه و بازگشت به تجربه مکانی (قدرت مکان)» (P7) برجسته می‌شود:

• بازنمایی‌های متضاد حافظه: در جوامع با تنوع فرهنگی و اجتماعی، ممکن است گروه‌های مختلف، خاطرات متفاوتی (Q26) از یک مکان واحد داشته باشند، به خصوص اگر آن مکان شاهد مناقشات یا رویدادهای تاریخی متضاد (Q65) بوده باشد. قدرت (P7) نقش کلیدی در تعیین اینکه کدام روایت‌ها در فضاهای عمومی بازنمایی و کدام‌ها به حاشیه رانده شوند، ایفا می‌کند (Q11، Q44) این تفاوت‌ها به ذهنیت‌های جمعی واگرا در مورد یک مکان منجر می‌شوند.

• اهمیت نمادها و آیین‌ها: جوامع مختلف ممکن است به نمادها، آیین‌ها و مراسم خاصی که در مکان‌ها برگزار می‌شوند، اهمیت متفاوتی بدهند. این تفاوت‌ها بر نحوه تفسیر و بازتولید حافظه جمعی (Q23) در آن مکان تأثیر می‌گذارد. برای مثال، یک بنای یادبود مذهبی ممکن است برای یک گروه بسیار خاطره‌انگیز و دل‌بستگی آور باشد، در حالی که برای گروهی دیگر، تنها یک سازه بی‌اهمیت باشد.

• تعریف «مکان‌های حافظه»: تعریف و اهمیت مکان‌های حافظه (P5)، در فرهنگ‌های مختلف متفاوت است. برخی فرهنگ‌ها ممکن است به بناهای تاریخی، درحالی‌که برخی دیگر به فضاهای طبیعی یا حتی داستان‌های شفاهی مرتبط با مکان اهمیت بیشتری بدهند.

• عدالت حافظه: موضوع «عدالت حافظه» (Q66) که ایجاب می‌کند روایت‌ها و خاطرات گروه‌های به حاشیه رانده شده نیز در فضاهای عمومی به رسمیت شناخته شوند، دقیقاً به این تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی اشاره دارد. نادیده گرفتن این تفاوت‌ها به ایجاد ذهنیت جمعی ناقص یا حتی طردکننده⁵² منجر می‌شود.

در نتیجه، درک خاطره‌انگیزی و دل‌بستگی مکانی و تأثیر آن‌ها بر ذهنیت جمعی، نیازمند یک رویکرد حساس به بافت فرهنگی و اجتماعی است. رویکردهای همه‌جانبه‌گرایی محیطی (P8) و توجه به نظریه‌های مرتبط با قدرت و بازنمایی، در این زمینه بسیار حیاتی هستند.

همچنین بر اساس الگوهای ذهنی شناسایی شده (بازنمایی نمادین، پیوند عاطفی با مکان ویژگی‌های محیطی)، پیشنهادها را زیر برای ارتقای خاطره‌انگیزی و دل‌بستگی مکانی ارائه می‌شود:

۱. تقویت زیست تجربه و پیوند عاطفی:

○ طراحی فضاهایی برای سکونت و تجربه حسی: ایجاد فضاهایی که امکان تعامل حسی عمیق (صداها، بوها، بافت‌ها) و حس در خانه بودن را فراهم آورند.

○ ایجاد فرصت برای شکل‌گیری خاطرات شخصی: برنامه‌ریزی برای رویدادها، فضاهای بازی و فعالیت‌های اجتماعی که به خاطرات دوران کودکی و تجربه‌های شخصی مثبت منجر شوند.

○ حمایت از مشارکت شهروندان: درگیر کردن جامعه در فرآیند طراحی و مدیریت فضاها برای تقویت حس مالکیت روانی و دل‌بستگی.

۲. ارتقای حافظه و سیمای جمعی:

○ حفظ و بازسازی مکان‌های حافظه: شناسایی، حفظ و بازسازی مکان‌های دارای اهمیت تاریخی و نمادین برای جامعه.

○ افزایش خوانایی و تصویرپذیری شهر: تمرکز بر عناصر بصری (نقاط عطف، مسیرها، مرزها) و فضاهای عمومی سرزنده که به جهت‌یابی آسان و شکل‌گیری تصویر ذهنی قوی از شهر کمک کنند.

○ ترویج هنر عمومی و نمادهای فرهنگی: استفاده از هنر، بناهای یادبود و نمادهای فرهنگی برای غنی‌سازی منظر شهری و بازتولید حافظه جمعی.

۳. مدیریت هوشمندانه قدرت مکان:

○ عدالت حافظه: طراحی فضاهای عمومی که روایت‌های تاریخی و فرهنگی گروه‌های مختلف جامعه را بازتاب دهند و از به حاشیه راندن خاطرات اقلیت‌ها جلوگیری کنند.

○ گفت‌وگو در مورد مناقشات: ایجاد بسترهایی برای گفت‌وگوی سازنده در مورد مکان‌های مناقشه‌برانگیز و خاطرات متضاد، به منظور التیام و همزیستی.

○ بازنمایی فراگیر: اطمینان از اینکه برنامه‌ریزی شهری، صدای تمامی گروه‌های اجتماعی را در بر می‌گیرد تا از تحمیل روایت یک گروه خاص جلوگیری شود.

۴. رویکرد همه‌جانبه‌گرایی محیطی:

⁵². exclusionary

- توسعه مدل‌های یکپارچه: در پژوهش‌های آتی، به دنبال توسعه مدل‌های نظری باشید که ابعاد پدیدارشناختی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی و سیاسی مکان را به صورت یکپارچه در نظر بگیرند.
- بررسی تأثیر فناوری‌های نوین: مطالعه عمیق‌تر نقش فضاهای مجازی، شبکه‌های اجتماعی و فناوری‌های واقعیت افزوده در شکل‌گیری و تغییر ذهنیت جمعی نسبت به مکان‌های فیزیکی.

این الگوهای ذهنی و پیشنهادها ناشی از آن‌ها، می‌تواند برای طراحان شهری، برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و فعالان اجتماعی راهنمای عملی باشد تا با رویکردی جامع و انسان‌محور، به ارتقای کیفیت فضاهای شهری و تقویت پیوندهای عمیق انسان با مکان یاری رسانند. بر اساس یافته‌های استخراج‌شده، الگوی نخست که بر بازنمایی نمادین و حافظه‌محور مکان تأکید می‌کند، با مفاهیم مطرح‌شده توسط (Halbwachs, 2024) و (Nora, 1989) همسویی دارد؛ چراکه هر دو نظریه‌پرداز بر نقش مکان به عنوان حامل حافظه جمعی و محرک شکل‌گیری ذهنیت مشترک تأکید می‌کنند.

با این حال، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در کنار حافظه تاریخی، بازنمایی نمادین در ذهنیت امروزی ساکنان، از تجربه زیسته روزمره نیز متأثر است (Rishbeth & Powell, 2013) که این امر بیانگر توسعه نظری در پیوند حافظه جمعی و تجربه معاصر است. الگوی دوم که به پیوند عاطفی و زیست تجربه با مکان اشاره دارد، با دیدگاه‌های پدیدارشناسانه (Relph, 2008) و (Tuan, 2001) همخوان است؛ با این تفاوت که یافته‌ها نشان می‌دهد این پیوند صرفاً فردی نیست، بلکه قابلیت تبدیل شدن به ذهنیت جمعی را دارد که به این موضوع در ادبیات موجود توجه کمتری شده است (Scannell & Gifford, 2010).

در الگوی سوم، نقش ویژگی‌های محیطی و کالبدی مکان در شکل‌دهی به خاطره‌انگیزی و دلبستگی، با نظریه خوانایی (Lynch, 1976) هم‌راستاست، اما فراتر از آن، نشان می‌دهد که این ویژگی‌ها تنها زمانی موجب ایجاد ذهنیت جمعی می‌شوند که در چهارچوب فرهنگی و اجتماعی مخاطبان بازتعبیر گردند (Hayden, 1998). این یافته نشان می‌دهد که کالبد به تنهایی کافی نیست و نیازمند تقویت لایه معنایی و تفسیر اجتماعی است. در مجموع، یافته‌ها بیانگر آن است که ذهنیت جمعی نسبت به مکان محصول تعامل پویا میان خاطرات مشترک، پیوندهای عاطفی و ویژگی‌های محیطی است. این امر نوآوری پژوهش حاضر در ارائه چهارچوبی تلفیقی است که از رویکردهای تک‌بعدی فاصله گرفته و با تأکید بر هم‌افزایی سه مؤلفه کلیدی، امکان تبیین جامع‌تری از کیفیت مکان را ارائه می‌کند.

آگاهی‌نامه

کلیه مراحل تحلیل در این پژوهش، اعم از استخراج گویه‌ها، تدوین جداول تحلیلی و تفسیر نتایج عاملی، به صورت دستی و با بررسی مستقیم منابع علمی انجام شده است. در هیچ‌یک از مراحل از ابزارهای هوش مصنوعی یا نرم‌افزارهای زبانی مولد برای تولید متن استفاده نشده است. متن مقاله بر پایه تحلیل محتوایی منابع علمی و بازنویسی انتقادی یافته‌های نظریه‌پردازان نگارش یافته و تمام گزاره‌ها از آثار مستند و معتبر استخراج شده‌اند.

فهرست منابع

1. Alexander, C., Ishikawa, S., Silverstein, M., Jacobson, M., Fiksdahl-King, I., & Angel, S. (2018). *A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction* (Kindle ed.). Oxford, United Kingdom: Oxford University Press.
2. Altman, I. (2013). *Environment and Culture* (Kindle ed.). Berlin: Springer.

3. Altman, I., & Low, S. M. (Eds.). (2012). *Place Attachment* (Softcover reprint of the original 1st ed. 1992 ed.). Berlin, Germany: Springer.
4. Aman, P. (2024, September 23). *Social Identity Theory: Understanding Group Identity and Its Impact on Behavior*. Retrieved from Facts Everything: <https://factseverything.com/social-identity-theory-understanding-group-identity-and-its-impact-on-behavior>
5. Anderson, C. (2024, September 15). *What is social identity theory?* Retrieved from FOCUS KEEPER: <https://focuskeeper.co/glossary/what-is-social-identity-theory>
6. Auge, M. (2009). *Non-Places: An Introduction to Supermodernity* (2nd ed.). (J. Howe, Trans.) London: Verso.
7. Awwad, G., Dunagan, L., Gamba, D., & Rayan, T. N. (2025). Collective Memory and Narrative Cohesion: A Computational Study of Palestinian Refugee Oral Histories in Lebanon. *arXiv*, 2501.13682. doi:10.48550/arXiv.2501.13682
8. Azarian, R. (2023). Social construction of places as meaningful objects: a symbolic interactionist approach. *International Review of Sociology*, 33(3), 546-564. doi:10.1080/03906701.2023.2259060
9. Bachelard, G. (2014). *The Poetics of Space* (Reprint ed.). London: Penguin Classics.
10. Bakshi, A. (2014). Urban Form and Memory Discourses: Spatial Practices in Contested Cities. *Journal of Urban Design*, 19(2), 189-210. doi:10.1080/13574809.2013.854696 [In Persian]
11. Basso, K. H. (1996). *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque, New Mexico: University of New Mexico Press.
12. Behroozi, M., Majedi, H., & Saeede Zarabadi, Z. S. (2022). Explain the Criteria for Promoting a Sense of Attachment to a Place with the Design Led Planning Approach (Parand City). *Urban Economics and Planning*, 3(4), 52-63. doi:10.22034/uep.2022.365320.1287 [In Persian]
13. Bell, D., & Valentine, G. (2013). *Consuming Geographies: We Are Where We Eat* (Kindle Edition ed.). New York: Routledge.
14. Benjamin, W. (2010). *The Doll and the Dwarf: Essays on the Philosophy of Language and the Philosophy of History* (3 ed.). (M. Farhadpour, & O. Mehregan, Trans.) Tehran: Gaame Noo. [In Persian]
15. Benjamin, W., Adorno, T. W., & Sontag, S. (2020). *Walter Benjamin* (15 ed.). (H. Farazandeh, Trans.) Tehran: Markaz Publishing, Book of Mad, Book of Maryam. [In Persian]
16. Bonnes, M. (2017). Schema Theory and the Role of Socio-Spatial Schemata in Environmental Psychology. In M. Bonnes, & T. Lee (Ed.), *Psychological Theories for Environmental Issues* (p. 296). London: Routledge. doi:10.4324/9781315245720
17. Boyer, M. C. (1996). *The City of Collective Memory: Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
18. Boym, S. (2002). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
19. BRANDI, C. (2011). Théorie de la restauration. *Comptes-rendus*, 6. doi:10.4000/ceroart.2155
20. Brown, S. R. (1980). *Political Subjectivity: Applications of Q Methodology in Political Science*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
21. Brown, S. R. (1993). A Primer on Q Methodology. *Operant Subjectivity*, 16(3/4).
22. Budiman, M., & Kusno, A. (Eds.). (2025). *Collective Memory, Marginality, and Spatial Politics in Urban Indonesia*. Singapore: Palgrave Macmillan Singapore. doi:10.1007/978-981-97-4304-9
23. Burgum, S. (2020). This City Is An Archive: Squatting History and Urban Authority. *Journal of Urban History*, 48(3), 504-522. doi:10.1177/0096144220955165
24. Cankurt Semiz, S. N., & Özsoy, F. A. (2024). Transmission of Spatial Experience in the Context of Sustainability of Urban Memory. *sustainability*, 16(22), 9910. doi:10.3390/su16229910
25. Cassarino, M., & Setti, A. (2016). Complexity As Key to Designing Cognitive-Friendly Environments for Older People. *Frontiers in Psychology*, 1329. doi:10.3389/fpsyg.2016.01329
26. Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell.
27. Cercleux, A.-L., Harfst, J., & Ilovan, O.-R. (2022). Cultural Values, Heritage and Memories as Assets for Building Urban Territorial Identities. *societies*, 12(6), 151. doi:10.3390/soc12060151
28. Chadha, A. (2024). *Beyond Concrete: The Social Role of Public Spaces in Urban Planning*. Retrieved from Rethinking The Future: <https://www.re-thinkingthefuture.com/materials-construction/a12199-beyond-concrete-the-social-role-of-public-spaces-in-urban-planning>
29. Chan, C.-S., Zhang, S., & Li, N. (2025). Unveiling the Impact of Collective Memory in Promotional Videos on Wuhan's Post-Pandemic Travel Intention. *Journal of China Tourism Research*, 1-28. doi:10.1080/19388160.2025.2457068
30. Chavoshi, N., Ilbeigi, M., Karimi, M., Asgharzadeh, A., & Behrouzifard, E. (2024). Investigating the relation between emotional and cultural mapping by considering collective memory in Urban design from perspective of citizens (case study: Tehran, Iran). *City, Territory and Architecture*, 11. doi:10.1186/s40410-024-00234-8 [In Persian]
31. Chawla, L. (2001). *Growing Up in an Urbanizing World*. New York: Routledge.

32. Cherry, K. (2024, July 29). *What Is Self-Concept?* (R. Goldman, Editor) Retrieved from verywell mind: <https://www.verywellmind.com/what-is-self-concept-2795865>
33. Cole, N. L. (2025, may 15). *The Concept of Collective Consciousness*. Retrieved from ThoughtCo: <https://www.thoughtco.com/collective-consciousness-definition-3026118>
34. Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
35. Cross, J. E. (2015). Processes of Place Attachment: An Interactional Framework. *Symbolic Interaction*, 38(4), 493-520. doi:10.1002/symb.198
36. Danaeifard, H., Hosseini, Y., & Sheikhha, R. (2013). *Q Methodology: Theoretical Foundations and Framework for Conducting Research*. Tehran: Ishraqi, Saffar. [In Persian]
37. DEGNEN, C. (2016). Socialising place attachment: place, social memory and embodied affordances. *Ageing & Society*, 36(8), 1645 - 1667. doi:10.1017/S0144686X15000653
38. Derrida, J., & Dufourmantelle, A. (2000). *Of Hospitality*. (R. Bowlby, Trans.) Redwood City, California: Stanford University Press.
39. Deutsche, R. (1998). *Evictions: Art and Spatial Politics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
40. Donohoe, J. (2017). *Place and Phenomenology* (Kindle ed.). Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
41. Durkheim, E. (2019). *The Division of Labor in Society*. (G. Simpson, Trans.) Kansas, Missouri: Digireads.com.
42. Edensor, T. (2005). *Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality* (Illustrated ed.). Oxford, United Kingdom: Berg Publishers.
43. Eliade, M. (1987). *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. (W. R. Trask, Trans.) San Diego, California: Harcourt Brace Jovanovich.
44. Ellemers, N. (2025, April 25). *social identity theory*. Retrieved from Britannica: <https://www.britannica.com/topic/social-identity-theory>
45. Elrasoul, R. (2019, Dec 12). *Designing Urban National Memory*. Weimar, Denmark: Ph.D Thesis, Thesis advisor: Frank Eckardt, Bauhaus-Universität Weimar, Faculty of Architecture and Urbanism, Professorship Urban Studies and Social Research. Retrieved from db-thueringen: https://www.db-thueringen.de/receive/dbt_mods_00061000
46. Erfani, G. (2022). Reconceptualising Sense of Place: Towards a Conceptual Framework for Investigating Individual-Community-Place Interrelationships. *Journal of Planning Literature*, 37(3), 452-466. doi:10.1177/08854122221081109 [In Persian]
47. Erikson, K. T. (2012). *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood* (Kindle ed.). New York: Simon & Schuster.
48. Escalera-Reyes, J. (2020). Place Attachment, Feeling of Belonging and Collective Identity in Socio-Ecological Systems: Study Case of Pegalajar (Andalusia-Spain). *sustainability*, 12(8), 3388. doi:10.3390/su12083388
49. Fay, B. (2023). *Sites of Destruction, Preservation, and Creation: How Working-Class Communities Resist Redevelopment*. Retrieved from ANTHROPOLOGY OF ARCHITECTURE: <https://www.anthropologyofarchitecture.com/sites-of-destruction-preservation-and-creation-how-do-working-class-communities-resist-redevelopments-demolition-of-heritage/>
50. Fioravanti, H., & Moncusí-Ferré, A. (2022). Memory Politics on a Neighborhood Scale: Uses of the Past in the Historic Center and the Periphery of Valencia (Spain). *Journal of Contemporary Ethnography*, 52(3), 379-403. doi:10.1177/08912416221121341
51. Fitch, J. C. (2013). Place Identity. In K. D. Keith (Ed.), *The Encyclopedia of Cross-Cultural Psychology* (p. 1528). Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell. doi:10.1002/9781118339893.wbeccp421
52. Foote, K. E. (2003). *Shadowed Ground: America's Landscapes of Violence and Tragedy* (Revised ed.). Austin, Texas: University of Texas Press.
53. Fried, M. (2018). Grieving for a Lost Home. In A. Kiev (Ed.), *Social Psychiatry* (eBook ed., p. 478). London: Routledge. doi:10.4324/9780429453496
54. Gehl, J. (2013). *Cities for People* (Kindle Edition ed.). Washington, D.C.: Island Press.
55. Ghaemi, A. (2024, 07 30). *Explaining the mechanism of influence or impact on collective historical memory*. Retrieved from : <https://fekrat.net/article/lnk/73824> [In Persian]
56. Ghasemi, H., & et.al. (2024). *A comprehensive guide to research* (20 ed.). Tehran: Andisheh Ara. [In Persian]
57. Ghaslani, N., Aghalatifi, A., NematiMehr, M., & Nadimi, H. (2024). A Study on Place Memory in Persian language research (An overview of the years 2006-2022). *Motaleate Shahri*, 13(50), 19-32. doi:10.22034/urbs.2023.139037.4924 [In Persian]

58. Gibbeson, C. (2020). Place attachment and negative places: A qualitative approach to historic former mental asylums, stigma and place-protectionism. *Journal of Environmental Psychology*, 71(4), 101490. doi:10.1016/j.jenvp.2020.101490
59. Giuliani, M. V. (2016). Theory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, & T. Lee, *Psychological Theories for Environmental Issues* (pp. 294 (137-170)). New York: Routledge.
60. Graci, M. E., Watts, A. L., & Fivush, R. (2018). Examining the factor structure of narrative meaning-making for stressful events and relations with psychological distress. *Memory*, 26(9), 1220-1232. doi:10.1080/09658211.2018.1441422
61. Graham, M., & Zook, M. (2013). Augmented Realities and Uneven Geographies: Exploring the Geolinguistic Contours of the Web. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 45(1), 77-99. doi:10.1068/a44674
62. Grahm, P., & Stigsdotter, U. A. (2003). Landscape planning and stress. *Urban Forestry & Urban Greening*, 2(1), 1-18. doi:10.1078/1618-8667-00019
63. Gülüm, E. (2023). Folkloric memory: (Re)connecting the dots for broader perspectives. *Memory Studies*, 16(6), 1466-1483. doi:10.1177/17506980231204175
64. Gurler, E. E., & Ozer, B. (2013). The Effects of Public Memorials on Social Memory and Urban Identity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 82(3), 858-863. doi:10.1016/j.sbspro.2013.06.361
65. Habraken, N. J. (2000). *The Structure of the Ordinary: Form and Control in the Built Environment* (Revised ed.). (J. Teicher, Ed.) Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
66. Halbwachs, M. (2024). *On Collective Memory* (Kindle ed.). Chicago: The University of Chicago Press.
67. Hareven, T. K. (1993). *Family Time and Industrial Time*. Millburn, New Jersey: University Press Of America.
68. Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
69. Hasani Mianroudi, N., Majedi, H., Saeide Zarabadi, Z. S., & Ziari, Y. (2018). Exploring Concept of Collective Memory and its Retrieval in Urban Areas with Semiotic Approach (Case study: Hasan-Abad square). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 14(56), 17-32. [In Persian]
70. Hashemi Toghralljerdi, S., Safaverdi, A., & Erfani, M. (2019). Investigating the factors affecting the memorability of a place with reference to religious buildings. *The Scientific-Specialized Quarterly Journal of New Research in Urban Planning in the World*, 1(3), 77-89. [In Persian]
71. Hatami Khaneqhai, T., Zargar, A., & Sartipipour, M. (2016). Applying Q method to Identify and Prioritize Rural Housing Design Aspects. *Soffeh*, 25(4), 113-132. doi: 20.1001.1.1683870.1394.25.4.6.8 [In Persian]
72. Hayden, D. (1998). *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History* (2nd ed.). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
73. Heidegger, M. (2008). *Being and Time* (Reprint ed.). New York: Harper Perennial Modern Classics.
74. Herzog, T. R., & Kropscott, L. S. (2004). Legibility, Mystery, and Visual Access as Predictors of Preference and Perceived Danger in Forest Settings without Pathways. *Environment and Behavior*, 36(5), 659-677. doi:10.1177/0013916504264138
75. Hester, R. (1984). *Planning Neighborhood Space With People* (Subsequent edition ed.). New York: Van Nostrand Reinhold.
76. Hirsch, M. (2012). *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Scotts Valley, California: CreateSpace Independent Publishing Platform.
77. HogoNext. (2024, 07 23). *How to Enhance Community Identity Through Spatial Planning*. Retrieved from HogoNext: <https://hgonext.com/how-to-enhance-community-identity-through-spatial-planning/>
78. Holland, A. C. (2010). Emotion and Autobiographical Memory. *Phys Life Rev*, 7(1), 88-131. doi:10.1016/j.plrev.2010.01.006
79. Homayouni, E., Pourmahabadian, E., & Razaghi Asl, S. (2021). A comparative study on the effect of environmental psychology and Existential Psychology on the efficiency of employees in office buildings according to the characteristics of human geography in Shahrekord. *Geography (Regional Planning)*, 11(42), 19-44. doi:20.1001.1.22286462.1400.11.2.2.2 [In Persian]
80. Hubner, E., & Dirksmeier, P. (2022). Geography of placemories: deciphering spatialised memories. *cultural geographies*, 30(1), 103-121. doi:10.1177/14744740221123564
81. Huyssen, A. (2003). *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Redwood City, California: Stanford University Press.
82. Ingold, T. (2021). *The Perception of the Environment*. London: Routledge.
83. Ittelson, W. H. (1974). *Introduction to Environment Psychology*. Austin, Texas: Holt McDougal.
84. Jacobs, J. (2020). *Death & Life of Great American Cities*. London: Bodley Head.
85. Jein, G., Rorato, L., & Saunders, A. (2017). Introduction: city margins, city memories. *Journal of Contemporary European Studies*, 25(4), 405-411. doi:10.1080/14782804.2017.1381588

86. Kamani Fard, A., & Paydar, M. (2024). Place Attachment and Related Aspects in the Urban Setting. *urban science*, 8(3), 135. doi:10.3390/urbansci8030135 [In Persian]
87. Kaplan, R., & Kaplan, S. (2017). *Humanscape: Environments for People*. Ann Arbor, Michigan: Michigan Publishing Services.
88. Kaplan, S., & Kaplan, R. (1996). *Experience of Nature*. Ulrichs Books.
89. Karami, I., Basiri, M., & Zeynali Azim, A. (2021). Analysis of place attachment and related variables in third urban locations (Case study: Elgoli Park of Tabriz). *Geographical Urban Planning Research (GUPR)*, 9(3), 735-759. doi:10.22059/jurbangeo.2021.318070.1450 [In Persian]
90. Khan, A. Z., Moulaert, F., & Schreurs, J. (2013). Epistemology of Space: Exploring Relational Perspectives in Planning, Urbanism, and Architecture. *International Planning Studies*, 18(3-4), 287-303. doi:10.1080/13563475.2013.837138 [In Persian]
91. Koolhaas, R. (1997). *S M L XL* (2nd ed.). New York: The Monacelli Press.
92. Kutnarova, A. (2025, 4 01). *Remembering and forgetting: the built environment as an agent of collective memory in Old Cairo*. Retrieved from ANTHROPOLOGY OF ARCHITECTURE: <https://www.anthropologyofarchitecture.com/new-page-10>
93. Kwon, O.-H., Hong, I., Yang, J., Wohn, D. Y., Jung, W.-S., & Cha, M. (2021). Urban green space and happiness in developed countries. *arXiv preprint*(arXiv:2101.00807). doi:10.4855/WarXiv_2101.00807
94. Lak, A., & Hakimian, P. (2019). Collective memory and urban regeneration in urban spaces: Reproducing memories in Baharestan Square, city of Tehran, Iran. *City, Culture and Society*, 18, 100290. doi:10.1016/j.ccs.2019.100290 [In Persian]
95. Lang, J. (1987). *Creating architectural theory: the role of the behavioral sciences in environmental design*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
96. Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207-230. doi:10.1016/j.jenvp.2010.10.001
97. Liao, Z., & Dai, G. (2020). Inheritance and Dissemination of Cultural Collective Memory: An Analysis of a Traditional Festival. *SAGE Open*, 10(1). doi:10.1177/2158244020901601
98. Louv, R. (2008). *Last Child in the Woods: Saving Our Children From Nature-Deficit Disorder*. New York: Algonquin Books.
99. Low, S. M. (1992). Symbolic Ties That Bind: Place Attachment in the Plaza. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place Attachment* (pp. 165–185). New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4684-8753-4
100. Lynch, K. (1964). *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
101. Lynch, K. (1976). *What Time is This Place?* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
102. Lynch, K. (1988). *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts: M. I. T. Press.
103. Manzo, L. C., & Perkins, D. D. (2006). Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335-350. doi:10.1177/0885412205286160
104. Marques, V., Ursi, S., Silva, E. L., & Katon, G. (2020). Environmental Perception: Notes on Transdisciplinary Approach. *Scientific Journal of Biology & Life Sciences*, 1(2).
105. Maslow, A. H. (2019). *Religions, Values, and Peak-Experiences*. Hawthorne, California: www.bnpublishing.com.
106. McKeown, B. F., & Thomas, D. B. (2013). *Q Methodology* (2nd ed.). Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc. doi:10.4135/9781483384412
107. McLeod, S. (2023, October 5). *Social Identity Theory In Psychology (Tajfel & Turner, 1979)*. (O. Guy-Evans, Ed.) Retrieved from Simply Psychology: <https://www.simplypsychology.org/social-identity-theory.html>
108. McMillan, D. W., & Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *JOURNAL OF Community Psychol*, 14(1), 6-23. doi:10.1002/1520-6629(198601)14:1<6::AID-JCOP2290140103>3.0.CO;2-I
109. Mojtavavi, S., Motalebi, G., & Ghoddusi Far, S. (2022). An Analysis of Influential Factors in Developing a Sense of Place Attachment (Case Study: Tajrish Bazaar). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 18(105), 33-48. doi:10.22034/bagh.2021.293542.4931 [In Persian]
110. Moore, R. C. (1997). The Need for Nature: A Childhood Right. *Social Justice*, 24(3), 203-220.
111. Morgan, P. (2010). Towards a developmental theory of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 11-22. doi:10.1016/j.jenvp.2009.07.001
112. Namwar Mutlaq, B. (2024, 11 2). Historical and symbolic places in cities represent national and cultural stories. (I. N. Agency, Interviewer) Retrieved from <https://irna.ir/xjRZbP>
113. Nasar, J. L. (1998). *The Evaluative Image of the City*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications, Inc.
114. Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. *Representations*(26), 7-24. doi:10.2307/2928520

115. Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
116. Norberg-Schulz, C. (1993). *The Concept of Dwelling: On the way to figurative architecture*. New York: Rizzoli International Publications.
117. Ochizi, S., & Mehdinejad Darzi, J. (2019). Recreating architectural space with the approach of promoting Iranian identity. *Iranian and islamic architecttural and Restoration research*, 2(4), 45-33.
118. Oldenburg, R. (2023). *Great Good Place*. Great Barrington, Massachusetts: Berkshire Publishing Group LLC.
119. Orr, D. W. (2004). *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect* (Second Edition, Revised ed.). Washington, D.C.: Island Press.
120. Pallasmaa, J. (2012). *The Eyes of the Skin: Architecture and the Senses* (3rd ed.). Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
121. Peng, J., Strijker, D., & Wu, Q. (2020). Place Identity: How Far Have We Come in Exploring Its Meanings? *frontiers in Psychology*, 11, 294. doi:10.3389/fpsyg.2020.00294
122. Perkins, D. D., & Taylor , R. B. (1996). Ecological assessments of community disorder: Their relationship to fear of crime and theoretical implications. *American Journal of Community Psychology*, 24, 63–107. doi:10.1007/BF02511883
123. Porteous , J. D. (1990). *Landscapes of the Mind: Worlds of Sense and Metaphor*. Toronto, Ontario, Canada: University of Toronto Press.
124. Prezioso, E., & Alessandrini, N. (2022). Enacting memories through and with things: Remembering as material engagement. *Memory Studies*, 16(4), 962-983. doi:10.1177/17506980221108475
125. Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57-83. doi:10.1016/S0272-4944(83)80021-8
126. Putnam, R. D. (2020). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (Anniversary ed.). New York: Simon & Schuster.
127. Ramlo, S. E. (2023). Using Q methodology in health sciences education to study subjectivity. *Advances in Health Sciences Education*, 28, 1711–1722. doi:10.1007/s10459-023-10214-1
128. Ratcliffe, E., & Korpela, K. M. (2016). Memory and place attachment as predictors of imagined restorative perceptions of favourite places. *Journal of Environmental Psychology*, 48, 120-130. doi:10.1016/j.jenvp.2016.09.005
129. Relph, E. (2008). *Place and Placelessness*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications Ltd.
130. Rezende, S. (2025, 4 3). *Memory and its Relationship to Architecture and the Urban Space*. Retrieved from Rethinking The Future: <https://www.re-thinkingthefuture.com/architectural-community/a10137-memory-and-its-relationship-to-architecture-and-the-urban-space/>
131. Ricoeur, P. (1990). *Time and Narrative*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
132. Rishbeth, C., & Powell, M. (2013). Place Attachment and Memory: Landscapes of Belonging as Experienced Post-migration. *Landscape Research*, 38(2), 160-178. doi:10.1080/01426397.2011.642344
133. Rollero, C., & Piccoli, N. D. (2010). Place attachment, identification and environment perception: An empirical study. *Journal of Environmental Psychology*, 30(2), 198-205. doi:10.1016/j.jenvp.2009.12.003
134. Rose, G. (2022). *Visual Methodologies: An Introduction to Researching with Visual Materials* (5th ed ed.). NewYork: SAGE Publications Ltd.
135. Rossi, A. (1984). *The Architecture of the City* (Reprint ed.). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
136. Russell, J. A., & Snodgrass, J. (1987). Emotion and the Environment. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of Environmental Psychology* (2nd ed., pp. 2541(245-281)). NewYork: ohn Wiley & Sons Inc.
137. Safari, A., & Kheyri, N. (2018). Identify the Employees' Mental Pattern about Electronic Monitoring at Work by Q Method. *Management Studies in Development and Evolution*, 27(89), 91-118. doi:10.22054/jmsd.2018.27027.2539 [In Persian]
138. Samuel, R. (2012). *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso Books.
139. Sandling, J. (2025). *Q Methodology: Complete Beginner's Guide*. Retrieved 4 1, 2025, from jonathan sandling: <https://jonathansandling.com/q-methodology-complete-beginners-guide/>
140. Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 1–10. doi:10.1016/j.jenvp.2009.09.006
141. schama, s. (2010). *landscape and memory* (2nd ed.). London: Fontana Press.
142. Seamon, D. (2024). Lifeworld, Place, and Phenomenology: Holistic and Dialectical Perspectives. *Journal of Philosophical Investigations at University of Tabriz*, 18(48), 31-52. doi:10.22034/jpiut.2024.18406
143. Sen, A., & Silverman, L. (Eds.). (2014). *Making Place: Space and Embodiment in the City (21st Century Studies)* (Illustrated ed.). Bloomington, Indiana, United States: Indiana University Press.

144. Sereda, V. (2009). Politics of Memory and Urban Landscape: The Case of Lviv after World War II [1]. In S. Dempsey, *Time, Memory, and Cultural Change – Introduction*. Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conference Proceedings. Retrieved from iwm.
145. Simms, E.-M. (2017). Psychology and Lived Space: Woodland Paths and the Pathic Dimension of Place Experience. In B. B. Janz (Ed.), *Place, Space and Hermeneutics* (pp. 437–449). Gewerbestrasse, Switzerland: Springer Cham. doi:10.1007/978-3-319-52214-2_31
146. Smith, S. (2024, April 24). *Understanding Q-Methodology: Bridging the Gap Between Qualitative and Quantitative Research*. Retrieved from University of Phoenix: <https://www.phoenix.edu/research/news/2024/understanding-q-methodology-bridging-the-gap-qualitative-quantitative.html>
147. *Social Identity Theory*. (2025, 3 1). Retrieved from Science Direct: <https://www.sciencedirect.com/topics/psychology/social-identity-theory>
148. Soja, E. W. (2013). *Seeking Spatial Justice* (Kindle Edition ed.). Minneapolis, Minnesota: Univ Of Minnesota Press.
149. Solnit, R. (2001). *Wanderlust: A History of Walking*. London, United Kingdom: Penguin Books.
150. Somerville, P. (2002). But Why Social Constructionism? *Housing, Theory and Society*, 19(2), 78-79. doi:10.1080/140360902760385619
151. Sorge, B. H., Williamson, F. A., Fore, G. A., & Angstmann, J. L. (2022, February 21). The Role of Place Attachment and Situated Sustainability Meaning-Making in Enhancing Student Civic-Mindedness: A Campus Farm Example. Retrieved from The Journal of Sustainability Education: https://www.susted.com/wordpress/content/the-role-of-place-attachment-and-situated-sustainability-meaning-making-in-enhancing-student-civic-mindedness-a-campus-farm-example_2022_02/?utm_source=chatgpt.com
152. Southworth, M. (2005). Designing the Walkable City. *Journal of Urban Planning and Development*, 131(4), 246-257. doi:10.1061/(ASCE)0733-9488(2005)131:4(246)
153. Stephenson, W. (1953). *The study of behavior; Q-technique and its methodology*. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
154. Stokes, M. (1997). *Ethnicity, Identity and Music: The Musical Construction of Place*. Oxford, United Kingdom: Berg Publishers.
155. Stokols, D. (1981). People in places: A transactional view of settings. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, Social Behavior, and the Environment* (p. 608). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
156. Stokols, D., & Shumaker, S. A. (1982). The psychological context of residential mobility and well-being. *Journal of Social Issues*, 38(3), 149-171. doi:10.1111/j.1540-4560.1982.tb01776.x
157. Sustainability Directory. (2025, February 26). *Place Attachment Theory*. Retrieved from Sustainability Directory: <https://lifestyle.sustainability-directory.com/term/place-attachment-theory>
158. Swan, J. (1990). *Sacred Places: How the Living Earth Seeks Our Friendship*. Rochester, Vermont, USA: Bear & Company.
159. Tajfel, H., & Turner, J. (2001). An integrative theory of intergroup conflict. In M. A. Hogg, & D. Abrams (Eds.), *Intergroup Relations: Essential Readings* (pp. 456 (94–109)). London: Psychology Press Ltd.
160. Till, K. E. (2005). *The New Berlin: Memory, Politics, Place*. Minneapolis, Minnesota: Univ Of Minnesota Press.
161. Tuan, Y.-F. (1990). *Topophilia: A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values* (Reprint ed.). New York: Columbia University Press.
162. Tuan, Y.-F. (2001). *Space and place : the perspective of experience* (Reprint ed.). Minneapolis, Minnesota: Univ Of Minnesota Press.
163. Tuan, Y.-F. (2001). *Space and Place: The Perspective of Experience* (Reprint ed.). Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.
164. Turner, V., Abrahams, R., & Harris, A. (2017). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York: Routledge.
165. Ulrich, R. S. (1984). View through a window may influence recovery from surgery. *Science*, 224(4647), 420–421. doi:10.1126/science.6143402
166. UNESCO. (2024). *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Retrieved from Intangible Cultural Heritage: https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts_2024_version_EN.pdf
167. Urry, J. (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Thousand Oaks, California: SAGE Publications Ltd.
168. Vinney, C. (2024, September 3). *Understanding Social Identity Theory and Its Impact on Behavior*. Retrieved from ThoughtCo: <https://www.thoughtco.com/social-identity-theory-4174315>

169. Volf, M. (2015, 2 1). The Justice of Memory, the Grace of Forgetting: A Conversation with Miroslav Volf. (J. K. Smith, Interviewer) Retrieved from <https://comment.org/the-justice-of-memory-the-grace-of-forgetting-a-conversation-with-miroslav-volf/>
170. Wagoner, B. (2015). Collective remembering as a process of social representation. In G. Sammut, E. Andreouli, G. Gaskell, & J. Valsiner (Eds.), *The Cambridge Handbook of Social Representations* (pp. 143 - 162). Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107323650.013
171. Wang, F. (2016). Theory Study of Urban Memory. In F. Wang, *Beijing Urban Memory* (pp. 1-10). Singapore: Springer Singapore. doi:10.1007/978-981-10-0678-4
172. Westin, A. F., & Solove, D. J. (2015). *Privacy and Freedom*. New York: Ig Publishing.
173. Wolfe, T. (2024, April 25). *Place Identity Theory – How Environments Shape Identities?* Retrieved from Emotion Nest: <https://emotionnest.com/place-identitytheory>
174. Young, J. E. (1992). The Counter-Monument: Memory against Itself in Germany Today. *Critical Inquiry*, 18(2), 267-296. doi:10.1086/448632
175. Youssef, R. S. (2022). Place and the (trans) formation of self-identity in Ezzedine Fishere's Farah's Story. *GeoJournal*, 88, 3093-3104. doi:10.1007/s10708-022-10794-2
176. Zahid, A., & Misirlisoy, D. (2021). Measuring place attachment, identity, and memory in urban spaces: case of the Walled City of Lahore, Pakistan. *Journal of Architecture and Urbanism*, 45(2), 171-182. doi:10.3846/jau.2021.15183
177. Zhang, Z., Gao, Y., Zhou, S., Zhang, T., Zhang, W., & Meng, H. (2022). Psychological Cognitive Factors Affecting Visual Behavior and Satisfaction Preference for Forest Recreation Space. *forests*, 13(2). doi:10.3390/f13020136

ⁱ. مطالب ارائه شده تا این بخش، به منزله تبیین بستر معرفتی و مفهومی شکل گیری مسئله تلقی می شوند. هدف از این ترتیب، فراهم کردن درکی کلان از نسبت میان انسان و مکان و روشن ساختن مؤلفه های نظری زمینه ساز درک پیچیدگی های مسئله است. بدین ترتیب، بخش بعدی به بیان مستقیم مسئله پژوهش در پیوند با این مبانی بنیادین اختصاص دارد.

ⁱⁱ. انتخاب نظریه پردازان به عنوان جامعه پژوهش، با هدف تحلیل ساختارهای گفتامانی و مفهومی در حوزه مطالعات مکان انجام شده است. در این راستا، دیدگاه های نظریه پردازان شاخصی همچون کوین لینچ، کریستین نوربرگ-شولتس، ادوارد رلف، بی فو توآن، موریس هالبواکس، پیر نورا، جین جیکوبز، آلتمن و لو، اسکئل و گیفورد، و دولورس هیدن به عنوان نمایندگان طیفی از اندیشه های کالبدی، پدیدارشناختی، روان شناسی محیطی و اجتماعی انتخاب شدند. این انتخاب با بهره گیری از روش نمونه گیری هدفمند نظری صورت گرفت تا تنوع رویکردهای معرفتی در زمینه مفاهیم خاطره انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی پوشش داده شود و از طریق روش کیو، روابط میان مفاهیم نظری و نحوه درک آن ها در ادبیات تخصصی شناسایی و طبقه بندی شود.

ⁱⁱⁱ. به بیانی دیگر، در این پژوهش، جامعه آماری شامل نظریه پردازان و اندیشمندانی است که آثار آن ها در گفتامان های نظری مرتبط با خاطره انگیزی، دلبستگی مکانی و ذهنیت جمعی دارای نفوذ بوده است. بنابراین، واحد تحلیل در این مطالعه «متون نظری و دیدگاه های اندیشمندان» است، نه افراد حقیقی یا مخاطبان فضاها. به این ترتیب، جامعه نظری پژوهش، بازنمایی کننده طیفی از اندیشه های علمی در حوزه معماری و شهرسازی است که از طریق روش کیو به صورت مفهومی مرتب سازی و تحلیل شده اند، تا الگوهای ذهنی نهفته در گفتامان نظری شناسایی و تبیین شوند.

نحوه ارجاع به این مقاله:

سعیدی مفرد، ساناز و فرهنگ دوست، هادی. (۱۴۰۵). واکاوی الگوهای مفهومی نظریه پردازان برای ارتقای خاطره انگیزی و دلبستگی به مکان با روش کیو. *پژوهشهای فضا و مکان در شهر*، ۱۰(۳۸)، ۵۳-۱۰۴.

<https://doi.org/10.22034/jspr.2026.2066012.1148>

DOI: <https://doi.org/10.22034/jspr.2026.2066012.1148>

URL: https://jspr.jdisf.ac.ir/article_734027.html?lang=en

Copyrights:

©2023 by the authors. Published by Journal of Urban Studies on Space and Place.
This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

